

Spolne razlike u elektroničkom nasilju među studentima

Blažević, Antonia

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:832775>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-31**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Akademija za umjetnost i kulturu
Odsjek za kulturu, medije i menadžment
Sveučilišni diplomski studij Mediji i odnosi s javnošću

Antonia Blažević

Spolne razlike u elektroničkom nasilju među studentima

Diplomski rad

Osijek, 2023.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Akademija za umjetnost i kulturu
Odsjek za kulturu, medije i menadžment
Sveučilišni diplomski studij Mediji i odnosi s javnošću

Antonia Blažević

Spolne razlike u elektroničkom nasilju među studentima

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ivica Šola

Osijek, 2023.

SAŽETAK

Cilj je rada bio istražiti prevalenciju i spolne razlike u prevalencijama doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja i njegovih oblika među studentima i ispitati povezanost te spolne i dobne razlike u povezanosti između doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja. Nadalje su se ispitivale spolne razlike u komunikacijskim modalitetima u kojima je doživljeno elektroničko nasilje te u spolu počinitelja elektroničkoga nasilja prema iskazima studenata. Također, ispitale su se spolne razlike u reakcijama na doživljeno elektroničko nasilje i u ulogama promatrača elektroničkoga nasilja. Istraživanje je provedeno na uzorku hrvatskih studenata u dobi 18–29 godina *online* anketom. U istraživanju je sudjelovalo 256 sudionika (178 studentica i 78 studenata). Prema dobivenim rezultatima, ukupna je prevalencija doživljavanja elektroničkoga nasilja 49,2%, a počinjavanja 23,8%, pri čemu su prevalencije učestaloga doživljavanja i počinjavanja nasilja bile 10,2%, odnosno 1,6%. Ukupno je 45,8% ispitanika uključeno u elektroničko nasilje, bilo u ulozi žrtve, nasilnika ili nasilnika-žrtve, osim eventualno kao promatrači, kojih je bilo 58,2%. Najčešći oblici elektroničkoga nasilja bili su uvrede i širenje glasina. U ukupnoj prevalenciji doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja nema statistički značajnih razlika među spolovima, no rezultati upućuju na nešto veću uključenost muških ispitanika u počinjenje elektroničkoga nasilja na razini pojedinih čestica. Rezultati su pokazali negativnu povezanost između doživljavanja elektroničkoga nasilja i dobi. Utvrđena je pozitivna korelacija između elektroničke viktimizacije i nasilništva, a povezanost se pokazala jačom kod muških ispitanika. Prema iskazima i muških i ženskih ispitanika, njihovi su počinitelji češće muškarci. Razlike među spolovima pronađene su i u doživljavanju nasilja u pojedinim elektroničkim okruženjima, u reakcijama na elektroničko nasilje te u ulogama *online* promatrača, s većom zastupljenošću muških ispitanika u ulozi *online* pomoćnika. Rezultati upućuju na to da je elektroničko nasilje učestala pojava među hrvatskim studentima te kako je spol, zajedno s dobi, bitna varijabla koja može pomoći u njegovu dubljem razumijevanju.

Ključne riječi: doživljavanje elektroničkoga nasilja, počinjavanje elektroničkoga nasilja, promatrači elektroničkoga nasilja, spolne razlike, visoko obrazovanje

SUMMARY

The purpose of this study was to examine the prevalence and gender differences in the prevalence of cybervictimization and cyberperpetration and their forms among university students, and to examine the relationship, as well as gender and age differences in the relationship between cybervictimization and cyberperpetration. In addition, the study examined gender differences in the modes of communication in which cybervictimization occurs, and differences in the gender of the cyberaggressor as reported by students. Gender differences in the reactions victims display against cyberbullying and in the roles of cyberbystanders were also examined. The research was conducted on a sample of Croatian students aged 18–29 years using an online survey. A total of 256 respondents (178 female and 78 male students) participated in the study. According to the results, the overall prevalence of cybervictimization was 49.2% and that of cyberperpetration was 23.8%, with the prevalence rates for severe cybervictimization and cyberperpetration being 10.2% and 1.6%, respectively. Overall, 45.8% of the respondents had been involved in cyberbullying, either as a victim, perpetrator, or both, with the exception of cyberbystanders, out of which 58.2% had been involved. The most common forms of cyberbullying were insults and spreading rumours. There were no statistically significant gender differences in the overall prevalence of cybervictimization and cyberperpetration; however, the results suggest slightly higher involvement of male respondents in cyberperpetration at the individual item level. Results indicated a negative correlation between cybervictimization and age. A positive correlation was found between cybervictimization and cyberperpetration, with a stronger relationship observed among male participants. Both males and females indicated that their perpetrator was more often male. Gender differences were also found in cybervictimization in specific electronic environments, in responses to cybervictimization, and in the roles of cyberbystanders, with males more likely to participate as cyberbully assistants. Results suggest that cyberbullying is prevalent among Croatian university students and that gender, along with age, is an important variable that can contribute to a deeper understanding of the phenomenon.

Key words: cybervictimization, cyberperpetration, cyberbystanders, gender differences, higher education

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Antonia Blažević potvrđujem da je moj diplomski rad pod naslovom *Spolne razlike u elektroničkom nasilju među studentima* te mentorstvom izv. prof. dr. sc. Ivice Šole rezultat isključivo mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskog rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Osijeku, 29. rujna 2023.

Potpis _____

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Pojemno određenje i ključna obilježja nasilja „licem u lice“	4
3. Oblici nasilja.....	5
4. Elektroničko nasilje versus tradicionalno nasilje.....	7
5. Pitanje ključnih definicijskih kriterija elektroničkoga nasilja.....	8
5.1. Anonimnost i javnost.....	9
5.2. Namjera	10
5.3. Ponavljanje	12
5.4. Neravnoteža moći	13
6. Pojemna određenja elektroničkoga nasilja	15
7. Klasifikacije elektroničkoga nasilja i njegovi modaliteti.....	19
7.1. Pojavni oblici elektroničkoga nasilja.....	21
8. Uloge u elektroničkom nasilju	23
8.1. Žrtve.....	23
8.2. Žrtve-nasilnici.....	25
8.3. Nasilnici.....	26
8.3.1. Klasifikacija elektroničkih nasilnika	28
8.4. Promatrači.....	29
8.4.1. Klasifikacija elektroničkih promatrača	30
9. Pregled relevantnih istraživanja	32
9.1. Prevalencija doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja	32
9.2. Najučestaliji oblici elektroničkoga nasilja.....	36
9.3. Spolne razlike u počinjavanju i doživljavanju elektroničkoga nasilja	37
9.4. Povezanost doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja i spolne razlike u povezanosti	39
9.5. Doživljavanje i počinjavanje elektroničkoga nasilja među studentima i odraslima s obzirom na dob	40
9.6. Spol počinitelja elektroničkoga nasilja prema iskazima žrtava.....	41
9.7. Spolne razlike u elektroničkim modalitetima u kojima je doživljeno elektroničko nasilje	43
9.8. Razlike u reagiranju na elektroničko nasilje s obzirom na spol	44
9.9. Spolne razlike u ulogama promatrača elektroničkoga nasilja	45
10. Metodologija	48

10.1.	Predmet i problem istraživanja	48
10.2.	Cilj istraživanja	48
10.3.	Problemi i hipoteze istraživanja.....	48
10.4.	Uzorak i opis sudionika istraživanja	50
10.5.	Instrument prikupljanja podataka	54
10.6.	Postupak provedbe istraživanja.....	56
10.7.	Obrada rezultata	56
11.	<i>Rezultati</i>	57
11.1.	Problem 1.....	57
11.2.	Problem 2.....	64
11.3.	Problem 3.....	68
11.4.	Problem 4.....	69
11.5.	Problem 5.....	70
11.6.	Problem 6.....	73
11.7.	Problem 7.....	76
12.	<i>Rasprava</i>	79
12.1.	Problem 1.....	79
12.2.	Problem 2.....	83
12.3.	Problem 3.....	86
12.4.	Problem 4.....	87
12.5.	Problem 5.....	89
12.6.	Problem 6.....	90
12.7.	Problem 7.....	91
13.	<i>Ograničenja i mogući nedostaci istraživanja</i>	93
14.	<i>Implikacije</i>	94
15.	<i>Zaključak</i>	96
16.	<i>Popis literature</i>	98

1. Uvod

Nasilje je pojava stara koliko i čovjek, pa ne začuđuje činjenica da se „širenjem socijalnih interakcija s osobnog kontakta na virtualni pojavio [...] i novi oblik agresije, koji se ostvaruje putem informacijske i komunikacijske tehnologije, kao što su mobiteli, videokamere, elektronička pošta i internetske stranice“ (Buljan Flander, Dugić i Handabaka, 2015: 168). U literaturi se upotrebljavaju različiti nazivi pri opisu toga fenomena: elektroničko nasilje, virtualno nasilje, *online* nasilje, nasilje na internetu, nasilje na društvenim mrežama i brojni drugi. Međutim, elektroničko nasilje odnosi se na nasilje upotrebom informacijske i komunikacijske tehnologije te je širi pojam od drugih ili njima nadređen, dakle nije njima istoznačan.

Postoje različita teorijska shvaćanja i sukladne definicije nasilja kao društvene pojave (Zilić, 2016). U svezi s tim, određenja nasilja razlikuju se ovisno o tome iz koje se znanstvene discipline njemu pristupa, pa osim teorijskih i praktičnih razlika, postoje razlike između pravnih, socioloških, psiholoških i antropoloških definicija. Osim toga, određenja nasilja ovise i o tome tko ga definira, s kojim ciljem i u kojemu kontekstu. Nasilje je i političko pitanje, pa će njegove definicije ovisiti i o ideološkom stajalištu (Babović, 2010). Međutim, problematika određenja nasilja dodatno se zakomplicirala pojavom elektroničkoga nasilja, relativno novoga fenomena (Chang, 2021) koji je postao predmetom istraživanja tek od ranih 2000-ih godina, posebno uzevši u obzir njegove specifičnosti poput manjka nadzora, anonimnosti i publiciteta (Patchin i Hinduja, 2010), kao i činjenice da ono nije ograničeno vremenskim ni prostornim granicama poput nasilja „licem u lice“, tj. može se dogoditi bilo kada i bilo gdje. Obilježje publiciteta tako upućuje i na značajniju ulogu promatrača nasilja nego što je slučaj s nasiljem „licem u lice“.

Istraživanja o elektroničkom nasilju uglavnom su usmjerena na populaciju djece i adolescenata, a ona usmjerena na populaciju studenata često su zanemarena, time i znatno manje zastupljena. Kao rezultat promijenjenih životnih uvjeta, u industrijaliziranim zemljama adolescencija i pubertet počinju znatno ranije nego prije, a mladi sve kasnije preuzimaju uloge odraslih – ekonomske, bračne i roditeljske, uglavnom sve do kasnih dvadesetih, što je praćeno sve duljim trajanjem institucionaliziranoga obrazovanja (Arnett, 2021). Istraživanja su pokazala da se formiranje identiteta rijetko postiže završetkom srednje škole (npr. Montemayor, Brown, i Adams, 1985, Waterman, 1982, sve prema Arnett, 2000) te da se nastavlja tijekom dvadesetih godina (npr. Valde, 1996, Whitbourne i Tesch, 1985, sve prema Arnett, 2000). Jeffrey Jensen

Arnett početkom 21. stoljeća predložio je stoga teoriju o posebnom, prijelaznom životnom razdoblju tipičnom za industrijalizirane zemlje koje naziva „nadolazeća odraslost“ ili „odraslost u nastajanju“ (engl. *emerging adulthood*). Arnett (2021) to razdoblje opisuje kao razdoblje kada mladi postaju neovisniji od roditelja i istražuju različite mogućnosti sebe (engl. *self*) prije preuzimanja trajnih obveza. Najvažniji pokazatelji postizanja statusa odrasle osobe u mnogim zapadnim zemljama i kulturama jesu prihvaćanje odgovornosti za sebe, donošenje neovisnih odluka i postizanje financijske neovisnosti, a sve navedeno postiže se u razdoblju nadolazeće odraslosti (Arnett, 2001, 2003, Facio i Micocci, 2003, Macek, Bejcek i Vanfckova, 2007, Maysless i Scharf, 2003, Nelson, Badger i Wu., 2004, sve prema Arnett, 2007), koja traje sve do kasnih dvadesetih. Naime, Arnett (2005, prema Murray i Arnett, 2019) ističe pet značajki koje nadolazeću odraslost čine jedinstvenim životnim razdobljem: (1) istraživanja identiteta (u obrazovanju, radu, ljubavi i svjetonazorima), (2) nestabilnost (glede obrazovanja, posla, veza i mjesta stanovanja), (3) usredotočenost na sebe (radi postizanja samospoznaje i samodostatnosti, potpomognuta odsutnošću obveza prema drugima [Galanaki i Leontopoulou, 2017]), (4) osjećaj da su „između“ (ambivalentnost prema statusu odrasle osobe [Galanaki i Leontopoulou, 2017], tj. ne doživljavaju se ni odraslima ni adolescentima) i (5) mogućnosti/optimizam (moguće su različite potencijalne budućnosti i posjeduju potencijal za drastičnu promjenu životnoga smjera).

Ukratko, razdoblje nadolazeće odraslosti razdoblje je „na prijelazu“, odnosno razdoblje velikih promjena, nestabilnosti, slobode i istraživanja (Arnett, 2004). Prekomjerna upotreba interneta povezana je s rizičnim ponašanjima na internetu, osobito s elektroničkim nasiljem (Athanasides i sur., 2015). Istraživanja pokazuju kako studenti provode jako puno vremena na internetu (Baroni i sur., 2023), i to više od drugih skupina. Sve navedeno potencijalno može stvoriti više prilika da se nadolazeći odrasli uključe u elektroničko nasilje (Alipan, Skues i Theiler, 2021), ovdje studenti u dobi od 18 do 29 godina, i čini ih rizičnom skupinom. Spol je također jedan od prediktora uključenosti u elektroničko nasilje zajedno s dobi, međutim rezultati istraživanja nemaju konzistentne pokazatelje, odnosno pokazuju brojne nedosljednosti (Wright i Wachs, 2023, Martinjak, Korda i Ovčar, 2019).

Predmet su ovoga rada spolne razlike u elektroničkom nasilju među studentima. Ovim se istraživanjem željela ispitati pojavnost te dobne i spolne razlike u pojavnosti i prirodi elektroničkoga nasilja na uzorku hrvatskih studenata, s naglaskom na ispitivanje spolnih razlika. Jedan od ciljeva teorijskoga dijela rada, osim kao podloge istraživanju, bio je ukazati i na problematiku određenja elektroničkoga nasilja.

Što se tiče strukture rada, rad se može podijeliti na dva dijela: teorijski i istraživački dio, te sadrži 16 poglavlja. U teorijskom se dijelu prvo pristupilo definiranju nasilja, njegovih obilježja i oblika, a potom se usmjerilo na problematiku određenja elektroničkoga nasilja. U tu se svrhu usporedilo elektroničko i tradicionalno nasilje te su se opsežno razmatrala obilježja elektroničkoga nasilja, pri čemu se pozornost uglavnom posvetila pitanju primjenjivosti kriterija tradicionalnoga nasilja na elektroničko nasilje. Točnije, obilježja o kojima se raspravljalo jesu obilježje anonimnosti i javnosti, pitanje namjere, ponavljanja i neravnoteže moći. U narednom poglavlju prikazala su se različita određenja elektroničkoga nasilja, konceptualna i operacijska, a o njima se raspravljalo uglavnom u kontekstu definicijskih kriterija. Zatim, prikazale su se različite klasifikacije elektroničkoga nasilja, a u posebnom se potpoglavlju navela podjela na pojavne oblike elektroničkoga nasilja. Jedno je poglavlje bilo posvećeno i sudionicima kruga elektroničkoga nasilja. Tako su se u zasebnim poglavljima razmatrale različite uloge: uloga žrtve, počinitelja, žrtve-počinitelja i promatrača elektroničkoga nasilja, koji su se također klasificirali s obzirom na uloge. U poglavlju naslovljenom „Pregled relevantnih istraživanja“ opsežnije se pristupilo pregledu relevantne literature, najvećim dijelom kao potpora i obrazloženje postavljenih hipoteza. Istraživački dio rada obuhvaća poglavlja koja se tiču metodologije, prikaza i interpretacije rezultata, rasprave o dobivenim rezultatima, ograničenjima i mogućim nedostacima istraživanja, kao i poglavlje o implikacijama istraživanja. Na kraju je slijedio zaključak i popis literature.

2. Pojmovno određenje i ključna obilježja nasilja „licem u lice“

Dan Olweus (1993), norveški psiholog i pionir u području vršnjačkoga nasilja, navodi kako je učenik zlostavljan ili viktimiziran kada je opetovano i trajno izložen negativnom ponašanju jednoga ili više učenika i ima poteškoće obraniti se. Negativno ponašanje određuje se kao ponašanje koje je počinjeno s namjerom povrjeđivanja ili izazivanja bilo kakve neugodnosti. Prema tome, iz određenja proizlazi kako vršnjačko nasilje obilježavaju tri ključna kriterija: (1) negativni postupci, (2) ponavljanje i trajanje tijekom vremena i (3) neravnoteža moći. Neravnoteža moći između počinitelja i žrtve može biti fizička, psihološka, intelektualna ili socijalna (Olweus, 1993) te stvarna ili percipirana (Naito i Gielen, 2005, Smith i Thompson, 1991, sve prema Garrett, 2014). Osim toga, nasilje može biti počinjeno i od strane pojedinca ili skupine vršnjaka (Olweus, 1993, Harel-Fisch i sur., 2010, prema Garrett, 2014). Smith i Sharp (1994) i Rigby (2002) nasilje tako određuju kao sustavnu zlouporabu moći (prema Garrett, 2014). U svezi s tim, prema Adleru nasilje je manifestacija „volje za moći“, tj. nasilje je ponašanje koje se očituje u potrebi za realizacijom osjećaja dominacije (Žarković Palijan, 2004, prema Žilić, 2016).

S druge strane, Ken Rigby (2007), također iznimno utjecajan psiholog u području vršnjačkoga nasilja, ističe kako nasilje može biti i zlonamjerno i nezlonamjerno, a kao kriterij počinjenja nasilja uzima povrijeđenost žrtve, a ne, poput Olweusa, namjeru nanošenja štete, stoga se može zaključiti kako je njegovo određenje dano iz perspektive žrtve. Rigbyjeva definicija nasilja glasi:

„Nasilje je čin agresije koji uzrokuje neugodnost, bol ili nelagodu:

1. Može imati različite oblike: fizički, verbalni, geste, iznuđivanje i isključivanje
2. Zloupotreba je moći
3. Može biti planirano i organizirano ili nenamjerno
4. Mogu biti uključeni pojedinci ili grupe“ (Rigby, 2007: 150).

Zbog nedosljedne terminologije, Centar za kontrolu i prevenciju bolesti (CDC) daje prijedlog jedinstvene definicije nasilja:

„Nasilje je svako neželjeno agresivno ponašanje pojedinca ili grupe mladih koji nisu braća i sestre ili romantični partneri i koje uključuje uočenu ili percipiranu neravnotežu moći, ponavljano je nekoliko puta ili postoji velika vjerojatnost da će se ponoviti. Nasilje može nanijeti štetu ili nevolju ciljanoj omladini, uključujući fizičku, psihičku, društvenu ili obrazovnu štetu“ (Gladden i sur., 2014: 7, prema Chang, 2021).

Iako se stručnjaci nisu u potpunosti usuglasili oko konstitutivnih kriterija nasilja, uvidom u literaturu može se zaključiti kako se većina istraživača i znanstvenika ipak priklanja najmanje trima kriterijima koje je ustvrdio Olweus.

3. Oblici nasilja

Svjetska zdravstvena organizacija (SZO, engl. *World Health Organization*, WHO) nasilje dijeli u tri široke kategorije s obzirom na karakteristike počinitelja nasilja, tj. s obzirom na objekt nasilja, a te se kategorije nadalje dijele u potkategorije, kako slijedi:

1. Samousmjereno nasilje (nasilje prema samome sebi) dijeli se na suicidalno ponašanje i samoozljeđivanje
2. Interpersonalno (međuljudsko) nasilje odnosi se na (1) obiteljsko nasilje koje uključuje nasilje nad djecom, zlostavljanje starijih i nasilje nad partnerom te (2) nasilje u zajednici koje uključuje nasilje između pojedinaca koji nisu u srodstvu, a koji se mogu ili ne moraju poznavati
3. Kolektivno nasilje dijeli se na socijalno, političko i ekonomsko nasilje počinjeno od strane skupine.

S obzirom na prirodu nasilnoga čina, također prema SZO, nasilje može biti:

1. Fizičko, koje uključuje primjenu fizičke sile neovisno o tome je li nastupila tjelesna ozljeda (npr. guranje, udaranje, pritiskanje, davljenje, gađanje predmetima, fizičko sprječavanje kretanja)
2. Seksualno, koje se odnosi na bilo koji seksualni čin ili pokušaj njegova ostvarivanja, neželjeni seksualni komentar i sl.
3. Psihičko, koje uključuje primjenu psihičke prisile koja je uzrokovala strah, povredu dostojanstva, osjećaj ugroženosti, verbalno nasilje (vrijeđanje, ismijavanje, psovanje) i sl., a najčešće prethodi fizičkom nasilju (Krug i sur., 2002).

Zečević (2010) nasilna ponašanja dijeli prema obliku i funkciji. Prvo, s obzirom na oblik nasilje dijeli na (1) verbalno (npr. vrijeđanje, ismijavanje, omalovažavanje, prijetnje, slanje uvredljivih sadržaja SMS-om ili e-poštom), (2) psihološko (npr. prijeteći pogledi, uhođenje, iznuđivanje novca, ucjene, žrtvu se poziva na telefon, ali ne odgovara na pozive), (3) socijalno (npr. isključivanje iz grupnih aktivnosti, ogovaranje, pričanje laži o nekome), (4) fizičko i (5) seksualno. Drugo, s obzirom na funkciju razlikuje (1) instrumentalno nasilje, kojim se želi nešto

dobiti te (2) neprijateljsko nasilje, kojemu je namjera nekome nanijeti bol ili ozljedu (Zečević, 2010). Prema Bilić (2013), fizičko i verbalno nasilje dva su glavna oblika nasilja (prema Zenzerović Šloser i Jurman, 2014).

Griffin i Gross (2004, prema Velki i Kuterovac Jagodić, 2014) vršnjačko nasilje kategoriziraju u tri skupine:

- Prema vrsti nasilnih akata, pri čemu se najčešće govori o fizičkom i verbalnom nasilju
- Prema tome koliko je ponašanje vidljivo, pri čemu se razlikuje otvoreno i skriveno, tj. relacijsko nasilje
- Prema tome je li spontano ili izazvano, pri čemu se razlikuje proaktivno i reaktivno nasilje.

Što se tiče relacijskoga nasilja, taj su pojam 1995. skovali Crick i Grotpeter kako bi označili agresivno ponašanje kojemu je cilj narušiti nečije odnose s drugima. U literaturi se relacijsko nasilje često pogrešno smatra isključivo indirektnim nasiljem (npr. širenje glasina o nekome kako bi se narušilo nečiji ugled), međutim to nije uvijek slučaj. Relacijsko nasilje može biti i direktno, tj. počinjeno „licem u lice“ (npr. ako nekome kažemo: „Ne možeš se družiti s nama!“ i sl.). Galen i Underwood 1997. predložili su pojam socijalnoga nasilja koje se odnosi na agresiju kojoj je cilj narušiti nečije samopouzdanje ili socijalne odnose s drugima (Smith, del Barrio, Tokunaga, 2013).

Olweus (1993) razlikuje nasilje s obzirom na usmjerenost, odnosno dijeli ga na izravno i neizravno nasilje. Izravno nasilje odnosi se na otvorene napade na žrtvu, dok se indirektno nasilje odnosi na one manje vidljive oblike nasilja, tj. na socijalnu izolaciju i namjerno isključivanje iz skupine. Indirektni oblici nasilja dvostruko su češći u usporedbi s drugim oblicima nasilja (Carbone-Lopez, Esbensen i Brick, 2010). Gledajući dobne razlike, mlađa djeca češće pokazuju otvorenu agresiju od starije djece i djevojčica (Tapper i Boulton, 2004, prema Antoniadou i Kokkinos, 2015). Istraživanja koja su se bavila ispitivanjem spolnih razlika uglavnom pokazuju kako su dječaci češće počinitelji i žrtve tradicionalnoga nasilja u odnosu na djevojčice (Carbone-Lopez, Esbensen i Brick, 2010) te kako su dječaci skloniji direktnim oblicima nasilja, napose fizičkom, a djevojčice indirektnim oblicima nasilja (Bilić, 2012, Carbone-Lopez, Esbensen i Brick, 2010). No, neke studije pokazuju kako nema razlika među spolovima u činjenju i doživljavanju indirektnih oblika nasilja (Olweus, 2013, Artz, Nicholson, Magnuson, 2008, Casper i Card, 2017). Prema istraživanju Artz, Nicholson i Magnuson (2008),

oba su spola direktnu i indirektnu agresiju sklonija usmjeravati prema osobama istoga spola, pri čemu će djevojčice češće pokazivati otvorenu, izravnu agresiju prema osobama suprotnoga spola. Svakako, može se zaključiti da među istraživanjima postoji slaganje kako su muškarci češće uključeni u direktne oblike nasilja. Metaanaliza Caspera i Carda (2017) pokazala je kako je direktna viktimizacija jače povezana s direktnim nasilništvom, dok je relacijska viktimizacija, kako ju nazivaju autori, povezana s drugim neprihvatljivim društvenim ponašanjima.

U novije vrijeme, pojavom interneta i moderne tehnologije, dolazi do pojave novoga oblika nasilja koji se provodi pomoću elektroničke tehnologije, pa se može govoriti i o podijeli nasilja na tradicionalno (tj. na klasično ili na nasilje „licem u lice“) i elektroničko nasilje. Olweus i Limber (2018) ističu podjelu vršnjačkoga nasilja na verbalno, fizičko i indirektno, odnosno relacijsko te predlažu dodavanje elektroničkoga nasilje kao potkategorije nasilja ili specifičnoga oblika nasilja. Bitno je također istaknuti kako Olweus i Limber poistovjećuju indirektno i relacijsko nasilje, što je pogrešno jer relacijsko nasilje, suprotno uvriježenom mišljenju, iako češće indirektno, može biti i direktno, kako je objašnjeno u prethodnom pasusu. Smith i sur. (2008) i Wang i sur. (2009) nasilje dijele na fizičko, verbalno, relacijsko i elektroničko (prema Chang, 2021). Elektroničko je nasilje ujedno i predmet ovoga rada, a njegovu će se određenju, kao i njegovim obilježjima te oblicima iscrpnije posvetiti u narednim poglavljima.

4. Elektroničko nasilje *versus* tradicionalno nasilje

Elektroničko nasilje znatno je recentniji fenomen i istražuje se tek od ranih 2000-ih godina. Od nasilja „licem u lice“ prvenstveno se razlikuje prema mediju počinjenja nasilja. Tradicionalno nasilje odvija se „licem u lice“ te uključuje fizičke, verbalne i relacijske oblike nasilja, dok se elektroničko nasilje odvija putem elektroničkih medija (Li i sur., 2022), a njegovi oblici evoluiraju napretkom tehnologije (Betts, 2016). Iako i tradicionalno i elektroničko nasilje uzrokuje dugotrajne emocionalne, psihološke i socijalne posljedice, elektroničko nasilje može uzrokovati značajnu štetu bez ikakve fizičke interakcije (Peebles, 2014). Neke studije čak sugeriraju kako elektroničko nasilje uzrokuje i znatno ozbiljnije posljedice od nasilja „licem u lice“ (Cross, Lester i Barnes, 2015). U svezi s tim, elektroničko se nasilje može dogoditi bilo kada i teško ga je izbjeći jer nije ograničeno prostornom i vremenskom dimenzijom te izuzetno velikom brzinom može dosegnuti neograničenu publiku. Ta stalna dostupnost čini žrtve još ranjivijima. Što se tiče anonimnosti, percipirana anonimnost počinitelja nasilja u mjeri koju

omogućuje *cyber* prostor nije ostvariva izvan virtualnoga okruženja (Barlett, Gentile i Chew, 2016). Budući da ne mogu vidjeti reakcije svojih žrtava, elektronički nasilnici osjećaju manju grižnju savjesti nego počinitelji nasilja „licem u lice“ (Slonje, Smith i Frisén, 2013, prema Peebles, 2014) i imaju manji osjećaj osobne odgovornosti. Osim toga, s obzirom na to da je *online* okruženje praćeno manjkom nadzora, nasuprot „stvarnoga“ svijeta gdje je ponašanje ograničeno pravilima koja upravljaju socijalnim interakcijama, *online* se nasilnici s manje posljedica uključuju u nasilna ponašanja (Betts, 2016). Značajnu ulogu u tome ima učinak *online* dezinhibicije: anonimnost i manjak nadzora koje omogućuje *cyber* prostor dovode do toga da se pojedinci uključuju u nasilna ponašanja koja inače ne bi činili (Kowalski, Limber i Agatston, 2008). Za razliku od tradicionalnoga nasilja čije prevalencije svoj vrhunac dostižu u dobi od 11 do 13 godina te potom opadaju s porastom dobi, elektroničko je nasilje prisutno među svim dobnim skupinama, uključujući i među populacijom studenata (Erdur-Baker, Tanrikulu i Topcu, 2016).

Što se tiče obilježja elektroničkoga nasilja, osim već spomenute anonimnosti, publiciteta i manjka nadzora koje ističu Patchin i Hinduja (2010), oko ključnih definicijskih kriterija elektroničkoga nasilja, kao i primjenjivosti kriterija klasičkoga nasilja na elektroničko nasilje ne postoji konsenzus među autorima. Znanstvenici i istraživači zauzimaju različita stajališta o odnosu tradicionalnoga i elektroničkoga nasilja. Jedni smatraju kako je riječ o istoj pojavi koja se razlikuje samo u mediju počinjenja nasilja, drugi kako je riječ o pojavama koje su slične samo u određenim aspektima i u specifičnim situacijama, dok treći smatraju kako je riječ o dvama potpuno različitim fenomenima (Antoniadou i Kokkinos, 2015). Pitanju obilježja elektroničkoga nasilja, kao i o primjenjivosti kriterija klasičkoga nasilja na elektroničko nasilje posvetit će se u narednom poglavlju.

5. Pitanje ključnih definicijskih kriterija elektroničkoga nasilja

Tri ključna definicijska kriterija nasilja „licem u lice“ jesu negativno ponašanje, neravnoteža moći i ponavljanje tijekom vremena. Te je kriterije, o kojima je bilo riječi u prethodnim poglavljima, ustvrdio Olweus 1993. godine. Iako bismo prenašli kada bismo rekli da je oko tih kriterija tradicionalnoga nasilja postignut potpuni konsenzus, jer još se uvijek među pojedinim stručnjacima vode polemike, može se reći da je postignut zadovoljavajući stupanj konsenzusa. Međutim, isto to ne može se reći i za elektroničko nasilje. U znatno manjoj mjeri postignut je konsenzus oko određenja, time i obilježja elektroničkoga nasilja, o čemu govore brojni autori (npr. Bauman i sur., 2012, Olweus i Limber, 2018, Patchin i Hinduja, 2010,

Vandebosch i Van Cleemput, 2008, sve prema Alipan i sur., 2020, Berne i sur., 2013, Brewer i Kerslake, 2015, Callaghan, Kelly i Molcho, 2015, Hutson, 2016, sve prema Peter i Petermann, 2018, Corcoran, Guckin i Prentice, 2015, Betts, 2016), što naposljetku ima utjecaj na rezultate istraživanja koja su nekonzistentna.

Prilikom definiranja elektroničkoga nasilja znanstvenici i istraživači uglavnom su se usmjeravali na sličnosti i razlike između tradicionalnoga i elektroničkoga nasilja (Canty, Stubbe, Steers i Collings, 2014, Cassidy i sur., 2013, Slonje, Smith i Frisén, 2013, sve prema Cederborg, Sylwander i Blom, 2016, Randa, Nobles i Reyns, 2015). Mnogi tako definiciju elektroničkoga nasilja izvode iz određenja tradicionalnoga nasilja koje karakteriziraju vremenske i prostorne granice (Corcoran, Guckin i Prentice, 2015), dok ga drugi konceptualiziraju kao zaseban oblik ponašanja, znatno drukčiji od nasilja „licem u lice“ (Chang, 2021). U svezi s tim, brojni autori tako ističu kako je potpuni prijenos definicije nasilja „licem u lice“ u *cyber* kontekst suviše pojednostavljen i kako je neke karakteristike potrebno rekonceptualizirati (Alipan i sur., 2015, Barlett i sur., 2016, Pieschl i sur., 2013, Smith, del Barrio i Tokunaga, 2013, sve prema Peter i Petermann, 2018, Betts, 2016, Dooley, Pyżalski i Cross, 2009).

Obilježja elektroničkoga nasilja o kojima će se u narednim potpoglavljima govoriti jesu anonimnost i publicitet, namjera nanošenja štete, ponavljanje i neravnoteža moći između počinitelja i žrtve, pri čemu će se posljednjim dvama kriterijima najviše posvetiti budući da se o njima u literaturi povelu najviše rasprava.

5.1. Anonimnost i javnost

Anonimnost i javnost bitni su aspekti elektroničkoga nasilja iako im istraživači uglavnom ne pridaju dovoljno pozornosti, kako navode Thomas, Connor i Scott (2015, prema Betts, 2016). Ta dva aspekta neizravno mogu doprinijeti neravnoteži moći (Betts, 2016) te utječu na to kako mladi doživljavaju i reagiraju na nasilje. Elektroničko nasilje mladi doživljavaju znatno ozbiljnijim kada su nasilna ponašanja počinjena javno i anonimno (Sticca i Perren, 2013, Macaulay i sur., 2022). U svezi s tim, javnu elektroničku viktimizaciju mladi ocjenjuju tek nešto ozbiljnijom od javno počinjenoga nasilja „licem u lice“, stoga Sticca i Perren (2013) navode kako je pitanje publiciteta (javnost vs. privatnost) važnije i od pitanja samoga medija (tradicionalno vs. elektroničko) pri vrednovanju ozbiljnosti nasilnoga ponašanja. Stupanj percipirane anonimnosti počinitelja, s druge strane, utječe na učestalost nasilnih ponašanja i smatra se jednim od njegovih prediktora (Barlett, Gentile i Chew, 2016). Istraživanje

Kowalskoga, Limber i Agatston (2008) pokazuje kako skoro 50% žrtava elektroničkoga nasilja izjavljuje da su elektroničko nasilje doživjeli od anonimnoga počinitelja. Anonimnost u virtualnom okruženju dovodi do deindividualizacije i već spomenute *online* dezinhibicije te posljedično do manjka empatije i grižnje savjesti (Goodine, 2016), i to ne samo počinitelja nego i promatrača nasilja, dok žrtve, u slučaju da je počinitelj *online* nasilja anoniman, u većoj mjeri doživljavaju negativne emocije poput straha, uznemirenosti i bespomoćnosti (Sticca i Perren, 2013, Pieschl, Kuhlmann i Porsch, 2015), što implicira veću moć počinitelja nad žrtvom. Jednako tako, javnost incidenta povećava ranjivost žrtve i može narušiti njezin društveni status, posebno uzevši u obzir mogućnost potencijalno neograničene publike i brzoga širenja nasilnoga i ponižavajućega sadržaja na webu (Sticca i Perren, 2013), što dovodi do opetovane viktimizacije i manjka kontrole, stvarnoga i/ili percipiranoga.

5.2. Namjera

Namjera za činjenje štete obično proizlazi iz motiva da se postigne određeni status ili pridobiju određeni resursi te spremnosti pojedinca na to da te ciljeve ostvari nelegitimno (Hamby, 2017). Tattum (1989, prema Patchin i Hinduja, 2015) namjeru nanošenja štete određuje kao namjernu, svjesnu želju za povrjeđivanjem drugoga. Bitno je istaknuti kako je s kriterijem namjere nanošenja štete usko povezan kriterij ponavljanja na nekoliko načina: (1) omogućava razlikovanje šale od namjernoga napada (Menesini i sur., 2012, Amalina i sur., 2022) i (2) dobra je potvrda namjere, tj. može ukazivati na svijest počinitelja da povrjeđuje drugu osobu, posebno kada ustraje u štetnoj radnji čak i nakon što je obaviješten o šteti (Smith, del Barrio i Tokunaga, 2013, Langos, 2012, prema Peter i Petermann, 2018, Nocentini i sur., 2010). Međutim, među autorima se postavlja pitanje kako utvrditi namjeru za počinjenjem štete. Iako agresija podrazumijeva postojanje namjere za nanošenjem štete, nju je iznimno teško utvrditi (Smith, del Barrio i Tokunaga, 2013), posebno zbog njezine subjektivne naravi (Langos, 2012). U tu svrhu, Smith, del Barrio i Tokunaga (2013) istaknuli su tri kriterija na temelju kojih se može utvrditi namjera:

- Žrtva je doživjela štetu
- Počinitelj je želio nanijeti štetu
- Prosudba o tome je li šteta počinjena temelji se i na prosudbi druge, razumne osobe da je vjerojatno da će određeno ponašanje povrijediti primatelja.

Langos (2012) potonji kriterij smatra najprihvatljivijim i uključuje ga u svoje određenje elektroničkoga nasilja, o čemu će kasnije biti nešto više riječi. Također, neki autori kao zaseban

kriterij navode i počinjenje štete¹, i za tradicionalno i elektroničko nasilje, te ističu kako se umjesto na ispitivanja namjere počinitelja, koji također može biti neiskren te relativizirati i racionalizirati nasilje, treba obratiti pozornost na osjećaje i posljedice za žrtvu. Budući da žrtva može pretrpjeti ozbiljnu štetu neovisno o tome postoji li namjera za počinjenjem štete, neki autori tako stavljaju naglasak na percepciju žrtve, a ne na percepciju počinitelja (Nocentini i sur., 2010, Guerin i Henessy, 2002). Primjer je takve koncepcije i Rigbyjevo već spomenuto poimanje vršnjačkoga nasilja „licem u lice“ koje može, kako navodi, biti i zlonamjerno i nezlonamjerno. Neki drugi autori (npr. Hinduja i Patchin, 2008) ističu kako se namjera treba ispitati iz perspektive počinitelja, dok se pitanje je li šteta doživljena treba ispitati iz perspektive žrtve (Vandebosch i Van Cleemput, 2008). Što se tiče ispitivanja namjere počinitelja iz perspektive žrtve, problem koji se na tom planu javlja jest izostanak neverbalnih znakova u elektroničkom okruženju, što može dovesti do nesporazuma (Alipan i sur., 2020). Istraživanje Law i sur. (2012) pokazalo je kako, od 30% studenata koji su počinili nasilje, njih čak 95% navelo je kako nisu imali namjeru nanijeti štetu žrtvi te kako su se samo šalili (prema Antoniadou i Kokkinos, 2015). Potrebno je, međutim, ovaj podatak uzeti s dozom opreza jer se nasilnici često služe različitim mehanizmima moralnoga odvajanja, npr. eufemističkim označivanjem (npr. „Samo sam se šalio.“).

Osim toga, počinitelji se često koriste drugim osobama kao sredstvom za postizanje određenoga cilja, npr. u želji za stjecanjem ugleda, tj. socijalnoga statusa unutar određene grupe. U takvim slučajevima nasilno ponašanje sadrži element intencionalnosti, ali nasilnik nužno ne treba imati izravnu namjeru počinuti štetu te može biti i potpuno ravnodušan na to hoće li njegovo ponašanje povrijediti drugu osobu. Namjera formulirana na tragu druge stavke („Počinitelj je želio nanijeti štetu“) razumije se tek u smislu izravne namjere. Stoga je pri procjeni namjere počinitelja potrebno uzeti u obzir i izravnu i neizravnu namjeru. Međutim, takva konceptualizacija može predstavljati ograničenje na planu operacionalizacije.

¹ Prilikom definiranja ključnih kriterija nasilja „licem u lice“ Olweus ne smatra presuđujućim pitanje je li žrtva doživjela štetu, što proizlazi iz njegova određenja negativnoga ponašanja. Naime, negativno je ponašanje, navodi, „kada netko namjerno nanese ili pokuša nanijeti štetu ili uznemiriti nekoga“ (Olweus, 1993: 8). Dakle, namjera je za počinjenjem štete ta koja je, tvrdi, ključna, dok žrtva može, a i ne mora doživjeti štetu da bi se događaj smatrao nasiljem.

5.3. Ponavljanje

Kriterij ponavljanja u virtualnom okruženju dobiva sasvim novu dimenziju jer tehnološki mediji omogućavaju da sadržaj dopre do velike publike, što ne zahtijeva ponavljanje čina u tradicionalnom smislu (Chang, 2021). Neki autori (npr. Fauman, 2008, prema Dooley, Pyżalski i Cross, 2009) navode kako kriterij ponavljanja nije u jednakoj mjeri ključan kod elektroničkoga nasilja kao kod nasilja „licem u lice“ ili kako procjena ponavljanja služi tek utvrđivanju ozbiljnosti elektroničkoga nasilja (npr. Rodkin i Fischer, 2012, prema Betts, 2016). Zbog svoje stalne vidljivosti, samo jedan čin kojemu je svjedočila neograničena i rastuća publika može imati znatno veći utjecaj na žrtvu nego nekoliko ponovljenih privatnih napada jer žrtva iznova ponovljeno proživljava traumu svaki put kada je taj nasilni sadržaj viđen (Thomas, Connor i Scott, 2015, Betts, 2016, Alipan i sur., 2020, Menin i sur., 2021, Strabić i Tokić Milaković, 2016). Ponavljanje se tako određuje brojem pregleda ili dijeljenja sadržaja, kako navodi Grigg (2010). Utjecaj primanja prijeteće poruke nema jednak utjecaj na žrtvu kao i javno dijeljenje toga sadržaja ili kao objava nečije eksplicitne fotografije. Budući, stoga, da ne nose svi oblici elektroničkoga nasilja jednaku težinu, neka se ponašanja, kako ističu Dooley, Pyżalski i Cross (2009), ne moraju ponavljati da bi se žrtvi nanijela značajna šteta ili barem ne toliko često. Ponavljanja takve prirode nisu ograničena samo na elektroničko okruženje (npr. glasine se mogu više puta ponoviti ili pak uvredljivu poruku napisanu na zidu neke škole drugi mogu više puta vidjeti), no u virtualnom su okruženju ipak znatno češća i ozbiljnija jer je potencijalna publika mnogo veća (Smith, del Barrio i Tokunaga, 2013). Iz navedenoga proizlazi kako je prilikom utvrđivanja ozbiljnosti incidenta potrebno uzeti u obzir kriterij javnosti (tj. javnost *versus* privatnost), koji je usko povezan s kriterijem ponavljanja. U svezi s tim, Langos (2012) ističe potrebu razlikovanja izravnoga i neizravnoga, tj. direktnoga i indirektnoga (javno *versus* privatno) elektroničkog nasilja², pri čemu napominje kako je ponavljanje shvaćeno u tradicionalnom smislu ključno samo u slučajevima izravnoga elektroničkog nasilja.

Uzevši sve spomenuto u obzir, nameće se pitanje je li za nasilje odgovoran primarni počinitelj ili promatrači u slučajevima kada nasilje poprimi oblik ponovljenih pregleda nasilnoga i ponižavajućega sadržaja. Neki autori stoga ističu potrebu uključivanja promatrača u definiciju elektroničkoga nasilja jer svojim ponašanjem mogu pojačati uznemirenost žrtve, bilo prosljeđivanjem ili dijeljenjem i lajkanjem sadržaja, obezvrjeđivanjem događaja ili čak

² Njezino određenje izravnoga i neizravnoga elektroničkoga nasilja uzima u obzir specifičnosti *online* okruženja i citirano je u poglavlju pod nazivom „Klasifikacije elektroničkoga nasilja i njegovi modaliteti“.

njegovim ignoriranjem (Smith i sur., 2008, prema Grigg, 2010), čime promatrači preuzimaju ključnu ulogu u elektroničkom nasilju (Corcoran, Guckin i Prentice, 2015).

Osim toga, Dooley, Pyżalski i Cross (2009) navode kako se višestruki činovi agresije jedne osobe usmjerene prema velikom broju ljudi također mogu smatrati zlostavljanjem bez obzira na to smatra li osoba nad kojom se čini nasilje žrtvom. U svezi s tim, postoje slučajevi gdje određena osoba opetovano čini napade, no kako ti napadi nisu kontinuirano usmjereni prema jednoj osobi, ponekad ih se ne smatra počiniteljima. U toj, nazovimo ju, hipotetičkoj situaciji nema žrtve, jer nitko ne ispunjava kriterije viktimizacije, dok imamo nasilnika, jer se agresivni činovi ponavljaju tijekom vremena. Ovo je posebno značajno u raspravi o elektroničkom nasilju gdje su takvi slučajevi nasilništva znatno olakšani.

Kako je već navedeno, kriterij je ponavljanja povezan s namjerom nanošenja štete, i to na dva načina: (1) dobar je pokazatelj postojanja namjere te (2) omogućava razlikovanje šale od namjernoga napada. U tom je smislu elektronička agresija jednokratni čin agresije, dok se elektroničko nasilje smatra ponavljanim činom agresije (Betts, 2016). Iako je ponavljanje bitno obilježje nasilja, u smislu da ga čini onim što jest, i tradicionalnoga i elektroničkoga, čini se kako pojedini autori zanemaruju kako u *cyber* okruženju ponavljanje dobiva sasvim novu dimenziju, drukčiju od ponavljanja shvaćenoga u tradicionalnom smislu. Dakako, takav pristup znatno otežava operacionalizaciju i mjerenje, što je jedan od izazova s kojim se susrelo i u ovom istraživanju. Na konceptualnoj je razini relativno lagano (tj. lakše) ustvrditi kriterije, no često su teško mjerljivi. U takvim se slučajevima uglavnom pribjegava operacionalizaciji ponavljanja na tradicionalan način, a kao kompromisno rješenje uvodi se blaži kriterij za ponavljanje.

5.4. Neravnoteža moći

Kriterij se neravnoteže moći u literaturi uglavnom ističe kao ključan kada je riječ o tradicionalnom nasilju (Menin i sur., 2021, Dooley, Pyżalski i Cross, 2009), dok kod elektroničkoga nasilja nije zastupljen u jednakoj mjeri i često izostaje (Menin i sur., 2021). Kod nasilja „licem u lice“ neravnoteža moći podrazumijeva fizičku, psihičku ili socijalnu nadmoć nasilnika (Strabić i Tokić Milaković, 2016), stvarnu ili percipiranu, no način na koji se neravnoteža moći očituje u elektroničkom nasilju drukčiji je, kompleksniji i manje razjašnjen od onoga u tradicionalnom (Menin i sur., 2021, Dooley, Pyżalski i Cross, 2009). Riječju, u *cyber* okruženju nije potpuno jasno što obuhvaća neravnoteža moći i tko ju ima (Antoniadou i Kokkinos, 2015). Neki autori čak tvrde kako u virtualnom okruženju neravnoteža moći ni ne postoji jer tehnologija neutralizira moć i status (Betts, 2016). U literaturi se navodi kako je

neravnoteža moći u elektroničkom okruženju povezana s višim društvenim statusom u virtualnoj zajednici (Nocentini i sur., 2010), posjedovanjem sadržaja koji se može upotrijebiti za nanošenje štete (Patchin i Hinduja, 2015), tehnološkim vještinama, potom anonimnosti (Menin i sur., 2021, Dooley, Pyżalski i Cross, 2009), stalnoj mogućnosti prijetnje i potencijalno neograničenoj publici (Dordolo, 2014).

Istraživanje Vandebosch i Van Cleemputa (2008, prema Menin i sur., 2021) ukazuje na to kako različitosti među mladima u informacijsko-komunikacijskim vještinama omogućuju elektroničko nasilje, dok druge studije sugeriraju kako kibernetički prostor inherentno doprinosi neravnoteži moći jer kroz učinak dezinhibicije *online* korisnici mogu anonimno napadati druge i biti drskiji negoli u stvarnom životu (Suler, 2004, prema Menin i sur., 2021). Dooley, Pyżalski i Cross (2009) ispravno su primijetili kako npr. fotografiranje ili snimanje videozapisa te njihovo prosljeđivanje, kreiranje lažnoga profila na društvenim mrežama i sl. ne zahtijeva naprednije tehnološke vještine nasilnika, što su ujedno i najčešći oblici elektroničkoga nasilja. To podržava i Grigg (2010, prema Corcoran, Guckin, Prentice, 2015) tvrdeći kako nema dovoljno istraživanja na temelju kojih bi se moglo zaključiti da *online* nasilnici imaju superiornije tehnološke vještine. Osim toga, tehnologija korisnicima pruža anonimnost u mjeri koja nije ostvariva izvan *cyber* okruženja (Alipan i sur., 2020). Anonimnost na neravnotežu moći između počinitelja i žrtve utječe tako što nasilnik skrivajući svoj identitet potiče u žrtvi sumnju o njegovu ili njezinu identitetu (Davies i sur., 2014, Patchin i Hinduja, 2006, sve prema Betts, 2016). Neki autori stoga smatraju kako je neravnoteža moći još i veća u *online* okruženju nego kod nasilja „licem u lice“ (Raskauskas i Stoltz, 2007, prema Betts, 2016) te kako spomenuto, a već je bilo rečeno, smanjuje potrebu za neravnotežom moći kao definicijskim kriterijem (npr. Fauman, 2008, prema Nocentini i sur., 2010, Kowalski, Limber i Agatston, 2008).

Prema Dordolo (2014), elektroničko nasilje generira nejednakosti u strukturama moći jer ga obilježava stalna mogućnost prijetnje u smislu da se može dogoditi bilo kada i bilo gdje, pa je žrtvi teže, a ponekad i nemoguće izbjeći nasilje (Amalina i sur., 2022). Osjećaj bespomoćnosti još više može pojačati svjesnost žrtve da nasilni sadržaj može dosegnuti neograničenu publiku (Butler i sur., 2009, prema Betts, 2016). Dooley, Pyżalski i Cross (2009) navode kako se neravnoteža moći kod elektroničkoga nasilja, za razliku od tradicionalnoga nasilja, radije temelji na nedostatku moći žrtve nego na posjedovanju moći počinitelja. U brojnim određenjima elektroničkoga nasilja neravnoteža moći uglavnom je operacionalizirana tako da se žrtva ne može lako obraniti. Nocentini i sur. (2010) te Smith, del Barrio i Tokunaga

(2013) tvrde kako takva operacionalizacija neravnoteže moći nije prihvatljiva u slučaju elektroničkoga nasilja jer je žrtvama u elektroničkom okruženju mnogo lakše odgovoriti na napad ili obraniti se, i to često naprave, što ne znači da nisu doživjele ozbiljnu štetu ili povredu. Zaključno, Patchin i Hinduja (2015) navode sljedeće:

„Kada se fenomen [elektroničkoga nasilja] promatra iz perspektive makrorazine, moglo bi se reći da je svatko tko tehnologiju može iskoristiti na način koji mu omogućava maltretiranje drugih u poziciji moći – barem u tom trenutku – u odnosu na metu napada“ (Patchin i Hinduja, 2015: 3).

6. Pojmovna određenja elektroničkoga nasilja

Jednu od najčešće citiranih definicija elektroničkoga nasilja predložili su Smith i sur. (2008), i to polazeći od Olweusovih kriterija koji se uobičajeno vežu uz tradicionalno nasilje, ali proširenu kriterijem upotrebe informacijskih i komunikacijskih tehnologija (prema Peter i Petermann, 2018). Smith i sur. (2008: 376) elektroničko nasilje tako određuju kao „agresivan i namjeran čin počinjen od strane grupe ili pojedinca upotrebom elektroničkih oblika komunikacije, opetovano tijekom vremena prema žrtvi koja se ne može lako obraniti“. Kriterij neravnoteže moći i ponavljanja elektroničko nasilje razlikuje od elektroničke agresije, kako navode Thomas, Connor i Scott (2015). No, takva distinkcija, napose u svezi s kriterijem ponavljanja, nije u praksi sasvim jasna (Modecki i sur., 2014) i razlikovat će se ovisno o tome koga pitate koji su ključni definicijski kriteriji elektroničkoga nasilja, pa se ni u ovom radu nije pravila takva razlika. Definiciju Smitha i sur. po učestalosti citiranja slijede ona od Tokunage te Hinduje i Patchinija (Peter i Petermann, 2018). Tokunaga (2010) na temelju sinteze različitih definicija elektroničkoga nasilja nudi određenje elektroničkoga nasilja kako slijedi:

„Elektroničko je nasilje svako ponašanje počinjeno pomoću elektroničkih ili digitalnih medija od strane pojedinca ili grupe koja opetovano komunicira neprijateljske ili agresivne poruke s ciljem nanošenje štete ili nelagode drugima“ (Tokunaga, 2010: 278).

Slonje, Smith i Frisén (2012: 26) elektroničko nasilje pak određuju kao „sustavnu zlouporabu moći koja se provodi upotrebom informacijske i komunikacijske tehnologije (ICT)“, određujući neravnotežu moći kao ključan kriterij, zajedno s brojnim drugim autorima (npr. Baumann i sur., 2022, Fluck, 2018, Sticca i Perren, 2013). Elektroničko se nasilje često određuje kao nasilje koje se provodi upotrebom informacijske i komunikacijske tehnologije ne uzimajući u obzir njegove specifičnosti, već samo medij kojim je ono počinjeno (Peter i Petermann, 2018). Takav prijenos definicije nasilja „licem u lice“ Peter i Petermann (2018), ali

i drugi autori (npr. Betts, 2016, Dooley, Pyżalski i Cross, 2009) smatraju nekritičnim i suviše simplicističkim.

Hinduja i Patchin (2008), iscrpno problematizirajući kriterije nasilja, nude radnu definiciju elektroničkoga nasilja koja glasi:

„Elektroničko je nasilje kada netko opetovano uznemirava, maltretira ili ismijava drugu osobu *online* ili upotrebom mobilnih telefona ili drugih elektroničkih uređaja.“

Autori su u istraživanju prvo primijenili globalno mjerenje, a potom skalu od nekoliko čestica ispitujući doživljavanje i činjenje različitih oblika elektroničkoga nasilja, pri čemu su namjeru nanošenja štete ispitali s aspekta počinitelja te štetu s aspekta žrtve. Kako se može primijetiti, potonji kriterij štete nisu uključile prije navedene definicije. Patchin i Hinduja (2015) navode da kada se šteta ispituje, ispitivanje žrtve o doživljenoj šteti jedini je ispravan pristup jer druga osoba, ona neuključena u nasilje, pa ni počinitelji nasilja ne bi trebali ocjenjivati je li žrtva doživjela ili je li trebala doživjeti štetu i tako relativizirati njezino iskustvo. Iako su autori na konceptualnoj razini govoreći o kriterijima elektroničkoga nasilja utvrdili kao ključne kriterij ponavljanja, namjeru nanošenja štete, štetu i neravnotežu moći, susreli su se s problemom praktične prirode, tj. s operacionalizacijom kriterija te su odbacili potrebu uključivanja kriterija neravnoteže moći u definiciju elektroničkoga nasilja.

Neki drugi autori pak nasilje definiraju jako široko, kao (svako) namjerno agresivno ponašanje počinjeno informacijskom i komunikacijskom tehnologijom (npr. Marcum i sur., 2012), smatrajući kako drugi kriteriji nisu ključni kada je riječ o elektroničkom nasilju.

Langos (2012) je tako tvrdila da iako su za elektroničko nasilje ključni elementi tradicionalnoga nasilja, treba razlikovati izravne i neizravne oblike elektroničkoga nasilja. Njezina deskriptivna definicija elektroničkoga nasilja stoga glasi:

„Elektroničko nasilje uključuje upotrebu IKT-a (tj. informacijsko komunikacijske tehnologije) za izvođenje niza radnji u slučaju direktnoga elektroničkog nasilja ili pojedinačne radnje kao u slučaju neizravnoga elektroničkog nasilja, s namjerom da se naudi drugoj osobi (žrtvi) koja se ne može lako obraniti“ (Langos, 2012: 288).

Kako bi se osigurala preciznost definicije, autorica posebno definira svaki od uključenih kriterija, pri čemu će se ovdje posebno izdvojiti određenje namjere za nanošenjem štete, kako slijedi:

„Namjera za nanošenjem štete utvrđuje se onda kada bi razumna osoba, uzimajući u obzir poziciju žrtve i sve okolnosti, niz postupaka ili postupak smatrala postupcima ili postupkom kojemu je namjera nanijeti štetu žrtvi“ (Langos, 2012: 288).

Iako je formulacija neravnoteže snaga između počinitelja i žrtve u smislu da se žrtva ne može lako obraniti problematična zbog prethodno spomenutih razloga koje su naveli Nocentini i sur. (2010), ovo se određenje smatra jednim od sveobuhvatnijih. Definicija uključuje upotrebu informacijsko-komunikacijske tehnologije, (nepristranije) ispitivanje namjere za nanošenjem štete, odnos neravnoteže moći između počinitelja i žrtve te kriterije ponavljanja i javnosti. Točnije, kriterij ponavljanja rekonceptualiziran je s obzirom na aspekt javnosti, tj. uzimajući u obzir je li riječ o indirektnim ili direktnim oblicima nasilja.

Alipan i sur. (2020) predložili su definiciju elektroničkoga nasilja ispitujući perspektivu nadolazećih odraslih, tj. ovdje osoba u dobi od 18 do 25 godina. Ponudili su višedimenzionalno određenje elektroničkoga nasilja kako glasi:

„Elektroničko nasilje definirano je kao upotreba digitalnih tehnologija kako bi se izravno ili neizravno ciljalo na jednu ili više osoba, gdje je:

1. *Perspektiva počinitelja*: Cilj je nasilnika namjerno naštetiti žrtvi. Osoba nije nasilnik ako nema namjeru počinuti štetu, neovisno o utjecaju na žrtvu. Ponavljanje također može pomoći utvrditi postojanje namjere i elektroničkoga nasilja, pri čemu nasilnik opetovano čini štetno ponašanje prema istoj osobi.
2. *Perspektiva žrtve*: Žrtva ponašanje percipira kao namjerno i štetno. Čak se i jednokratni napad može smatrati elektroničkim nasiljem jer negativni utjecaj na žrtvu može biti jednako ozbiljan kao i učestali napadi. Nadalje, taj jednom počinjeni napad može postati ponavljajući, a da ne uključuje prvotnoga počinitelja ponovnim objavljivanjem ili dijeljenjem sadržaja (engl. *re-posting*). Kada žrtva doživi manjak kontrole ili neravnotežu moći (npr. u slučaju javne objave štetnoga sadržaja o nekome), to također može pomoći pri utvrđivanju namjere za počinjenjem štete. Ciljana osoba postaje žrtvom ne samo ako percipira da nasilnik ima namjeru počinuti štetu nego i ako doživi štetu.
3. *Perspektiva promatrača*: Promatrač je protumačio kako je ponašanje negativno utjecalo na drugu osobu ili da bi takvo ponašanje vjerojatno negativno utjecalo na njega ako bi bilo usmjereno prema njemu. Promatrač također može protumačiti ponašanje samo kao namjerno i agresivno. Promatrač možda neće razumjeti kontekst pojedinih interakcija, pa prema tome promatrači mogu propustiti prepoznati elektroničko nasilje ili, alternativno, mogu dovesti do toga da situacija eskalira (preraste) u elektroničko nasilje vlastitim intervencijama u situacijama kada je originalni kontekst pogrešno protumačen" (Alipan i sur., 2020).

Ta se definicija od drugih u najvećoj mjeri razlikuje jer je višedimenzionalna, tj. uključuje tri perspektive: perspektivu žrtve, nasilnika i promatrača. Pri procjeni elektroničkoga nasilja primjenjuje različite kriterije ovisno o tome koga se ispituje. Prilikom ispitivanja počinitelja ključan je kriterij postojanje namjere za nanošenjem štete, a kriterij se ponavljanja promatra kao izravno povezan s kriterijem namjere nanošenja štete. Tako ponavljanje služi više kao potvrda namjere kako bi se potvrdilo da se nasilje uistinu dogodilo. Pri ispitivanju doživljavanja nasilja uzima se u obzir perspektiva žrtve, a kriteriji jesu percipirana namjera i šteta (bilo emocionalna, psihička i dr.). Neravnoteže moći tek služi dodatnoj potvrdi postojanja namjere počinitelja za nanošenjem štete, kao i kriterij ponavljanja, koji također nije nužno obilježje u slučaju da žrtva doživi ozbiljne posljedice zbog događaja (tj. kontinuirani stres). Ta iznimka u slučaju ponavljanja jednako vrijedi i u slučaju tradicionalnoga nasilja, iako je rijetko uključena u bilo kakva mjerenja. Bitno je također napomenuti kako je kriterij ponavljanja (re)konceptualiziran i u smislu ponavljanoga dijeljenja ili objavljivanja nasilnoga sadržaja, uzimajući tako u obzir specifičnosti *online* okruženja. Langos (2012), s druge strane, pri razmatranju kriterija ponavljanja razlikuje direktne i indirektne oblike nasilja.³ Perspektiva promatrača ispituje se u pogledu procjene je li osoba svjedočila nasilju ili pak je li doprinijela tome da situacija preraste u elektroničko nasilje. Pri procjeni je li se elektroničko nasilje uistinu dogodilo od promatrača se očekuje da događaj prvo promotri iz perspektive žrtve (doživljavanje štete), odnosno od promatrača se očekuje da se „stavi u cipele“ žrtve. Također, situacija može biti okarakterizirana kao nasilje i onda kada su zadovoljena samo dva kriterija: namjernost i agresivnost. Kriterij ponavljanja nije uključen pri ispitivanju perspektive promatrača.

Na temelju pregleda različitih određenja elektroničkoga nasilja može se zaključiti kako se definicije elektroničkoga nasilja uvelike razlikuju ovisno o tome tko ga definira te da stoga još uvijek nije postignut konsenzus među stručnjacima. Međutim, treba se uzeti u obzir kako su u ovom poglavlju prikazana i konceptualna (dakle teorijska) i operacijska (dakle ona koja se tiču isključivo mjerenja) određenja elektroničkoga nasilja, pa razlike djelomično proizlaze i iz te činjenice.

Radna definicija elektroničkoga nasilja osmišljena za potrebe ovoga istraživanja glasi:

„Elektroničko nasilje (engl. *cyberbullying*) namjerno je, ponavljano i neželjeno agresivno ili neprijateljsko ponašanje pojedinca ili skupine ljudi kojima je cilj uznemiriti, zastrašiti, osramotiti ili na koji drugi način povrijediti osobu, na internetu ili koristeći se

³ Izravno i neizravno elektroničko nasilje, kako ih određuje Langos (2012), definirani su u poglavlju „Klasifikacije elektroničkoga nasilja i njegovi modaliteti“.

mobitelom ili nekim drugim elektroničkim uređajem (npr. tabletom, računalom i sl.), odnosno uporabom informacijske i komunikacijske tehnologije.“

Definicija dijeli iste kriterije kao i određenje Tokunage (2010) te ima svojih ograničenja, kako i proizlazi iz teorijskoga pregleda. S obzirom na to da se u ovom istraživanju ponašanja u skali nisu dijelila na izravna i neizravna, kako predlaže Langos (2012), primijenio se blaži kriterij za ponavljanje kao u istraživanju Buljan Flander, Dugić i Handabaka (2015). Pri ispitivanju svjedočenja elektroničkom nasilju, koje je ispitano globalno na temelju ponuđene definicije, kriterij ponavljanja nije bio uključen. Polazi se od toga kako je većina takvih ponašanja počinjena javno, a kriterij ponavljanja pri ispitivanju promatrača ne uključuju ni Alipan i sur. (2020) koji nude višedimenzionalnu definiciju elektroničkoga nasilja.

7. Klasifikacije elektroničkoga nasilja i njegovi modaliteti

Elektroničko se nasilje u literaturi ponekad klasificira s obzirom na vrstu medija kojim je počinjeno nasilje (tj. internet i mobilni telefon), no takva se podjela smatra problematičnom zbog pojave pametnih telefona, kako navode Slonje, Smith i Frisén (2012). U literaturi postoje različite klasifikacije elektroničkoga nasilja. Međutim, tipologije elektroničkoga nasilja razvijaju se sa sve bržim napretkom tehnologije, pa prema tome zastarijevaju i stalno se mijenjaju.

U širem smislu, elektroničko se nasilje s obzirom na način počinjenja može podijeliti na izravno (npr. izravno slanje uvredljivih poruka) i neizravno nasilje (npr. širenje glasina i laži, socijalno isključivanje) (Iqbal i Jami, 2022). Istraživanje Ortega i sur. (2009) pokazalo je kako su mladići češće žrtve direktnoga elektroničkoga nasilja od djevojaka, dok za indirektno nasilje nisu pronađene spolne razlike. Prema Langos (2012), izravno elektroničko nasilje počinjeno je u privatnoj domeni gdje počinitelj nasilna ponašanja usmjerava izravno prema žrtvi, bilo putem trenutnih ili instant poruka (engl. *instant messaging*), SMS-ova, e-pošte i sl. S druge strane, u neizravnom elektroničkom nasilju počinitelj nasilna ponašanja ne usmjerava izravno prema žrtvi, nego ih objavljuje u različitim *online* okruženjima, npr. na Facebooku, blogu i drugo. Uzimajući u obzir prirodu informacijskih i komunikacijskim tehnologija, autorica proširuje koncept javne domene na sve slučajeve kada bilo koji drugi primatelj ima pristup nasilnim sadržajima, informacijama i sl. Ovako shvaćena razlika između direktnih i indirektnih oblika nasilja uzima u obzir specifičnosti *online* okruženja, prvenstveno obilježje javnosti (javnost *versus* privatnost).

Elektronička se komunikacija može odvijati u brojnim elektroničkim okruženjima. Neki od komunikacijskih modaliteta jesu telefonski/mobilni pozivi, tekstualne poruke, instant poruke, e-pošta, forumi, sobe za razgovor (engl. *chat rooms*), blogovi, društvene mreže i *online* igrice. Istraživanje Kowalskoga i Limber (2007) pokazalo je kako su najčešći modaliteti nasilja instant poruke, sobe za razgovor i e-pošta, dok je druga studija pokazala kako su to najčešće sobe za razgovor (engl. *chat rooms*). (Katzer, Fetchenhauer i Belschak, 2009, prema Whittaker i Kowalski, 2015). Istraživanje MacDonald i Roberts-Pittman (2010) na uzorku je studenata pokazalo kako su najčešći modaliteti nasilja bile društvene mreže (25%) i tekstualne poruke (21,2%), potom e-pošta (16,1%) i instant poruke (13,2%), a najmanje prevalentni, suprotno prethodnom istraživanju, bile su sobe za razgovor (9,9%), kao i druge mrežne stranice. Prema nešto recentnijem istraživanju, studija Whittaker i Kowalskoga (2015) također je pokazala kako su studenti najčešće doživljavali nasilje na društvenim mrežama, i to na Twitteru i Facebooku. Balakrishnan (2015) je također pronašla kako studenti elektroničko nasilje najčešće doživljavaju na društvenim mrežama. Društvene su mreže u posljednje vrijeme sve češći modaliteti elektroničkoga nasilja, a to ukazuje na njihovu popularnost. Drugim riječima, učestalost korištenja različitih tehnoloških platformi s vremenom se mijenja zbog tehnoloških promjena, a te se promjene reflektiraju na najčešće modalitete elektroničkoga nasilja (Whittaker i Kowalski, 2015).

U svezi s modalitetima nasilja, Kowalski, Limber i Agatston (2008) ističu potrebu razlikovanja modaliteta od pojavnih oblika elektroničkoga nasilja, čije su sredstvo ili alat različiti elektronički modaliteti. Prema tome, s obzirom na vrstu djelovanja Willard (2007) razlikuje sedam, tj. osam pojavnih oblika elektroničkoga nasilja: iskazivanje ljutnje, uznemiravanje, klevetanje, lažno predstavljanje, izdaja i prevara, ostracizam te uhođenje. Svaki od tih pojavnih oblika elektroničkoga nasilja, i još neki, detaljnije će biti objašnjen u zasebnom potpoglavlju.

U želji za sažimanjem različitih klasifikacija elektroničkoga nasilja, Nocentini i sur. (2010) naveli su četiri temeljna oblika elektroničkoga nasilja: (1) pismeno-verbalno ponašanje (telefonski pozivi, tekstualne poruke, e-pošta, instant poruke, chatovi, blogovi, društvene mreže, mrežne stranice), (2) vizualno ponašanje (objavljivanje, slanje ili dijeljenje posramljujućih odnosno ponižavajućih slika ili videozapisa putem mobilnoga telefona ili interneta), (3) isključivanje (namjerno isključivanje iz *online* grupe) i (4) lažno predstavljanje (krađa i otkrivanje tuđih osobnih podataka, korištenje imenom i korisničkim računom druge osobe). Njihovo je istraživanje pokazalo kako su vizualna ponašanja smatrana najštetnijim

oblicima elektroničkoga nasilja, dok je isključivanje smatrano manje ozbiljnim. Lee i sur. (2017) nude sličnu tipologiju, kako slijedi: (1) vizualno/seksualno elektroničko nasilje, (2) verbalno elektroničko nasilje i (2) socijalno isključivanje (prema Iqbal i Jami, 2022). U novije se vrijeme ističe podjela elektroničkoga nasilja na ono usmjereno prema drugima i prema samome sebi, pri čemu se misli na elektroničko samoozljeđivanje definirano kao slanje, dijeljenje ili objavljivanje štetnoga sadržaja o sebi. Ono, kako istraživanja pokazuju, pogađa do 6% učenika srednjih škola (Aboujaoude i Savage, 2023).

7.1. Pojavni oblici elektroničkoga nasilja

Willard (2007) nudi klasifikaciju sedam, tj. osam temeljnih oblika elektroničkoga nasilja s obzirom na vrstu djelovanja, odnosno s obzirom na pojavne oblike elektroničkoga nasilja, kako slijedi:

1. Iskazivanje ljutnje (engl. *flaming*) odnosi se na slanje ljutih i vulgarnih poruka (Willard, 2007). Ono se može odvijati i u privatnoj i javnoj sferi te uključuje razmjenu uvreda između dviju ili više osoba (engl. *flame war*). Neki neočekivani agresivni postupak može dovesti do neravnoteže moći te tako do nasilja, posebno ako se kod žrtve stvori strah da će događaj eskalirati te da će se drugi priključiti počinitelju (Kowalski, Limber i Agatston, 2008).
2. Uznemiravanje (engl. *harassment*) opetovano je slanje uvredljivih, provocirajućih i vulgarnih poruka drugoj osobi ili skupini (Willard, 2007). U odnosu na iskazivanje ljutnje, uznemiravanje obično traje dulje i u većoj je mjeri jednostrano, u smislu da uključuje barem jednoga počinitelja i jednu žrtvu. Uznemiravanje se često javlja pri igranju skupnih *online* igrica (engl. *multiplayer online game*) kada jedan ili više igrača, poznati i kao griferi (engl. *grifer*), namjerno uznemiravaju druge igrače (Kowalski, Limber i Agatston, 2008).
3. Ogovaranje i klevetanje (engl. *denigration/dissing*) oblici su koji se odnose na slanje ili objavljivanje štetnih i okrutnih glasina s ciljem narušavanja ugleda druge osobe (Willard, 2007), odnosno sramoćenja ili ismijavanja druge osobe. Ono uključuje i slanje ili objavljivanje preuređenih fotografija i videozapisa, kreiranje raznih popisa, npr. mrežnih stranica u svrhu pisanja ružnih i zlonamjernih komentara o nekome, *online* glasanja i sl. (Kowalski, Limber i Agatston, 2008)
4. Lažno predstavljanje (engl. *impersonation*) odnosi se na pretvaranje nasilnika da je netko drugi te slanje ili objavljivanje različitih sadržaja kako bi se osobu dovelo u nevolju,

narušio njezin ugled ili njezina prijateljstva (Willard, 2007). Lažno predstavljanje uključuje i promjenu osobnih podataka (npr. na profilu društvene mreže), a u ekstremnim slučajevima počinitelj može objaviti uvredljivi komentar u npr. nekoj *online* grupi pretvarajući se da je druga osoba te učiniti privatne podatke o žrtvi, poput imena, adrese i broja mobilnoga telefona, vidljivim drugima, a sve kako bi drugi pronašli žrtvu i naštetili joj (Kowalski, Limber i Agatston, 2008). Neki autori posebno izdvajaju i razlikuju maskiranje i *fraping*, pri čemu *fraping* uključuje objavljivanje neprikladnoga sadržaja pod imenom žrtve koristeći se njezinim profilom, a maskiranje kreiranje lažnoga identiteta u svrhu napadanja i uznemiravanja žrtve (Aboujaoude i Savage, 2023).

5. Izdaja ili širenje povjerljivih informacija (engl. *outing*) odnosi se na slanje ili objavljivanje nečijih tajni ili privatnih fotografija (Willard, 2007), npr. počinitelj prosljeđuje povjerljive informacije koje žrtva ne želi da se šire drugima, uglavnom s namjerom sramoćenja žrtve (Kowalski, Limber i Agatston, 2008).
6. Prevara, obmanjivanje ili iznuđivanje (engl. *trickery*) odnosi se na manipuliranje žrtvom da otkrije tajne, tj. informacije o sebi ili privatne fotografije, samo kako bi ih počinitelj kasnije (po)dijelio s drugima (Willard, 2007).
7. Isključivanje ili ostracizam (engl. *exclusion*) namjerno je isključivanje nekoga npr. iz *online* grupe (Willard, 2007) ili ignoriranje i smatra se ekvivalentom relacijskoga nasilja (Runcan, 2020).
8. Uhođenje i proganjanje ili prijetnje (engl. *cyberstalking and cyberthreats*) odnose se na opetovano slanje prijetnji ili zastrašivanje žrtve (Willard, 2007), a uglavnom je praćeno strahom žrtve da će nasilnik ostvariti svoje prijetnje (Kowalski, Limber i Agatston, 2008). Uključuje i sudjelovanje u *online* aktivnostima sve kako bi žrtva strahovala za svoju sigurnost, kao i upotrebu tehnologije u svrhu kontrole romantičnoga partnera (Willard, 2007).

Osim tih ponašanja, neki autori prepoznaju i videosnimanje napada, seksualno nasilje i uznemiravanje te *doxing* kao pojavne oblike elektroničkoga nasilja:

- Videosnimanje napada ili „veselo“ šamaranje (engl. *happy slapping*) jedan je od novijih oblika elektroničkoga nasilja, a odnosi se na izazivanje i videosnimanje ili fotografiranje napada, uglavnom fizičkoga, nakon čega se snimke dalje prosljeđuju ili objavljuju. O ozbiljnosti toga oblika elektroničkoga nasilja govori činjenica da su zabilježeni slučajevi gdje su žrtve nakon napada počinile samoubojstvo (Kowalski, Limber i Agatston, 2008). Videosnimanje napada također može biti seksualno u naravi (Chan i sur., 2011)

- Seksualno elektroničko nasilje odnosi se na neovlašteno objavljivanje ili prijetnju objavljivanjem privatnih seksualnih i eksplicitnih fotografija ili videozapisa s ciljem uznemiravanja ili sramoćenja žrtve, a obuhvaća osvetničku pornografiju i dijeljenje privatnih slika, pri čemu je počinitelj uglavnom bivši seksualni partner žrtve (Runcan, 2020). Seksualno se nasilje odnosi i slanje neželjenih seksualnih poruka, komentara, fotografija i/ili videozapisa, što Patchin i Hinduja (2010) ističu kao oblik seksualnoga uznemiravanja. Seksualno nasilje također uključuje seksualnu prisilu i *cybergrooming* (Mihaljević i Tukara Komljenović, 2017), a nešto noviji oblik seksualnoga nasilja jest virtualno silovanje.
- *Doxing* kao oblik elektroničkoga nasilje odnosi se na neovlašteno i zlonamjerno prikupljanje i objavljivanje privatnih ili identifikacijskih podataka o žrtvi, a razlikuje se od izdaje (engl. *outing*) i prijevare (engl. *trickery*) jer uključuje proces traženja informacija, a ne širenje povjerljivih informacija ili pak njihovo iznuđivanje (Chen, Cheung i Chan, 2019).

8. Uloge u elektroničkom nasilju

Elektroničko je nasilje skupni fenomen u kojemu pojedinci i grupe mogu zauzimati različite uloge, stoga se o njemu ne može govoriti kao isključivo binarnom odnosu između žrtve i počinitelja (Bilić, 2013). U elektroničkom nasilju nema ni jasne međuovisnosti između žrtve i počinitelja jer agresiju ne mora nužno ponavljati ista osoba (Camacho i sur., 2022). Uz *cyber* počinitelje i žrtve, akteri elektroničkoga nasilja mogu biti i *online* promatrači koji različito reagiraju na viktimizaciju, stoga i oni mogu postati sudionici u tom procesu (Bilić, 2013). U širem smislu, sudionici kruga elektroničkoga nasilja jesu počinitelji, žrtve, počinitelji-žrtve i promatrači, kao i kod nasilja „licem u lice“. Promatrači se nadalje mogu podijeliti na branitelje žrtava, pristaše i pomoćnike počinitelja te neangažirane promatrače, pri čemu prosocijalnu ulogu zauzimaju branitelji žrtava, a antisocijalnu pristaše i pomoćnici nasilnika. U narednim potpoglavljima bit će riječi o svim sudionicima kruga elektroničkoga nasilja.

■ Žrtve

Iskustvo elektroničke viktimizacije ostavlja ozbiljne posljedice na mentalno zdravlje žrtava. Neka istraživanja sugeriraju kako su posljedice elektroničke viktimizacije ozbiljnije nego posljedice tradicionalne viktimizacije (Campbell, 2005, prema Donat, Willis i Wolgast,

2022, Li i sur., 2022), a njegovoj ozbiljnosti doprinose obilježja virtualnoga okruženja poput anonimnosti počinitelja, potencijalno neograničene publike i stalne dostupnosti žrtava (Donat, Willisich i Wolgast, 2022, Moretti i Herkovits, 2021, Cross, Lester i Barnes, 2015). Iako se istraživanja elektroničkoga nasilja uglavnom usmjeravaju na mlađu populaciju, riječ je o javnozdravstvenom problemu koji pogađa sve dobne skupine, tako i studente na koje ostavlja barem jednako ozbiljne posljedice kao i na mlađu populaciju (Zalaquett i Chatters, 2014, prema Donat, Willisich i Wolgast, 2022). Istraživanja pokazuju kako je iskustvo elektroničke viktimizacije studenata povezano s lošim društvenim funkcioniranjem, povećanim razinama psihološkoga stresa, negativnim osjećajima poput tuge i straha, psihičkim problemima i poremećajima poput depresije, socijalne anksioznosti i nesanice, smanjenim samopoštovanjem i lošijim akademskim uspjehom, izbjegavanjem ili napuštanjem studija i drugim problemima u ponašanju, a u najekstremnijim slučajevima i sa suicidalnim idejama te samoubojstvom (Larrañaga i sur., 2016, Lei i sur., 2020, Mukherjee i Hussain, 2020, Watts i sur., 2017, Zalaquett i Chatters, 2014, Smith i Yoon, 2013, sve prema Donat, Willisich i Wolgast, 2022, Hinduja i Patchin, 2007.). Žrtve nasilja također često umanjuju ozbiljnost posljedica koje *online* nasilni incidenti na njih ostavljaju zbog straha od ponovne viktimizacije (Moretti i Herkovits, 2021). Jedan od prediktora elektroničke viktimizacije iskustvo je prijašnje viktimizacije (Kowalski i Limber, 2007, Twyman i sur., 2010, sve prema Peebles, 2014, Erdur-Baker, 2010). U svezi s tim, Zalaquett i Chatters (2014) u svojoj su studiji na uzorku studenata pokazali kako je 35% žrtava elektroničkoga nasilja bilo žrtvom zlostavljanja u srednjoj školi. Većina je studenata osjećala bijes, tugu i depresiju nakon iskustva elektroničke viktimizacije, a u čak 75% slučajeva žrtve navode kako su se branile od počinitelja (Balakrishnan, 2018).

Osim toga, žrtve nasilja mogu na različite načine reagirati na elektroničku viktimizaciju. Smith i sur. (2008) ispitivali su stavove učenika o najučinkovitijim načinima reagiranja na elektroničko nasilje. Najpopularniji odgovori bili su blokiranje, ignoriranje ili povjeravanje nekome. Slično pokazuju Price i Dalgliesh (2010, prema Orel i sur., 2017) koji su ispitivali mišljenja učenika i studenata u dobi od 10 do 25 godina. Kao najkorisniju izvanmrežnu strategiju ispitanici ističu povjeravanje prijateljima, dok blokiranje smatraju najkorisnijom *online* strategijom. U istraživanjima koja su ispitivala reakcije žrtava na doživljeno elektroničko nasilje kao najučestalije reakcije najčešće se ističu ignoriranje (Dehue, Bolman i Völlink, 2008, Heiman, Olenik-Shemesh i Frank, 2019, Olasanmi, Agbaje i Adeyemi, 2020, Wright, 2015), povjeravanje prijateljima (Heiman, Olenik-Shemesh i Frank, 2019, Schenk i Fremouw, 2012, Olasanmi, Agbaje i Adeyemi, 2020, Wright, 2015) te uzvratanje počinitelju, osveta ili

odmazda (Dehue, Bolman i Völlink, 2008, Heiman, Olenik-Shemesh i Frank, 2019, Schenk i Fremouw, 2012, Olasanmi, Agbaje i Adeyemi, 2020). No, bitno je istaći kako reakcije na viktimizaciju ovise o brojnim čimbenicima: o emocionalnom stanju žrtve, vrsti i ozbiljnosti nasilnoga ponašanja, osobinama ličnosti žrtve, poznavanju rada na računalu, samopoštovanju, prethodnim iskustvima s nasilnim ponašanjima, kulturnom kontekstu, kao i o dobi te o spolu (Erişti, 2019, Erişti i Akbulut, 2019). Osim toga, anonimnost počinitelja, koja je karakteristična za *online* okruženje, može onemogućiti žrtvu da na prikladan način reagira na nasilje (Erişti i Akbulut, 2019). Uzimajući u obzir dob, Myers i Cowie (2019) navode kako istraživanja pokazuju da se mlađe žrtve češće pokušavaju suprotstaviti nasilniku, uglavnom neuspješno, riskirajući tako daljnje napade i prijezir promatrača, a u kasnijoj dobi žrtve na elektroničko nasilje češće reagiraju na pasivnije načine, tj. blokiranjem ili ignoriranjem počinitelja. Neki autori blokiranje ističu kao korisno jer se nasilje može odmah zaustaviti, dok ju drugi smatraju neučinkovitom strategijom jer se elektroničko nasilje može nastaviti drugim mehanizmima poput e-pošte ili tekstualnih poruka, pa su mišljenja stručnjaka podijeljena. Međutim, studenti tu strategiju uglavnom smatraju prvom linijom obrane (Orel i sur., 2017). U odnosu na klasično nasilje, istraživanja pokazuju kako se djeca i mladi rjeđe povjeravaju drugima u odnosu na žrtve klasičnoga nasilja (Orel i sur., 2017, Smith i sur., 2008). Studija Davidson i Demaray (2007, prema Orel i sur., 2017) ukazala je na to da socijalna podrška štiti žrtve od internaliziranja (npr. anksiozno-depresivnih) simptoma. Ignoriranje je također česta reakcija na nasilje, što ukazuje na to kako mnoge žrtve nasilja pate u tišini (Orel i sur., 2017). Osim toga, mladi se rijetko povjeravaju odraslima, bilo iz želje da autonomno kontroliraju situaciju u kojoj se nalaze ili jer smatraju da odrasli neće razumjeti njihova iskustva i probleme te radije traže podršku svojih prijatelja ili starije braće i sestara (Moretti i Herkovits, 2021).

■ Žrtve-nasilnici

Žrtve-nasilnici osobe su koje u nasilju imaju dvostruku ulogu, odnosno oni koji istodobno doživljavaju i počinjavaju nasilje. Camacho i sur. (2022) govore o inverziji uloga kao procesu u kojemu će oni uključeni u jednu ulogu vjerojatnije postati uključeni u drugu ulogu. Prijašnje nasilništvo jedan je od prediktora elektroničke viktimizacije (Living-Stone i sur., 2011, prema Dordolo, 2014), jednako kao što iskustvo viktimizacije „licem u lice“ može predvidjeti *cyber* nasilništvo. Žrtve klasičnoga nasilja mogu željeti osvetu, no zbog neravnoteže moći, bilo fizičke, psihološke ili socijalne, pribjegavaju drugim modalitetima u kojima nisu slabe (Camacho i sur., 2022). U svezi s tim, učenici koji su bili žrtve tradicionalnoga nasilja često

kao mete nasilja odabiru svoje prijašnje nasilnike (König, Gollwitzer i Steffgen, 2010, prema Akbulut i Erişti, 2011). Odnosi neravnoteže moći u virtualnom se okruženju mijenjaju, pa je priroda neravnoteža moći kakvu obilježava izvanmrežno okruženje sve manje značajna. Što se tiče dvostruke uloge u elektroničkom nasilju, istraživanja dosljedno pokazuju pozitivnu povezanost između elektroničke viktimizacije i nasilništva (npr. Dou i sur., 2020, Zhan, Yang i Lian, 2022), pri čemu se elektronička viktimizacija pokazala prediktorom elektroničkoga nasilništva i *vice versa* (Chan i Wong, 2020). U istraživanju autora Akbulut i Erişti (2011) pokazalo se kako elektronička viktimizacija predviđa 23% počinjenja elektroničkoga nasilja. Načini reagiranja žrtve na viktimizaciju mogu značajno utjecati na ishod događaja, a pretjerana i neproporcionalna reakcija može dovesti do toga da žrtva postane počinitelj (Erişti, 2019). Istraživanja pokazuju kako iskustvo elektroničke viktimizacije može dovesti do toga da žrtve nasilja postanu počinitelji iz osвете zbog osjećaje ljutnje i frustriranosti koji ju prate (Zhan, Yang i Lian, 2022). Jednako tome, žrtve mogu naučiti kako je maltretiranje drugih put prema percipiranoj popularnosti i prihvaćanju od strane vršnjaka (Camacho i sur., 2022). Nasilnici, s druge strane, mogu učiniti neprijateljima one snažnije od sebe i tako postati mete zlostavljanja (Malamut i sur., 2022., prema Camacho i sur., 2022).

Posljedice uključenosti u elektroničko nasilje, kako pokazuju istraživanja, najizraženije su kod onih s dvostrukom ulogom (Kowalski i Limber, 2007). U usporedbi s drugim akterima elektroničkoga nasilja, *cyber* žrtve-nasilnici imaju najviše razine depresije, anksioznosti, interpersonalne osjetljivosti i neprijateljstva (Balakrishnan, 2018). To je vjerojatno zato što nasilnici-žrtve doživljavaju emocionalne posljedice povezane s viktimizacijom te probleme u ponašanju povezane s nasilništvom (Kowalski i Limber, 2013, Menesini, Modena i Tani, 2009).

■ Nasilnici

Među istraživanjima postoji konsenzus kako se počinitelji nasilja uklapaju u profil osoba kojima manjka empatije, koje su agresivne, manipulativne i sklone iskorištavanju drugih (Balakrishnan, 2018). Studija Schenk, Fremouw i Keelan (2013) na uzorku studenata pokazala je kako elektronički nasilnici, ali i nasilnici-žrtve pokazuju viši stupanj depresije, agresivnosti, neprijateljstva, interpersonalne osjetljivosti, paranoje, fobične anksioznosti i psihoticizma te u većoj mjeri podržavanju suicidalna ponašanja. Počinitelji imaju i povećani rizik od samoubojstva, iako je taj rizik manji nego u slučaju iskustva elektroničke viktimizacije (Patchin i Hinduja, 2010). Pokazalo se kako su počinitelji skloni alkoholizmu, zlouporabi supstanci i fizičkoj agresiji te kako imaju lošije odnose s roditeljima (Johnson, 2009, Kiriakidis i Kavoura,

2010, sve prema Schenk, Fremouw i Keelan, 2013). Jedan od najsnažnji prediktora počinjenja nasilja jesu (pozitivni ili manje negativni) stavovi o nasilju (Heirman i Walware, 2012). Tradicionalno nasilništvo također je jedan od prediktora činjenja elektroničkoga nasilja (Kowalski i Limber, 2007, Twyman i sur., 2010, sve prema Peebles, 2014, Erdur-Baker, 2010). Kao i kod djece i adolescenata, obiteljsko okruženje i emocionalna inteligencija zaštitni su čimbenici, kako za *online* žrtve tako i za *online* nasilnike (Martínez-Monteagudo i sur., 2019). U svezi s anonimnosti kao obilježjem elektroničkoga okruženja, percipirana anonimnost počinitelja pozitivno je povezana s elektroničkim nasilništvom (Barlett, Gentile i Chew, 2016). Riječju, anonimnost na internetu dovodi do toga da mladi koji se inače ne bi upuštali u nasilna ponašanja „licem u lice“ postaju *cyber* nasilnici, čemu doprinosi učinak *online* dezinhibicije (Kowalski, Limber i Agatston, 2008). Uz to, izostanak neverbalnih znakova može dovesti do manje svijesti počinitelja o tome kako će njihovi postupci utjecati na žrtvu (Slonje, Smith i Frisén, 2012).

Neki od motiva za počinjenje elektroničkoga nasilja jesu dosada, podlost, ljubomora i želja za pažnjom, prijašnje iskustvo viktimizacije ili osveta, želja za priznanjem ili dominacijom, a neki se nasiljem služe i kao sredstvom za kanaliziranje agresije (Kowalski, Limber i Agatston, 2008). Prema istraživanju Rafferty i Vander Ven (2014, prema Betts, 2016), u 24,3% slučajeva studenti navode borbu za moć kao motiv za uključivanje u nasilna ponašanja, operacionalizirane kao „pokušaj da se povrijedi, ponizi ili utječe na ponašanje drugoga s konačnim ciljem dobivanja vrijednih resursa“ (Betts, 2016: 42). U objašnjenju nasilništva može poslužiti teorija Alberta Bandure o moralnom distanciranju. Moralno distanciranje određuje se kao sklonost pojedinaca da racionaliziraju svoje štetno ponašanje (Zhan, Yang i Lian, 2022). Istraživanja pokazuju kako je moralno distanciranje pozitivno povezano s elektroničkim nasilništvom (Jeong i sur., 2022, Zhan, Yang i Lian, 2022), a taj je odnos pokazan jačim kod osoba muškoga spola (Wang i sur., 2016, prema Jeong i sur., 2022). Osim toga, snažno proživljavanje bijesa povećava rizik od elektroničkoga nasilja kod muškaraca (Zsila i sur., 2018). Tanrikulu i Erdun-Baker (2019) ispitali su povezanost između motiva za počinjenje elektroničkoga nasilja (zabava, osveta, dominacija i želja za nanošenjem štete) i osobina ličnosti (*online* dezinhibicija, moralno distanciranje, agresija i narcisoidnost). Njihovo je istraživanje pokazalo kako osobine ličnosti imaju važnu ulogu u motivima počinitelja elektroničkoga nasilja i njihovu ponašanju: (a) počinjenje elektroničkoga nasilja radi zabave povezano je samo s *online* dezinhibicijom, (b) motiv osvete s moralnim distanciranjem i agresijom, (c) želje za

dominacijom s moralnim distanciranjem i narcisoidnosti, (d) dok je motiv za nanošenjem štete bio negativno povezan s *online* dezinhibicijom, a pozitivno s moralnim odvajanjem i agresijom.

8.3.1. Klasifikacija elektroničkih nasilnika

Parry Aftab (2006, prema Popović-Ćitić, 2009) identificirala je pet tipova elektroničkih nasilnika na temelju analize motiva i razloga počinjenja elektroničkoga nasilja, koji će se prikazati u pasusima ispod.

Prvi je osvetoljubivi anđeo (engl. *vengeful angel*) koji sebe smatra osobom koja ispravlja nepravde ili koja štiti sebe ili druge od onih koji, prema njegovu mišljenju, zaslužuju biti viktimizirani. Tzv. je utjerivač pravde te onaj koji čini pravu stvar ili druge uči zasluženu lekciju. Najčešće su to osobe koje su bile žrtve tradicionalnoga ili elektroničkoga nasilja te se elektroničkim modalitetima osvećuju, ne uviđajući kako tako i sami postaju nasilnici. U virtualnom prostoru nastoje održati svoju anonimnost kako bi izbjegli susret „licem u lice“ s onim koga smatraju nasilnikom. Ukratko, osvetoljubivi anđeo ne smatra se nasilnikom, žudi za osvetom, žrtva je nasilja „licem u lice“ te želi ispraviti nepravde i biti zaštitnikom sebe i drugih.

Drugi je nasilnik gladan moći (engl. *power-hungry*) koji se služi taktikama zastrašivanja te ima želju za kontrolom, moći i autoritetom nad drugima. Između njega i tradicionalnoga nasilnika nema razlike, osim u metodi koju rabe za postizanje ciljeva. Nasilnici gladni moći često su i tradicionalni nasilnici. Oni teže za što većom publikom, suprotno osvetoljubivim anđelima, u želji da ih publika promatra u njihovoj dominaciji nad slabijima od sebe te kako bi publika osnaživala njihove postupke. Ukratko, nasilnika gladnoga moći karakterizira sličnost s tradicionalnim nasilnikom, želja za publikom i uspostavljanjem moći, hvalisanje svojim nasilništvom, želja za izazivanjem reakcija i kontroliranjem drugih utjerivanjem straha.

Treći je štreber osvetnik (engl. *revenge of the nerds*) koji jednako kao i nasilnik gladan moći želi uspostaviti moć nad drugima, međutim štreberu osvetniku motiv nije sama kontrola i autoritet, nego kompenzacija vlastitih opaženih nedostataka i slabosti koje dolaze do izražaja u realnom svijetu. Oni su obično žrtve tradicionalne viktimizacije, sitniji su i fizički slabiji od svojih vršnjaka. Često smatraju kako nisu dovoljno popularni te se koriste modernom tehnologijom kako bi promijenili odnose neravnoteže moći u svoju korist. Vješto koriste anonimnost koju pruža *cyber* prostor, a činjenica da se u stvarnom svijetu neće morati suočiti sa svojim žrtvama dodatno ih osnažuje. Ponekad su to prvotno bili anđeli osvetnici koje je privukao osjećaj moći i uplašnosti žrtava. Uglavnom su svjesni svojih postupaka te zbog naprednih tehnoloških vještina mogu biti najopasniji tip nasilnika. Ukratko, štreberi osvetnici

često su žrtve klasičnoga nasilja, fizički su slabiji i nisu popularni među vršnjacima, tehnološki su vješti i nisu tradicionalni nasilnici.

Četvrti su tip pakosne djevojke (engl. *mean girls*). Njih se smatra najmanje zrelim tipom elektroničkih nasilnika. Pakosne djevojke maltretiraju druge iz dosade ili radi zabave kako bi ojačale svoj ego te zauzvrat povrijedile ego žrtava. Uglavnom djeluju javno i u grupi tako što ismijavaju i omalovažavaju svoje žrtve. Kako i samo ime implicira, toj vrsti nasilnika uglavnom pripadaju djevojčice koje se nasilno ponašaju prema drugim djevojčicama. Ukratko, pakosne djevojke nasilju pribjegavaju iz dosade i zabave, njihovo se nasilje temelji na egu i promociji vlastitoga socijalnog statusa, nasilje čine javno i u grupi, pri čemu publika osnažuje nasilje divljenjem i poticanjem nasilja, a žrtve su gotovo uvijek djevojčice.

Peti, ujedno i posljednji tip jesu nepažljivi nasilnici (engl. *inadvertent*). To su nasilnici koji ne razmišljaju o posljedicama svojih postupaka i nisu zlonamjerni. Odgovaraju nepažljivo ili bez razmišljanja, ponekad u stanju bijesa ili frustracije. Ukratko, njihove karakteristike jesu želja za igranjem različitih uloga *online*, nepažljivost i impulzivnost i ne smatraju se nasilnicima.

■ Promatrači

U istraživanjima se tradicionalno ispituju uloge počinitelja i žrtava nasilja, no u posljednje se vrijeme sve veći značaj pridaje i ulozi *online* promatrača. U virtualnom okruženju zbog potencijalno neograničene publike značaj promatrača posebno dolazi do izražaja. Intervencije *online* promatrača, bile pozitivne ili negativne, znatno mogu utjecati na ishod i intenzitet nasilnih događaja, pa i ignoriranje samoga događaja (što se može klasificirati kao negativno ponašanje). Nasilnici pred publikom demonstriraju silu i dominaciju, što produljuje trajanje nasilja i pojačava patnju žrtve (Bilić, 2013). Istraživanja pokazuju kako je svjedočenje elektroničkom nasilju povezano s depresijom, anksioznosti i somatskim simptomima (Doumas i Midgett, 2020, Doumas i Midgett, 2021, Wright, Wachs i Harpet, 2018), kako učestalo i dugotrajno svjedočenje nasilju može dovesti do opadanja empatije tijekom vremena, tj. do desenzibilizacije na nasilje, što posljedično dovodi do smanjene sklonosti pružanja pomoći drugima (Pabian i sur., 2016), te kako su *cyber* promatrači i sami u visokom riziku da postanu počinitelji i žrtve *online* nasilja (Ferreira et al., 2016, prema Jenaro, Flores i Frías, 2018). U odnosu na ostale aktere elektroničkoga nasilja, uloga se *online* promatrača pokazuje najzastupljenijom. Međutim, usprkos anonimnosti, većoj publici te većim mogućnostima za

diskretnije intervencije koje pruža virtualno okruženje, većina studija ukazuje na niske stope intervencije *online* promatrača (Balakrishnan, 2018).

Online promatrači donose odluku o tome hoće li intervenirati i pomoći žrtvi uzimajući u obzir različite čimbenike: procjeni zaslužuje li žrtva pomoć, osjećaju dužnosti, procjeni dobrobiti i štete koju može donijeti takva uključenost, procjeni štete i ozbiljnosti incidenta, emocionalnoj reakciji promatrača na nasilje (npr. suosjećanje, strah od viktimizacije, interes za promatranje nasilja), simpatijama ili antipatijama prema žrtvi, odnosu promatrača s nasilnikom, moralnom vrednovanju, stavovima prema nasilju i uvjerenju o vlastitoj samoučinkovitosti (Bilić, 2013), ali i o socijalnom okruženju (npr. vršnjački pritisak) (Domínguez-Hernández, Bonell i Martínez-González, 2018). U svezi s tim, efekt promatrača koji govori da što je veći broj promatrača, to je manja vjerojatnost da će pojedinac pomoći žrtvi, također je prisutan u virtualnom okruženju (Domínguez-Hernández, Bonell i Martínez-González, 2018, Machackova, Dedkova i Mezulanikova, 2015). Taj se efekt može objasniti trima mehanizmima:

- Difuzijom odgovornosti koja dovodi do osjećaja manje odgovornosti kada je prisutan veći broj promatrača
- Pluralističkim neznanjem koje podrazumijeva uvjerenje da situacija nije ozbiljna jer nitko ne pomaže
- Strahom od socijalnoga vrednovanja, tj. strah od nepovoljne javne prosudbe zbog interveniranja i pružanja pomoći (Hortensius i de Gelder, 2018).

Moralno je distanciranje, osim s počinjenjem, povezano i s odlukom o (ne)pružanju pomoći žrtvama nasilja, a odvija se kroz osam mehanizama moralnoga odvajanja, kako slijedi: moralno opravdanje, eufemističko označavanje, povoljna usporedba, prebacivanje odgovornosti, difuzija odgovornosti, iskrivljavanje posljedica, pripisivanje krivnje i dehumanizacija. U tom smislu, što je stupanj moralnoga distanciranja veći, to je manje vjerojatno da će osoba pružiti pomoć žrtvi (Jeong i sur., 2022, Knauf, Eschenbeck i Hock, 2018, Thornberg i Jungert, 2013).

8.4.1. Klasifikacija elektroničkih promatrača

U literaturi postoje različite klasifikacije *online* promatrača. Pozornost će se usmjeriti na dvije klasifikacije promatrača elektroničkoga nasilja relevantne za ovaj rad. Ova je klasifikacija *online* promatrača odabrana prema članku autorice Bilić (2013) te uzimajući u obzir istraživanja koja ispituju njihove uloge. Za potrebe ovoga rada promatrači se klasificiraju s obzirom na četiri uloge: (1) *online* branitelji, (2) *online* pomoćnici ili sljedbenici počinitelja, (3) *online* pristaše počinitelja i (4) *online* neangažirani (pasivni) promatrači. Reakcije

promatrača na nasilje uvelike su determinirane njihovim stavovima o nasilju koji mogu biti pozitivni, neutralni ili negativni (Bilić, 2013), stoga se te četiri uloge nadalje sužavaju na (1) prosocijalnu ulogu (*online* branitelji), (2) antisocijalnu ulogu (*online* pomoćnici i pristaše počinitelja) i (2) *online* neangažirane (pasivne) promatrače. U svezi s tim, *online* branitelji, pomoćnici i pristaše u procesu elektroničkoga nasilja imaju aktivnu ulogu, dok neangažirani promatrači ostaju pasivni.

Bitno je istaknuti kako promatrači istovremeno mogu imati različite uloge u elektroničkom nasilju. Primjerice, u jednoj situaciji osoba može biti pomoćnik počinitelju, a u drugoj neangažirani promatrač ili u jednoj situaciji može postupiti prosocijalno, a u drugoj antisocijalno, stoga su te uloge fluidne i među njima postoje preklapanja (Jia i sur., 2022, Sjögren i sur., 2021).

8.4.1.1. *Prosocijalna uloga (branitelji)*

Online branitelji ili korisni promatrači ponašaju se prosocijalno te staju na stranu žrtve u želji da razriješe sukob, pomognu žrtvi ili ju utješe, te su stoga dio rješenja i imaju važnu ulogu u zaustavljanju nasilja. Žrtvi mogu dati podršku ili savjet riječima, bilo u javnoj ili u privatnoj domeni, mogu ju potaknuti da potraži pomoć ili prijavi nasilni događaj/počinitelja ili to mogu sami napraviti (Bilić, 2013). Osim toga, mogu se i civilno suprotstaviti nasilniku ili reagirati nešto suptilnijim načinima iskazivanja podrške poput lajkanja komentara žrtve, neodobravajućim emotikonom na komentare nasilnika i sl. Bilić (2013) navodi kako *online* branitelji imaju više razine empatije i negativnije stavove prema nasilju, rjeđe ignoriraju moralna pitanja, napose normu socijalne odgovornosti i normu uzajamnosti, imaju više povjerenja u vlastitu samoučinkovitost, visoki osjećaj osobne odgovornosti, nemaju strah od socijalne evaluacije te su skloniji prihvaćati različitosti.

8.4.1.2. *Antisocijalna uloga (pristaše i pomoćnici)*

Online pomoćnici i *online* pristaše štetni su promatrači. Oni staju na stranu nasilnika, te su stoga dio problema. Te se dvije uloge razlikuju u sljedećem: *online* pomoćnici (sljedbenici) nisu inicijatori *online* nasilja, no aktivno se u njega uključuju te pomažu nasilniku, dok se *online* pristaše ne uključuju aktivno u nasilje, ali verbalno ili neverbalno⁴ podržavaju nasilje ili počinitelja, odaju mu priznanje ili izražavaju divljenje njegovu nasilništvu. Potonje dovodi do neravnoteže moći i još više osnažuje počinitelje (Bilić, 2013). Neki od razloga pružanja podrške

⁴ Iako autorica opisuje ulogu pristaša u nasilju „licem u lice“, emotikoni se u ovom radu tretiraju kao oblik neverbalne komunikacije u *online* okruženju, stoga je taj termin zadržan pri opisu.

počinitelju jesu nedostatak empatije, pozitivni stavovi prema nasilju, odnos prema žrtvi i počinitelju, vršnjački pritisak i moralno distanciranje (Bilić, 2013). Skloni su opravdavati nasilje, okrivljavati žrtvu za nasilje te dehumanizaciji (Bandura, 2002, Thornberg i sur., 2012, prema Bilić, 2013), a sve su to mehanizmi moralnoga odvajanja.

8.4.1.3. *Neangažirani (pasivni) promatrači*

Online neangažirani promatrači najbrojnija su skupina te, kako i sam naziv implicira, neangažirani su u procesu nasilja i ne poduzimaju ništa kako bi ga zaustavili, pa su također dio problema. Oni sa sigurne (digitalne) udaljenosti promatraju nasilje, obično su indiferentni na nasilje kojemu svjedoče te smatraju kako nije njihova moralna dužnost reagirati na nasilje (Bilić, 2013). Iako mogu vjerovati kako je intervencija nužna i ispravna, zbog mehanizama moralnoga odvajanja, vjerojatno se ne osjećaju krivima što ne interveniraju (Barchia i Bussey, 2011, prema Jeong i sur. 2022, Thornberg i sur., 2012). Bilić (2013) ističe kako neangažirane promatrače upravo pasivnost, jer svojom šutnjom podržavaju nasilje, čini sudionicima u procesu nasilja. Neki od razloga njihove pasivnosti jesu trivijalizacija nasilnoga incidenta, egoistični motivi, pluralističko neznanje, strah od socijalnoga vrednovanja, bijeg od odgovornosti, difuzija odgovornosti i prebacivanje odgovornosti na druge ili na višu razinu (Bilić, 2013), neznanje i strah od odmazde, kao i socijalno okruženje (nepisana pravila, tj. norme, stavovi i ponašanja koje grupa očekuje od pojedinca da se pridržava, npr. vršnjački pritisak) (Domínguez-Hernández, Bonell i Martínez-González, 2018). Bilić (2013) navodi i (*online*) moguće branitelje koji ne odobravaju nasilje, ali žrtvu podržavaju u tišini, kao i (*online*) pasivne pristaše koji podržavaju nasilnika, ali to javno ne iskazuju. Ovdje se ta skupina svrstava pod *online* neangažirane promatrače. Takva se kategorizacija ne smatra pogrešnom jer iako ni *online* mogući branitelji ni *online* pasivni pristaše nisu indiferentni, oni svakako jesu neangažirani.

9. Pregled relevantnih istraživanja

9.1. Prevalencija doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja

Sustavnim pregledom literature Zhu i sur. (2021) zaključuju kako se stope učestalosti elektroničkoga nasilja kreću od 6% do 46,3% za činjenje, s prosječnom stopom od 25,0%, a 13,9% do 57,5% za doživljavanje, s prosječnom stopom od 33,1%. Na globalnoj razini stope učestalosti elektroničkoga nasilja tijekom petogodišnjega razdoblja (2015.–2019.) bile su u stalnom porastu (Zhu i sur., 2021). U svezi s tim, izvješća sa službene mrežne stranice

DataReportal (2022) pokazuju konzistentan, stalni godišnji porast sati provedenih na internetu po danu na globalnoj razini. Dakle, rastom broja internetskih korisnika raste i učestalost elektroničkoga nasilja (Smith i sur., 2008). Prema Modecki i sur. (2014), prevalencije se elektroničkoga nasilništva u literaturi kreću od 5,3% do 31,5%, a viktimizacije od 2,2% do 56,2%. Nešto drukčije prevalencije navode Kowalski i Limber (2013) prema kojima se stope doživljavanja elektroničkoga nasilja kreću u rasponu od 4% do 72%, a počinjavanja od 3% do 23%.

Kowalski i Limber (2013) na uzorku učenika u dobi od 11 do 19 godina pokazali su kako je 12,1% učenika doživjelo, a 11,9% počinilo elektroničko nasilje, tj. u kategoriju žrtve svrstano je 8,4% učenika, u kategoriju nasilnika 8,2%, a u kategoriju žrtve-nasilnika 3,7% učenika. Hinduja i Patchin (2022) pronašli su kako je 14,5% adolescenata doživjelo, a 3,2% počinilo elektroničko nasilje. U istraživanju Menesini, Modena i Tani (2009) 22,7% učenika je doživjelo, a 24,3% počinilo elektroničko nasilje, točnije u kategoriji nasilnika bilo je 16% učenika, u kategoriji žrtve 14,4%, a u kategoriji žrtve-nasilnika 8,3% učenika. Olenik-Shemesh, Heiman i Eden (2015) identificirale su 27% elektroničkih žrtava i 19% elektroničkih počinitelja. Nešto veće prevalencije dobivene su u istraživanju González-Calatayud i Espinosa (2021) provedenom na uzorku adolescenata u dobi od 11 do 17 godina. Naime, rezultati su pokazali kako je 49,3% učenika doživjelo, a 23,3% počinilo elektroničko nasilje, što je slično rezultatima dobivenim u studiji Chapina i Coleman (2017) gdje su se dobile prevalencije doživljavanja od 46% te počinjavanja od 18%. Studija Camacho i sur. (2022) provedena na učenicima u dobi od 11 do 16 godina pokazala je prevalencije od 63% za činjenje i 54% za doživljavanje elektroničkoga nasilja. U našem nacionalnim kontekstu, Đuraković, Šincek i Tomašić Humer (2014) na uzorku N=249 srednjoškolaca iz Vinkovaca dobile su prevalencije od 24,9% za doživljavanje te 27,7% za činjenje nasilja na internetu. Istraživanje Buljan Flander, Dugić i Handabaka (2015) na uzorku N=208 učenika srednje škole, s istim kriterijem i sličnim instrumentom koji se upotrijebio u ovom istraživanju, pronašlo je nešto veće prevalencije elektroničkoga nasilja, tj. 55,3% za doživljavanje, a 30,3% za počinjavanje.

Većina istraživanja elektroničkoga nasilja usmjerena je na adolescente i mlađu populaciju (Jenaro, Flores i Frías, 2018), a tek se manji broj studija usmjerio na populaciju studenata (Francisco i sur., 2015). U Hrvatskoj do sada, koliko nam je poznato, nije provedena ni jedna studija o elektroničkom nasilju na studentima. Uglavnom se pretpostavlja kako učestalost tradicionalnoga i elektroničkoga nasilja opada s dobi (Jenaro, Flores i Frías, 2018) nakon što dostigne svoj vrhunac u adolescenciji (Francisco i sur., 2015). No, neke studije

pokazuju kako se stope učestalosti elektroničkoga nasilja među učenicima srednjih škola i studentima značajno ne razlikuju (Wensley & Campbell, 2012, prema Jenaro, Flores i Frías, 2018, Wright i Wachs, 2023), iako postoje i studije koje pokazuju kako je elektroničko nasilje ipak nešto zastupljenije među srednjoškolcima (Zalaquett i Chatters, 2014, Myers i Cowie, 2019). Također, iskustvo elektroničke viktimizacije u srednjoj školi značajan je prediktor elektroničke viktimizacije tijekom studija (Zalaquett i Chatters, 2014, Kraft i Wang, 2010).

U studiji Sheikh, Hossan i Menih (2023) provedenoj na uzorku studenata 13,6% ispitanika je doživjelo, a 2,4% počinilo elektroničko nasilje. Schenk i Fremouw (2012) pronašli su kako je 8,6% studenata doživjelo elektroničko nasilje. Slični su rezultati zabilježeni u studiji Yubero i sur. (2017) s prevalencijama doživljavanja od 9,8%. U istraživanju Wozencroft i sur. (2015) prevalencije doživljavanja elektroničkoga nasilja bile su 14,5%, a počinjavanja 7,9%. S druge strane, Francisco i sur. (2015) na uzorku studenata pronašli su kako je 27,9% ispitanika doživjelo, a 8% počinilo elektroničko nasilje. Usporedivo s tim, MacDonald i Roberts-Pittman (2010) dobili su prevalencije od 8,6% za činjenje te 21,9% za doživljavanje, sa sličnim prevalencijama doživljavanja (19%) kao u studiji Zalaquett i Chatters (2014). Nešto veće prevalencije dobila je Balakrishnan (2015) u istraživanju provedenom na mladim odraslima u dobi od 17 do 30 godina, uglavnom studenata, s prevalencijama počinjenja od 33,6%, a doživljavanja od 39,7%. Njezina studija iz 2018., s druge strane, pronašla je 23,2% počinitelja i 33,8% žrtava elektroničkoga nasilje, tj. 18,6% studenata bili su žrtve, 15,2% nasilnici-žrtve, a 8% počinitelji. Dilmac (2009) je u svojoj studiji dobio prevalencije činjenja od 22,5%, a 55,3% za doživljavanje, što su dosta veće prevalencije doživljavanja u odnosu na prethodne studije. Slične su stope zabilježene u istraživanju Aricak (2009) s 19,7% studenata koji su počinili i 54,4% studenata koji su doživjeli elektroničko nasilje, kao i u studiji Sergeant i sur. (2016) s 49,0% studenata koji su doživjeli elektroničko nasilje, pa i u studiji Olanmi, Agbaje i Adeyemi (2020) gdje je 53,9% studenata doživjelo, a njih 24,1% počinilo elektroničko nasilje. Na temelju prikaza tih nekoliko studija zaključuje se kako se prevalencije doživljavanja elektroničkoga nasilja među studentima kreću od 8,6% do 55,3%, s medijanom od 27,9%, a počinjavanja od 2,4% do 33,6%, s medijanom od 19,7%. Ističe se kako se u ovom pregledu učestalosti elektroničkoga nasilja među studentima nisu uzimale u obzir studije koje su dobile znatno veće prevalencije nego su dobivene u istraživanju Buljan Flander, Dugić i Handabaka (2015).

Donat, Willisich i Wolgast (2022) navode kako se stope doživljavanja elektroničkoga nasilja u visokom obrazovanju kreću od 19% do 72%, a počinjenja od 4% do 60%. Jenaro,

Flores i Frías (2018) proveli su sustavan pregled literature o elektroničkom nasilju među odraslima, no većina studija u tom pregledu provedena je na populaciji studenata. Pokazali su kako se prevalencije doživljavanja kreću od 2,4% (Schkenk i sur., 2013) do 90,9% (Peluchette i sur., 2015), počinjavanja od 0,6% (Ševčikova i sur., 2009) do 54,3% (Borrajo i sur., 2015), a svjedočenja od 36,2% (Selkie i sur., 2016) do 68,8% (Alhabash i sur., 2013).

Razmatrajući učestalu viktimizaciju i nasilništvo, izdvaja se sustavan pregled istraživanja autorica Zych, Ortega-Ruiz i Marín-López (2016). Autorice su provele pregled istraživanja u Španjolskoj, a iz njihova pregleda proizlazi kako se prevalencije učestale viktimizacije i nasilništva među adolescentima kreću od 1,3 do 15,5% (Zych, Ortega-Ruiz i Marín-López, 2016). Ortega i sur. (2009) razlikovali su povremenu i učestalu viktimizaciju putem mobitela i interneta te su pronašli kako je 3,7% adolescenata povremeno viktimizirano putem mobitela, a 0,5% učestalo, dok je preko interneta 6,2% ispitanika doživjelo povremenu, a 1,3% učestalu viktimizaciju. Ispitujući elektroničko nasilje u vezama mladih adolescenata, Cava i sur. (2020) identificirali su 30,5% povremenih i 13,6% učestalih žrtava. Gradinger, Strohmeier i Spiel (2010) na uzorku ispitanika u dobi od 10 do 15 godina na globalnom mjerjenju primjenom blažega kriterija identificirali su 6,3% nasilnika, a primjenom strožega 1,6% nasilnika. S druge strane, primjenom ljestvice pronašli su 16,2% nasilnika prema blažem kriteriju te 7,6% prema strožem kriteriju. Nocentini, Menesini i Calussi (2009, prema Gradinger, Strohmeier i Spiel, 2010) proveli su slično istraživanje na uzorku učenika i studenata u dobi od 11 do 21 godinu. Ispitujući elektroničko nasilje na temelju ponuđene definicije pronašli su 18% povremenih i 3% čestih nasilnika, dok je ispitivanje učestalosti ljestvicom pokazalo nešto veće prevalencije, tj. identificirano je 51% povremenih i 13% čestih nasilnika. Ni jedna studija provedena na uzroku studenata, koliko nam je poznato, nije razlikovala povremeno nasilništvo i viktimizaciju od učestaloga nasilništva i viktimizacije, s iznimkom prethodne koja je uključivala uzorak adolescenata i studenata. Međutim, neke su studije u prikazu rezultata navele ukupne prevalencije doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja s obzirom na učestalost, točnije dvije iz pregleda. Ovdje će se prikazati prevalencije tih dviju studija na posljednjem ispitivanom stupnju Likertove skale. Naime, u studiji Balakrishnan (2015) elektroničko je nasilje često doživljavalo 2,8% studenata, a činilo 1,3% studenata, dok je u studiji Wozencroft i sur. (2015) elektroničko nasilje često doživljavalo 7% studenata, a često počinjavalo 4% ispitanika.

Bitno je istaći, a razvidno je iz pregleda, kako se prevalencije elektroničkoga nasilja znatno razlikuju od studije do studije, što naposljetku otežava mogućnost usporedbe rezultata.

Upotreba različitih definicija dovela je do toga da se ispituju različiti fenomeni pod istim nazivom (Tokunaga, 2010). Još neki od razloga tako širokih raspona učestalosti jesu upotreba različitih kriterija za identifikaciju elektroničkih počinitelja i žrtvi (Peebles, 2014), vremenskih okvira u kojem su se incidenti dogodili (Tokunaga, 2010, Zhu i sur., 2021), instrumenata i načina mjerenja (Wongchinsri i sur., 2022, Zhu i sur., 2021, Modecki i sur., 2014), kao i razlike u demografskim karakteristikama uzorka (npr. dob, spol, rasa) (Zhu i sur., 2021).

9.2. Najučestaliji oblici elektroničkoga nasilja

Prema istraživanju Buljan-Flander, Dugić i Handabaka (2015), najviše je ispitanika navelo kako im je netko slao uvredljive poruke i komentare, širio laži o njima te poticao druge da o njima ružno govore. S druge strane, najviše ispitanika navodi kako drugima šalje uvredljive poruke i komentare te objavljuje stvari o nekome s ciljem ismijavanja. U istraživanju Trbojević i Šikuten (2022) na uzorku srednjoškolaca ispitanici su se izjasnili kako su najčešće drugima govorili ružne stvari o nekome te kako su se nekome rugali ili mu (izravno) rekli ružne stvari. Vejmelka, Matković i Rajter (2022) na uzorku adolescenata u dobi od 12 do 18 godina dobili su slične rezultate, tj. pronašli su kako su najčešći oblici počinjenoga elektroničkog nasilja u studiji 1 i 2 bili pričanje ružnih stvari o nekome te izravno govorenje ružnih stvari nekome ili nazivanje pogrdnim imenima. U istraživanju Đuraković, Šincek i Tomašić Humer (2014) na uzorku srednjoškolaca najučestaliji oblici elektroničkoga nasilja bili su ogovaranje, ruganje i ismijavanje podataka podijeljenih putem interneta. U istraživanju Hinduje i Patchinija (2018) provedenom na uzorku adolescenata u dobi od 12 do 17 godina najviše je ispitanika doživjelo uvrede te širenje glasina. U istraživanju González-Calatayud i Espinosa (2021) najučestaliji oblici doživljenoga nasilja bile su uvredljive poruke, anonimni pozivi s ciljem zastrašivanja, klevete i glasine te uvredljivi pozivi. S druge strane, najučestaliji oblici počinjenoga nasilja bile su uvredljive poruke te anonimni pozivi u svrhu zastrašivanja. U studiji Calvete i sur. (2010) najučestaliji oblici počinjenoga nasilja bili su isključivanje, širenje glasina ili ogovaranje, prosljeđivanje takvih poveznica kolegama iz razreda te hakiranje u svrhu slanja e-poruka koje bi žrtvi mogle nanijeti štetu. U istraživanju Pilkey (2011), Popovac (2016) i Machimbarrena i Garaigordobil (2018) najučestaliji oblici i doživljenoga i počinjenoga elektroničkoga nasilja bile su uvrede.

Što se tiče istraživanja provedenih na uzorku studenata, u studiji Kokkinos, Antoniadou i Markos (2014) studenti su se izjasnili kako su najčešće doživjeli da netko o njima objavi sadržaj koji nisu željeli da drugi vide, a najučestaliji oblik počinjenoga nasilja bilo je širenje

glasina ili zlonamjernih komentara o nekome. Francisco i sur. (2015) kao najučestalije oblike doživljenoga elektroničkog nasilja ističu uvrede, širenje glasina, ismijavanje te prijetnje. S druge strane, studenti su najčešće ismijavali, vrijeđali druge i pretvarali se da su netko drugi. U studiji Brack i Caltabiano (2014) provedenoj na studentima prijediplomskih studija u dobi od 17 do 25 godina najučestaliji oblici doživljenoga nasilja bili su uvrede, isključivanje, primanje prijetnji ili uvredljivih tekstualnih poruka te objava tuđih neugodnih fotografija bez dopuštenja druge osobe. Sheikh, Hossan i Menih (2023) pokazali su kako su studenti najčešće bili žrtve lažnoga predstavljanja i isključivanja, dok je najčešći oblik počinjenoga nasilja bilo isključivanje. U istraživanju Serrano García i sur. (2021) najučestaliji oblici i doživljenoga i počinjenoga elektroničkoga nasilja bile su uvrede i isključivanje. Yubero i sur. (2017) kao najučestalije oblike elektroničke viktimizacije ističu širenje laži i glasina. U studiji Lo Moro i sur. (2023) provedenoj na uzorku ispitanika starijih od 18 godina najučestaliji oblici doživljenoga elektroničkog nasilja bile su uvrede i uznemiravanje, a najčešće počinjeno nasilje bilo je slanje uvreda. António, Guerra i Moleiro (2023) proveli su dvije studije na uzorku ispitanika u dobi od 16 do 34 godine. U studiji 1 ispitanici su najčešće bili žrtve ismijavanja, uvreda te širenja glasina, a počinitelji su najčešće ismijavali te vrijeđali druge, dok su u studiji 2 najčešći oblici počinjenoga i doživljenoga nasilja bile uvrede i ismijavanje.

Na temelju pregleda različitih studija proizlazi kako najveći broj istraživanja pronalazi kako su uvrede, a potom širenje glasina najučestaliji oblici elektroničkoga nasilja.

9.3. Spolne razlike u počinjavanju i doživljavanju elektroničkoga nasilja

Istraživanja tradicionalnoga vršnjačkog nasilja uglavnom pokazuju kako su dječaci češće uključeni u nasilje i kao počinitelji i kao žrtve nasilja. Te su razlike posebno izražene kada je riječ o fizičkom nasilju. S druge strane, u istraživanjima elektroničkoga nasilja koja se bave ispitivanjem spolnih razlika u počinjavanju i doživljavanju elektroničkoga nasilja varijacije u rezultatima studija znatno su više izražene. U početku se smatralo kako će djevojčice u većoj mjeri sudjelovati u elektroničkom nasilju zbog njegove sličnosti s indirektnim i relacijskim nasiljem (Slonje, Smith i Frisén, 2012), no istraživanja tu hipotezu ne potvrđuju. Jednako tako, ukoliko se elektroničko nasilje shvati kao oblik klasičnoga nasilja i agresivnoga ponašanja, utoliko će se očekivati veća uključenost muškaraca (Martinjak, Korda i Ovčar, 2019).

U literaturi se, dakle, pronalaze nekonzistentnosti u svezi sa spolnim razlikama u doživljavanju i počinjavanju elektroničkoga nasilja. Neka istraživanja na adolescentima pokazuju kako su djevojčice češće žrtve elektroničkoga nasilja (Zalaquett i Chatters, 2014,

Smith i sur., 2008, Ortega i sur., 2009, Buljan Flander, Dugić i Handabaka, 2015, Baker, 2014, Vieira i sur., 2016), dok druga pokazuju kako su žrtve češće dječaci (npr. Đuraković, Šincek i Tomašić Humer, 2014), a treća ne pronalaze spolne razlike (Hinduja i Patchin, 2008, Li, 2006, Bussey i sur., 2020). Slično tome, neka su istraživanja pokazala kako su dječaci češće počinitelji elektroničkoga nasilja (npr. Đuraković, Šincek i Tomašić Humer, 2014, Gohal i sur., 2023, Calvete i sur., 2010, Li, 2006, Bussey i sur., 2020, Vieira i sur., 2016), a neka druga nisu pronašla spolne razlike (Wright i Wachs, 2023, Smith i sur., 2008, Hinduja i Patchin, 2008, Buljan Flander, Dugić i Handabaka, 2015). Istraživanja koja pokazuju veću uključenost djevojčica u počinjenje elektroničkoga nasilja jesu u manjini.

Barlett i Coyne (2014, prema Martinjak, Korda i Ovčar, 2019) navode kako su spolne razlike u elektroničkom nasilju pod utjecajem dobi ispitanika, odnosno djevojčice tijekom rane adolescencije češće doživljavaju elektroničko nasilje, dok su dječaci češće počinitelji elektroničkoga nasilja tijekom kasne adolescencije. Cosma i sur. (2022) istražili su spolne razlike u nasilnom ponašanju mlađih adolescenata u različitim državama. Rezultati njihova istraživanja potvrdili su hipotezu kako su razlike u nasilnom ponašanju stereotipnije i izraženije u zemljama s većom rodnom nejednakošću. Promatrajući elektroničko nasilje u 43 zemlje, zaključili su kako su u većini zemalja muškarci češće bili počinitelji, dok su spolne razlike u viktimizaciji bile znatno manje izražene. Konkretno za Hrvatsku, dječaci su češće bili počinitelji elektroničkoga nasilja od djevojčica, dok su za doživljavanje razlike između dječaka i djevojčica bile manje izražene, no s nešto većom zastupljenosti dječaka u ulozi žrtvi.

Kada se sagledaju istraživanja spolnih razlika u počinjavanju i doživljavanju elektroničkoga nasilja među studentima, rezultati studija također su nekonzistentni. Istraživanja tako pokazuju kako su žrtve elektroničkoga nasilja češće studentice (Musharraf i sur., 2019, Dilmac, 2009, Zalaquett i Chatters, 2014, Zsila i sur., 2018), a druga kako su to češće studenti (Zhan, Yang i Lian, 2022, Akbulut i Eristi, 2011, Francisco i sur., 2015, Ocel Collen i Onan, 2021, Kokkinos, Antoniadou i Markos, 2014). Treća ne pronalaze spolne razlike u doživljavanju elektroničkoga nasilja (Serrano Garcia i sur., 2021, Felipe-Castaño i sur., 2019, Yubero i sur., 2017, Ozden i Icelliglu, 2014, Sheikh, Hossan i Menih, 2023, Arıcak, 2009, MacDonald i Roberts-Pittman, 2010, Wright i Wachs, 2023, Balakrishnan, 2015, Wozencroft i sur., 2015, Kraft i Wang, 2010). Jednako tome, istraživanja provedena na studentima uglavnom pokazuju kako su počinitelji elektroničkoga nasilja češće muškarci (npr. Erdur-Baker, Tanrikulu i Topcu, 2016, Zhan, Yang i Lian, 2022, Akbulut i Eristi, 2011, Jeong i sur., 2022, Musharraf i sur., 2019, Dilmac, 2009, Felipe-Castaño i sur., 2019, Donat, Willisich i Wolgast,

2022, Ozden i Icelliglu, 2014, Sheikh, Hossan i Menih, 2023, Aricak, 2009, Francisco i sur., 2015, Zsila i sur., 2018, Kokkinos, Antoniadou i Markos, 2014) ili ne pronalaze spolne razlike u počinjavanju elektroničkoga nasilja (Serrano Garcia i sur., 2021, Kee, Al-Anesi i Al-Anesi, 2022, MacDonald i Roberts-Pittman, 2010, Wright i Wachs, 2023, Balakrishnan, 2015, Wozencroft i sur., 2015).

Ovaj pregled uključio je 24 studije provedene na studentima. Najveći broj studija sugerira kako ne postoje spolne razlike u doživljavanju elektroničkoga nasilja među studentima (11), dok je približno jednak broj studija pokazao veću zastupljenost ženskih (4), odnosno muških (5) žrtava. Nadalje, većina studija sugerira kako su muškarci češće počinitelji elektroničkoga nasilja (14), neke ne pronalaze razlike među spolovima (6), dok ni jedna studija, koliko nam je poznato, nije pokazala kako su studentice češće od studenata počinitelji elektroničkoga nasilja.

9.4. Povezanost doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja i spolne razlike u povezanosti

Inverzija uloga proces je u kojemu će oni uključeni u jednu ulogu u elektroničkom nasilju vjerojatnije biti uključeni u drugu ulogu (Camacho i sur., 2022). Brojna su istraživanja pokazala pozitivnu povezanost između elektroničke viktimizacije i nasilništva (npr. Dou i sur., 2020, Zhan, Yang i Lian, 2022, Antoniadou, Kokkinos i Markos, 2016, Akbulut i Eristi, 2011, Chan i Wong, 2020, Balakrishnan, 2015, Whittaker i Kowalski, 2015, Olasanmi, Agbaje i Adeyemi, 2020). Iskustvo elektroničke viktimizacije može izazvati osjećaje ljutnje i frustriranosti kod žrtava nasilja, što zauzvrat može dovesti do toga da žrtve postanu počinitelji iz osвете (Zhan, Yang i Lian, 2022) ili pak mogu naučiti kako je maltretiranje drugih put prema percipiranoj popularnosti i prihvaćanju od strane vršnjaka (Camacho i sur., 2022). Jednako tako, nasilnici mogu učiniti neprijateljima one snažnije od sebe i tako postati mete zlostavljanja (Malamut i sur., 2022., prema Camacho i sur., 2022). Gledajući dob, stariji učenici češće imaju dvostruku ulogu u nasilju u usporedbi s mlađim učenicima (Schultze-Krumbholz i sur., 2018).

Istraživanja uglavnom pokazuju kako muškarci u elektroničkom nasilju češće imaju dvostruku ulogu (Schultze-Krumbholz i sur., 2018, Musharaff i Anis-ul-Hague, 2018, Li, 2006, Donat, Willis i Wolgast, 2022), odnosno kako je povezanost između elektroničke viktimizacije i nasilništva jača kod muškaraca nego kod žena (npr. Chan i Wong, 2020, Souza i sur., 2022, Akbulut i Eristi, 2011). U svezi s tim, muškarci će vjerojatnije biti počinitelji

elektroničkoga nasilja ako su prethodno bili žrtve elektroničkoga nasilja (Zsila i sur., 2018, Chan i Wong, 2018), dok će, s druge strane, žene vjerojatnije biti *online* počinitelji ako su prethodno bile žrtve tradicionalnoga nasilja (Zsila i sur., 2018, Kowalski, Morgan i Limber, 2012).

9.5. Doživljavanje i počinjavanje elektroničkoga nasilja među studentima i odraslima s obzirom na dob

Istraživanja pokazuju kako je dob značajan korelat elektroničkoga nasilja (Bashir Shaikh, Rehman i Amin, 2020). Kraft i Wang (2010) na uzorku $n=471$ studenata ispitivali su razlike među dvjema dobnim skupinama te pokazali kako su studenti mlađi od 25 godina u većoj mjeri žrtve elektroničke viktimizacije od starijih studenata. Zalaguet i Chatters (2014) na uzorku $N=613$ studenata u dobi od 21 do 59 godina pronašli su kako od ukupno 19% ispitanika koji su doživjeli elektroničko nasilje, njih 58% bilo je u dobi od 20 do 25 godina, 48% u dobi od 26 do 29 godina, a tek 5% u dobi od 30 i više godina. Wang i sur. (2019) na nacionalnom uzorku od 20 849 ispitanika u Novom Zelandu u dobi od 18 do 97 godina također su ispitivali elektroničku viktimizaciju. Njihova je studija pokazala kako doživljavanje elektroničkoga nasilja opada s dobi, točnije najviše je ispitanika u dobi od 18 do 25 godina (40,5%) doživjelo elektroničko nasilje, a potom dobnja skupina od 26 do 35 godina, i to sa skoro dvostruko nižom prevalencijom (24%). Negativna je povezanost između doživljavanja elektroničkoga nasilja pronađena u studiji Musharraf i sur. (2019), a provedena je na uzorku $N=950$ studenata u dobi od 18 do 25 godina ($r = -0.09$, $p < 0.01$). Barlett i Chamberlin (2017) ispitivali su elektroničko nasilništvo na uzorku 719 ispitanika u dobi od 11 do 75 godina te su pokazali negativnu korelaciju između dobi i počinjenja elektroničkoga nasilja. Kırçaburun i sur. (2019) takve su rezultate također dobili na uzorku $N=760$ u dobi od 18 do 40 godina ($r = -0.09$, $p < 0.05$). Ševčíková i Šmahel (2009) na uzorku $N=1465$ ispitanika u dobi od 12 do 88 godina pronašli su kako elektroničko nasilje, odnosno doživljavanje i počinjavanje elektroničkoga nasilja opada s dobi, tj. žrtve elektroničke viktimizacije najčešće su bili adolescenti (12-19) te mladi odrasli (20-26), dok su počinitelji najčešće bili mlađi adolescenti (12-15), a potom stariji adolescenti (16-19). Papatsimouli i sur. (2021) na uzorku $N=466$ ispitanika u Grčkoj pronašli su kako je učestalost elektroničkoga nasilja bila najveća među sudionicima u dobnj skupini od 19 do 25 godina (50,8%), i to dvostruko veća nego među ispitanicima mlađim od 18 godina (23%), nakon čega je padala s povećanjem dobi ispitanika, da bi bila najniža među ispitanicima u dobi od 36 do 40 godina (3,3%). S druge strane, Balakrishnan (2015) je na uzorku $N=393$ studenta u dobi od 17

do 30 godina pronašla kako je učestalost elektroničkoga nasilja, i za doživljavanje za počinjavanje, bila najveća među studentima u dobi od 21 do 25 godina, no razlike među dvjema skupinama nisu bile statistički značajne. Slično tome, Brack i Caltabiano (2014) na uzorku N=164 u dobi od 17 do 25 godina nisu pronašle povezanost između dobi te počinjavanja i doživljavanja elektroničkoga nasilja.

Iz pregleda proizlazi kako većina studija pokazuje kako učestalost elektroničkoga nasilja opada s dobi, tj. šest je studija navedeno potvrdilo za doživljavanje, a četiri za počinjavanje, dok dvije studije iz pregleda nisu potvrdile opadanje učestalosti elektroničkoga nasilja s dobi.

9.6. Spol počinitelja elektroničkoga nasilja prema iskazima žrtava

Mali se broj istraživanja usmjerio na ispitivanje spola počinitelja elektroničkoga nasilja prema iskazima žrtava. Istraživanja u području tradicionalnoga vršnjačkog nasilja pokazuju kako djevojčice nasilje doživljavaju i od dječaka i od djevojčica, dok ga dječaci gotovo uvijek doživljavaju od dječaka (Farrington, 1993, Olweus, 1993, prema Reić Ercegovac, 2016). Istraživanja koja ispituju elektroničko nasilje pokazuju mješovite rezultate.

Ispitujući elektroničko nasilje, Smith i sur. (2008) na uzorku N=533 sudionika u dobi od 11 do 16 godina ispitali su spol počinitelja nasilja prema iskazima žrtava. Odgovori su bili nepoznat (25,7%), jedan dječak (24,3%), jedna djevojčica (21,4%), nekoliko djevojčica (18,6%), nekoliko dječaka (7,1%) te dječaci i djevojčice (3,0%). Prema tome, počinitelj je najčešće bio jedan dječak. Iako i dječaci i djevojčice najčešće djeluju samostalno, djevojčice su sklonije grupnoj viktimizaciji od dječaka, pa se čini, kada se sve uzme u obzir, da su razlike među spolovima u ukupnom počinjavanju neznatne. Wadian i sur. (2016) na uzorku N=116 adolescenata u dobi od 15 do 19 godina pokazali su da učenici nasilje najčešće doživljavaju od počinitelja istoga spola. Studija u Portugalu provedena na uzorku N=3520 adolescenata pronašla je kako dječake najčešće elektronički zlostavljaju drugi dječaci, bilo da djeluju samostalno (31,5%) ili u grupi (15,2%), a djevojčice druge djevojčice, bilo samostalno (21,3%) ili u grupi (16%), no velik je broj djevojčica također naveo kako su njihovi počinitelji bili dječaci (20%) (Vieira i sur., 2016). Iz tih se rezultata može zaključiti kako su počinitelji žrtava elektroničkoga nasilja najčešće osobe istoga spola kao i žrtva nasilja, s tim da djevojčice češće doživljavaju elektroničko nasilje od osoba suprotnoga spola nego dječaci. Sourander i sur. (2010) na uzorku 2215 finskih adolescenata u dobi od 13 do 16 godina pronašli su kako su dječaci bili elektronički viktimizirani od strane vršnjaka istoga spola (16,4%), suprotnoga spola

(5,0%), odraslih istoga spola (2,6%) i odraslih suprotnoga spola (2,1%), a djevojčice su zlostavljali vršnjaci istoga spola (23,7%), suprotnoga spola (16,0%), odrasle osobe istoga spola (2,1%) te odrasle osobe suprotnoga spola (4,0%). Kao i u prethodnom istraživanju, i dječaci (19,0%) i djevojčice (27,7%) elektroničko nasilje najčešće su doživljavali od počinitelja istoga spola, pri čemu su ga djevojčice (20,0%) češće doživljavale od osoba suprotnoga spola nego dječaci (7,1%). Studija provedena u Iranu na uzorku N=288 adolescenata pokazala je nešto drukčije rezultate, tj. pokazalo se kako su počinitelji elektroničkoga nasilja u 70% slučajeva osobe suprotnoga spola (Shariatpanahi i sur., 2021). Takvi se rezultati možda mogu objasniti kulturnim razlikama.

Istraživanja koja su se bavila ispitivanjem spola elektroničkih počinitelja prema iskazima žrtava, ako se i bave tim pitanjem, uglavnom su usmjerena na populaciju adolescenata. Pronađeno je svega četiri istraživanja koja su spomenuto ispitala na starijoj populaciji, a od toga tri su usmjerena na populaciju studenata. Francisco i sur. (2015) pokazali su kako su na faktoru zastrašivanja (7 čestica) počinitelji najčešće bila mješovita skupina, tj. muškarci i žene (29,3%), potom jedan muškarac (26%), jedna djevojčica (17,1%), skupina djevojčica (10,6%) i skupina muškaraca (1,6%). Na drugom faktoru prisvajanja slike (2 čestice) počinitelji su prema iskazima žrtava najčešće bili jedan muškarac (25,6%) te mješovita skupina (25,6%), potom jedna žena (18,6%) i grupa žena (7%), ali ni jedan odgovor na čestici skupina muškaraca. Kada se sagledaju ukupni rezultati, tj. oba faktora te samostalno i grupno počinjavanje, čini se kako su počinitelji elektroničkoga nasilja podjednako zastupljeni s obzirom na spol, pri čemu žene češće djeluju u skupinama, no spolne se razlike nisu ispitala. Faucher, Jackson i Cassidy (2014) na uzorku N=1925 kanadskih studenata pronašle su kako su počinitelji elektroničkoga nasilja najčešće osobe istoga spola kao i žrtve. U studiji Turan i sur. (2011) provedenoj na uzorku N=579 studenata u dobi od 18 do 30 godina 54,5% počinitelja bilo je muškoga spola, 18% ženskoga, u 7% slučajeva počinitelji su bili i žene i muškarci, dok su ostali (20,5%) naveli kako im je identitet počinitelja bio nepoznat. Spolne se razlike nisu ispitala. Nadalje, izvješće Nacionalnog instituta za statistiku i geografiju (engl. *Instituto Nacional de Estadística y Geografía*, INEGI) u Meksiku iz 2021. provedeno na ispitanicima u dobi od 12 do 60 godina pokazalo je kako su muškarci najčešće doživljavali elektroničko nasilje od muškaraca (61,2%), potom muškaraca i žena zajedno (22,0%) te najmanje samo od žena (15,9%). Slično tome, žene su elektroničko nasilje najčešće doživjele od muškaraca (55,3%), muškaraca i žena zajedno (25,8%) te žena (18,9%) (INEGI, 2021). Rezultati toga izvješća pokazuju kako i muškarci i žene elektroničko nasilje najčešće doživljavaju od drugih muškaraca.

Rezultati istraživanja na odraslima pokazuju mješovite rezultate, kako je razvidno iz prikaza literature. Od dvije studije koje su se bavile ispitivanjem razlika među spolovima, jedna je pokazala kako su počinitelji češće muškarci, a druga kako su počinitelji uglavnom istoga spola kao i žrtve. Druge dvije studije nisu izvijestile o spolnim razlikama, iako rezultati jedne ukazuju na to kako su počinitelji elektroničkoga nasilja znatno češće muškarci, a druga pronalazi približno jednaku zastupljenost oba spola. S druge strane, istraživanja na adolescentima uglavnom pokazuju podjednaku zastupljenost obaju spolova te kako žrtve doživljavaju elektroničko nasilje uglavnom od osoba istoga spola. Jedini rezultati koji, čini se, ostaju dosljedni jest da ni u jednom istraživanju djevojčice nisu češće identificirane kao počinitelji od dječaka te kako djevojčice elektroničko nasilje češće doživljavaju od osoba suprotnoga spola nego dječaci, što je u skladu s istraživanjima tradicionalnoga nasilja.

9.7. Spolne razlike u elektroničkim modalitetima u kojima je doživljeno elektroničko nasilje

Elektroničko se nasilje može doživjeti u raznim elektroničkim okruženjima, npr. putem tekstualnih poruka, poziva, e-pošte, na društvenim mrežama (npr. Facebook), aplikacijama za instant poruke (npr. Facebook Messenger, WhatsApp), igrajući *online* igrice i dr. Istraživanja koja su se bavila ispitivanjem spolnih razlika uglavnom pokazuju kako postoje razlike među spolovima u doživljavanju elektroničkoga nasilja u pojedinim okruženjima.

Smith i sur. (2006) ispitivali su doživljavanje nasilja u različitim elektroničkim okruženjima (tekstualne poruke, slika/fotografija ili video klip, pozivi, e-pošta, sobe za razgovor, instant poruke i mrežne stranice). Pronašli su kako djevojčice češće od dječaka doživljavaju elektroničko nasilje na društvenim mrežama i putem tekstualnih poruka. Studija Faucher, Jackson i Cassidy (2016) dobila je slične rezultate. Pronađeno je kako studentice češće od studenata doživljavaju elektroničko nasilje na društvenim mrežama i putem tekstualnih poruka, no studenti su češće od studentica bili izloženi nasilju na blogu, forumu i u sobama za razgovor, kao i na čestici *drugo*, koja se uglavnom odnosila na iskustvo nasilja tijekom igranja *online* igrice. U istraživanju Borka Balas i sur. (2023) djevojčice su u većoj mjeri bile izložene nasilju na Facebooku i Instagramu, a dječaci na YouTubeu i igrajući video igrice. Druga okruženja koja su ispitivali jesu: e-pošta, blog/vlog, Messenger, Snapchat, Discord, forum, Twitch, Twitter, WhatsApp, Microsoft Teams i Watsapp.

Brandtzæg i sur. (2008) pokazuju kako su djevojčice češće od dječaka izložene nasilju na društvenim mrežama i putem e-pošte, pri čemu su se ispitivale razlike u sljedećim elektroničkim okruženjima: e-pošta, tekstualne poruke, instant poruke, sobe za razgovor i društvene mreže. Hinduja i Patchin (2008) također su pronašli kako su djevojčice češće od dječaka izložene nasilju putem e-pošte, pri čemu su ispitivali doživljavanje nasilja u sobama za razgovor, putem tekstualnih poruka (na mobitelu i računalu), e-pošte i dr. Vieira i sur. (2016) dobili su suprotne rezultate, tj. pokazali su kako dječaci češće od djevojčica nasilje doživljavaju putem e-pošte. U drugim ispitivanim okruženjima razlike nisu pronađene (npr. Facebook, YouTube, tekstualne poruke, telefonski pozivi, e-pošta, instant poruke i dr.). Slonje i Smith (2008) pokazuju kako su dječaci češće od djevojčica izloženi nasilju putem tekstualnih poruka, a u drugim okruženjima razlike nisu pronađene (npr. tekstualne poruke, e-pošta, telefonski poziv i slike/video klip). U studiji Katzer, Fetchenhauer i Belschak (2009) dječaci su češće bili žrtve nasilje u sobama za razgovor. Oblad (2019) je pronašao kako studentice češće od studenata doživljavaju nasilje u svim ispitivanim okruženjima (mobitel, instant/privatne poruke, društvene mreže, e-pošta i drugo), s iznimkom e-pošte, dok studija Smith i sur. (2008) nije pronašla razlike među spolovima.

9.8. Razlike u reagiranju na elektroničko nasilje s obzirom na spol

Reakcije se žrtava na elektroničko nasilje među spolovima razlikuju (Orel i sur., 2017, Erişti, 2019, Erişti i Akbulut, 2019). Studije uglavnom dosljedno pokazuju kako djevojke češće traže socijalnu podršku nego mladići (Sittichai i Smith, 2018, Orel i sur., 2017), odnosno kako se češće povjeravaju drugima ili traže pomoć (Li, 2006, Moretti i Herkovits, 2021, Sesar, Šimić i Barišić, 2011, Wright, 2015). Jednako tome, čini se kako je to slučaj i s većom sklonosti mladića da na nasilje reagiraju odmazdom (Orel i sur., 2017), odnosno osvetom ili uzvraćanjem počinitelju (Erişti i Akbulut, 2019, Sittichai i Smith, 2018). U literaturi se strategije reagiranja usmjerene na emocije dijele na internaliziranje (npr. povlačenje, depresija, anksioznost, emocionalni problemi) i eksternaliziranje (npr. agresija, impulzivnost, devijantnost) (Nikstat i Riemann, 2020), pri čemu istraživanja pokazuju kako su žene sklonije internalizaciji, a muškarci eksternalizaciji (Menesini, Modena i Tani, 2009, Ledwell i King, 2015).

Schenk i Fremouw (2012) pronašli su kako studentice češće nego studenti izbjegavaju pristupanje internetu ili mobilnom telefonu, dok studenti češće pribjegavaju konzumiranju alkohola i droge. Wright (2015) je pronašao kako studentice na nasilje češće reagiraju plaćem i blokiranjem nasilnika, povjeravanjem prijateljima i obitelji, a češće su i počinitelju rekly da

prestane s nasilnim ponašanjem, dok su studenti češće ignorirali nasilnike. Muškarci i žene na nasilje reagiraju izbjegavanjem, no pri tome se koriste različitim strategijama, kako navodi Wright (2015). U istraživanju provedenom na srednjoškolicima i studentima, Erišti i Akbulut (2019) klasificirali su odgovore ispitanika na četiri faktora: osveta, protumjere, pregovaranje i izbjegavanje, te su pokazali kako su muškarci skloniji osvetničkoj reakciji na nasilje, dok su žene češće reagirale protumjerom (Erišti i Akbulut, 2019). U istraživanju Orel i sur. (2017) muškarci su u većoj mjeri kao učinkovitu strategiju isticali odmazdu u smislu navođenja drugih da elektronički zlostavljaju njihova nasilnika, dok su studentice imale veću sklonost traženju pomoći i blokiranju počinitelja.

9.9. Spolne razlike u ulogama promatrača elektroničkoga nasilja

Istraživanja su pronašla kako žene u odnosu na muškarce imaju veći osjećaj osobne odgovornosti i empatije prema žrtvama nasilja, odnosno kako su osjetljivije na nevolje žrtava (Knauf, Eschenbeck i Hock, 2018, Pabian i sur., 2016) te da nasilje doživljavaju ozbiljnijim i/ili štetnijim nego muškarci (Ozden i Icellioğlu, 2014, Marr i Duell, 2020, Sobba i sur., 2019, Bastiaensens i sur., 2014, Jenkins i Nickerson, 2016). Manji osjećaj osobne odgovornosti jedan je od mehanizama moralnoga distanciranja. Istraživanja također pokazuju kako muškarci imaju pozitivnije stavove prema nasilju od žena (Baker, 2014, Pabian i sur., 2016) i veće razine moralne neangažiranosti u slučajevima svjedočenja elektroničkom nasilju (Knauf, Eschenbeck i Hock, 2018), a time i kako češće pripisuju krivnju žrtvama nasilja (Holfeld, 2014, Marr i Duell, 2020). Spomenute razlike među spolovima uvelike podražavaju rodne stereotipe i vjerojatno su posljedica rodne socijalizacije, tj. internalizacije tih stereotipa. Kada se sagledaju različita istraživanja koja su se bavila ispitivanjem spolnih razlika u ulogama promatrača elektroničkoga nasilja, primjećuje se kako rezultati nisu dosljedni. Osim toga, u istraživanjima se primjenjuju različite klasifikacije *online* promatrača.

Bastiaensens i sur. (2014) ispitivali su spolne razlike u pozitivnim i negativnim ponašanjima te su pronašli kako djevojke češće imaju namjeru utješiti žrtvu, dati joj savjet, prijaviti elektroničko nasilje i obraniti žrtvu (pozitivna ponašanja), dok su dječaci imali veću razinu namjere reći nasilniku kako misle da im je to smiješno (negativna ponašanja). Također su pokazali kako je namjera osnaživanja nasilnika posredovana percepcijom ozbiljnosti incidenta, a kod dječaka je bila niža nego kod djevojčica. DeSmet i sur. (2016) razlikovali su pozitivno (obrana, utjeha, prijavljivanje) i negativno (pasivno promatranje, pridruživanje i osnaživanje) ponašanje *online* promatrača. Pozitivno je ponašanje češće bilo kod djevojčica, a

negativno kod dječaka. Quirk i Campbell (2015) razlikovali su dvije, tj. četiri uloge *online* promatrača: ulogu branitelja i ulogu osnaživača koju su dalje podijelili na tri potkategorije: ulogu autsajdera, pristaša i pomoćnika. Dječaci su češće bili pomoćnici, a djevojčice branitelji. Sjögren i sur. (2021) razlikovali su tri uloge *online* promatrača: pristaše, branitelji i autsajderi. Dječaci su češće zauzimali ulogu pristaša i autsajdera, a djevojčice ulogu branitelja. Jeong i sur. (2022) promatrače dijele na pasivne *online* promatrače, *online* branitelje i pristaše. Njihovo istraživanje pokazalo je kako su muški studenti češće pasivni promatrači i pristaše, dok su studentice imale više rezultate u ulozi *online* branitelja. U istraživanju Levy i Sela-Shayovitz (2020) djevojčice su češće zauzimale ulogu branitelja i pasivnih promatrača, dok su dječaci češće podržavali nasilnika, pri čemu su razlikovali pet uloga, što je kasnije suženo na tri uloge: ispitanike koji podržavaju počinitelja, dok su ispitanici koji su tražili pomoć svrstani zajedno s braniteljima, a autsajderi s pasivnim promatračima jer je njihova analiza pokazala kako su te uloge neodvojive kada je riječ o *online* okruženju.

U studiji Olenik-Shemesh, Heiman i Eden (2015) razlikovalo se pasivno i aktivno ponašanje promatrača, pri čemu se aktivno ponašanje odnosilo na pružanje pomoći žrtvi (bilo pružanjem direktne pomoći žrtvi ili obavještavanjem odraslih), a svi ispitanici koji nisu pružili pomoć žrtvi kategorizirani su kao pasivni *online* promatrači. Pronašli su kako su djevojke češće bile aktivne, a muškarci pasivni. Baker (2014) je ispitivao spolne razlike s obzirom na četiri uloge *online* promatrača: branitelji, pristaše, pomoćnici i autsajderi. Pronašao je kako djevojčice češće zauzimaju ulogu branitelja. Panumaporn i sur. (2020) razlikovali su tri uloge: interveniranje, ignoriranje i pridruživanje te su također pronašli kako djevojčice češće od dječaka interveniraju, tj. pružaju pomoć žrtvama. Balakrishnan (2018) je razlikovala ispitanike koji su branili žrtvu, podržavali počinitelja, nekome se povjerali, koji nisu ništa učinili iz straha te koji ništa nisu učinili jer smatraju kako to nije njihov problem. Više je muških ispitanika podržalo počinitelja, dok su žene češće nego muškarci navele kako ništa nisu učinile zbog straha. Schultze-Krumbholz i sur. (2008) razlikovali su četiri uloge *online* promatrača: branitelje, odnosno prosocijalne i agresivne branitelje, pomoćnike i pasivne promatrače te su pronašli kako su muškarci češće i pomoćnici počiniteljima i prosocijalni branitelji. Bussey i sur. (2020) ispitivali su ulogu *online* branitelja, koju su nadalje podijelili na potkategorije agresivna i konstruktivna obrana. Spolne razlike pronađene su samo u rezultatima agresivne obrane, s većom prevalencijom u dječaka.

Erreygers i sur. (2016) razlikovali su pozitivno, negativno i pasivno ponašanje *online* promatrača, no spolne su razlike ispitivali samo u pozitivnom ponašanju, koje nisu pronašli.

Song i Oh (2018) ispitivali su spolne razlike u četirima ulogama promatrača: autsajderi, branitelji, pristaše i pomoćnici, no također nisu pronašli razlike među spolovima. Nadalje, istraživanje Van Cleemput, Vandebosch i Pabian (2014) pokazalo je kako nema statistički značajnih razlika između spola i uloga *online* promatrača. Međutim, razlike su pronašli s obzirom na dob. Naime, stariji ispitanici češće su pomoćnici i pristaše nasilnika i manje je vjerojatno da će pomoći žrtvi u odnosu na mlađe ispitanike. Jednako tome, Schultze-Krumbholz i sur. (2018) pronašli su kako je manje vjerojatno da će stariji ispitanici pomoći žrtvi *online* nasilja u odnosu na mlađe ispitanika, što, ističu, ukazuje na učinak desenzibilizacije koji potvrđuju Pabian i sur. (2016).

Iako rezultati istraživanja nisu sasvim dosljedni, uglavnom pokazuju kako žene češće imaju prosocijalnu ulogu u slučaju svjedočenja elektroničkom nasilju, dok su muškarci u većoj mjeri zastupljeni u antisocijalnim ulogama.

10. Metodologija

10.1. Predmet i problem istraživanja

Predmet su ovoga istraživanja spolne razlike u elektroničkom nasilju među studentima. Elektroničko nasilje rastući je problem, ali još uvijek nedovoljno istražen na studentskoj populaciji, posebno u našem nacionalnom kontekstu. S druge strane, uloga je spola i dobi u elektroničkom nasilju predmetom brojnih istraživanja, no njihova uloga još uvijek nije sasvim razjašnjena, a istraživanja pokazuju brojne nedosljednosti. Prema tome, ovim se istraživanjem željela ispitati pojavnost te spolne i dobne razlike u pojavnosti i prirodi elektroničkoga nasilja na uzorku hrvatskih studenata, s naglaskom na ispitivanje razlika među spolovima. Također, pozornost se posvetila i ulozi *online* promatrača koja je često zanemarena.

10.2. Cilj istraživanja

Cilj je ovoga istraživanja bio ispitati prevalenciju i spolne razlike u prevalencijama doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja i njegovih oblika među studentima i ispitati povezanost te spolne i dobne razlike u povezanosti između doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja. Također, ispitalo su se i spolne razlike u vrsti elektroničkih okruženja u kojima je doživljeno elektroničko nasilje, u spolu počinitelja elektroničkoga nasilja prema iskazima studenata, u reakcijama na doživljeno elektroničko nasilje i u ulogama promatrača elektroničkoga nasilja.

10.3. Problemi i hipoteze istraživanja

U skladu s ciljem istraživanja, teorijskim okvirom i relevantnim istraživanjima, formulirani su specifični zadaci i hipoteze istraživanja kako slijedi:

Problem 1. Ispitati prevalenciju doživljavanja i činjenja elektroničkoga nasilja i najčešće oblike elektroničkoga nasilja.

- Hipoteza 1a: Očekuje se da će se ukupna prevalencija doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja kretati prema višim vrijednostima prevalencija identificiranim u literaturi, od 27,9% do 55,3% za doživljavanje i od 19,7% do 33,6% za činjenje elektroničkoga nasilja.

- Hipoteza 1b: Očekuje se da će prevalencije učestaloga doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja biti barem dvostruko niže od prevalencija povremenoga doživljavanja i počinjavanja koje će se dobiti u istraživanju.
- Hipoteza 1c: Očekuje se da će najčešći oblici doživljenoga i počinjenoga elektroničkog nasilja biti uvrede i širenje glasina.

Problem 2. Ispitati spolne razlike u prevalencijama doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja i u oblicima doživljenoga i počinjenoga elektroničkog nasilja.

- Hipoteza 2a: Očekuje se da ne postoje statistički značajne razlike u doživljavanju elektroničkoga nasilja među spolovima.
 - Pomoćna hipoteza: Očekuje se da postoje statistički značajne razlike u doživljavanju pojedinih oblika elektroničkoga nasilja među spolovima.
- Hipoteza 2b: Očekuje se da će studenti češće biti počinitelji elektroničkoga nasilja od studentica.
 - Pomoćna hipoteza: Očekuje se da postoje statistički značajne razlike u počinjavanju pojedinih oblika elektroničkoga nasilja među spolovima.

Problem 3. Ispitati povezanost te spolne i dobne razlike u povezanosti elektroničke viktimizacije i nasilništva.

- Hipoteza 3a: Očekuje se pozitivna povezanost između elektroničke viktimizacije i nasilništva.
- Hipoteza 3b: Očekuje se da će povezanost između elektroničke viktimizacije i elektroničkoga nasilništva biti jača kod studenata nego kod studentica.
- Hipoteza 3c: Očekuje se negativna povezanost dobi s doživljavanjem i počinjavanjem elektroničkoga nasilja.

Problem 4. Ispitati razlike među spolovima u doživljenom elektroničkom nasilju s obzirom na spol počinitelja.

- Hipoteza 4: Očekuje se da će počinitelji elektroničkoga nasilja prema iskazima ispitanika najčešće biti osobe istoga spola, pri čemu će studentice značajno češće doživljavati elektroničko nasilje od osoba suprotnoga spola nego studenti.

Problem 5. Ispitati postoje li spolne razlike u doživljavanju elektroničkoga nasilja s obzirom na vrstu elektroničkih okruženja.

- Hipoteza 5: Očekuje se da postoje statistički značajne razlike među spolovima u vrsti elektroničkih okruženja u kojima je doživljeno elektroničko nasilje.

Problem 6. Ispitati postoje li spolne razlike u reagiranju na doživljeno elektroničko nasilje.

- Hipoteza 6: Očekuje se da će studentice češće nego studenti na elektroničko nasilje reagirati povjeravanjem drugima, dok će studenti češće od studentica reagirati uzvratanjem počinitelju istom ili sličnom mjerom.

Problem 7. Utvrditi postoje li spolne razlike s obzirom na uloge koje zauzimaju promatrači elektroničkoga nasilja.

- Hipoteza 7: Očekuje se da se će studentice statistički značajno češće od studenata zauzimati prosocijalnu ulogu (ulogu *online* branitelja), a studenti antisocijalnu ulogu (ulogu *online* pristaša i pomoćnika).

10.4. Uzorak i opis sudionika istraživanja

Istraživanje je provedeno *online* anonimnom anketom na prigodnom uzorku kojega čine studenti u Republici Hrvatskoj u dobi od 18 do 29 godina. Ispitanici su stoga birani na temelju kriterija dostupnosti i volje za sudjelovanjem u istraživanju, tj. za ispunjavanjem anketnoga upitnika. Nadalje, prikazat će se struktura uzorka s obzirom na spol, dob, sveučilište, područje studiranja i godinu studiju. Rezultati će se također uspoređivati s podacima Državnoga zavoda za statistiku kako bi se istaknula podudarnosti odnosno odstupanja uzorka u odnosu na obilježja populacije.

U istraživanje je sudjelovalo ukupno $N=265$ sudionika, od kojih je 78 bilo muškoga spola (30,5%), a 178 ženskoga spola (69,5%), kako je vidljivo u Tablici 1. Prema tome, broj studentica dvostruko je veći u odnosu na broj studenata. Ističe se kako je iz analize isključeno 9 ispitanika jer nisu zadovoljili naknadno uveden kriterij dobi, tj. bili su stariji od 29 godina. Prema podacima Državnoga zavoda za statistiku, u Republici je Hrvatskoj u akademskoj godini 2021./2022. bilo upisano ukupno 154 894 studenata, a od toga 87 270 (57,6%) studentica. Prema tome, broj ispitanika prema spolu nije podjednako distribuiran s obzirom na populaciju koju bi trebao reprezentirati.

Tablica 1. Spolna zastupljenost (N=256)

Spol	f	%
Ženski	178	69,5
Muški	78	30,5
Ukupno	256	100

Izvor: izrada autorice

Raspon godina sudionika istraživanja kreće se u intervalu od 18 do 29 godina, a prosječna je dob ispitanika 21,2 godine ($SD=0,168$). Najveći broj ispitanika u istraživanju ima 19 godina (21,5%), dok nijedan ispitanik u dobi od 28 godina nije sudjelovao u istraživanju (Tablica 2.). U publikaciji Državnoga zavoda za statistiku ne pronalaze se podaci o dobnoj zastupljenosti studenata. S obzirom na to da ovo istraživanje obuhvaća sudionike u rasponu od 18 do 29 godina, a podaci Državnoga zavoda za statistiku uključuju i studente starije od 29 godina, treba imati na umu taj nedostatak jer nije moguće sasvim egzaktno usporediti obilježja uzorka istraživanja s obilježjima populacije.

Tablica 2. Dobna zastupljenost (N=256)

Dob	f	%
18	38	14,8
19	55	21,5
20	41	16,0
21	18	7,0
22	32	12,5
23	14	5,5
24	23	9,0
25	11	4,3
26	16	6,3
27	5	2,0
29	3	1,2
Ukupno	256	100

Izvor: izrada autorice

Iz Tablice 3. vidljiva je zastupljenost ispitanika na svim sveučilištima diljem Hrvatske. Najviše ispitanika upisano je na Sveučilište u Zagrebu, njih 46,5%. Slijede ga potom Sveučilište u Osijeku s 21,9% ispitanika te Sveučilište u Splitu s 9% ispitanika. Na Sveučilištu u Rijeci upisano je 4,7% ispitanika, na Sveučilištu u Zadru 3,9%, a na Sveučilištu u Puli njih 2,7%. Najmanje ispitanika upisano je na Sveučilište u Slavonskom Brodu, njih 1,2%, pri čemu je na ostala sveučilišta, veleučilišta i visoke škole upisano 4,7% ispitanika (Tablica 3.). Prema podacima Državnoga zavoda za statistiku, najviše studenata također je upisano na Sveučilište u Zagrebu, njih 39,1%. Na Sveučilište u Splitu upisano je 11,6% studenata, na Sveučilište u Rijeci 9,7%, a na Sveučilište u Osijeku 9,0% studenata. Potom, na Sveučilištu u Zadru upisano je 3,2% studenata, na Sveučilištu Sjever 2,7%, na Sveučilištu u Puli 2,1%, na Sveučilištu u

Slavonskom Brodu 1,4%, a na Sveučilištu u Dubrovniku 0,9% studenata. Na ostala sveučilišta, veleučilišta i visoke škole upisano je 19,5% studenata.⁵

Tablica 3. Zastupljenost prema sveučilištu

Sveučilište	f	%
Sveučilište u Zagrebu	119	46,5
Sveučilište u Splitu	23	9,0
Sveučilište u Rijeci	12	4,7
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku	56	21,9
Sveučilište u Zadru	10	3,9
Sveučilište Sjever	14	5,5
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli	7	2,7
Sveučilište u Slavonskom brodu	3	1,2
Ostalo	12	4,7
Ukupno	256	100

Izvor: izrada autorice

Što se tiče područja studiranja, u istraživanom uzorku najviše su zastupljene društvene znanosti s 34%. Slijede tehničke znanosti koje studira 23,8% ispitanika te humanističke znanosti sa zastupljenošću od 14,5%. Područje biomedicine i zdravstva zastupljeno je s 11,7% ispitanika, prirodne znanosti s 7,0%, a interdisciplinarna područja s 3,9%. Najmanje zastupljena područja u našem uzorku jesu biotehničke znanosti i umjetničko područje, pri čemu biotehničke znanosti studira 3,1% ispitanika, a umjetničko području 2% ispitanika (Tablica 4.). Prema podacima Državnoga zavodu za statistiku, područje društvenih znanosti jednako tako najviše je zastupljeno, no s 43,1% studenata, područje tehničkih znanosti s 26,0% te biomedicine i zdravstva s 12,2% studenata. Slijede humanističke znanosti sa zastupljenošću od 6,3%, biotehničke znanosti s 4,6% te prirodne znanosti s 3,8% studenata. Najmanje zastupljena područja jesu umjetničko područje s 2,1% studenata te interdisciplinarna područja s 1,9% studenata.

⁵ Ukupan izračun iznosi 99,2%. Takvi su podaci preuzeti iz izvješća Državnoga zavoda za statistiku, stoga se pretpostavlja da je napravljena pogreška u izračunu, tj. da je u pitanju zatipak u navedenom izvješću.

Tablica 4. Zastupljenost prema području studiranja

Područje studiranja	f	%
Društvene znanosti	87	34,0
Humanističke znanosti	37	14,5
Tehničke znanosti	61	23,8
Biotehničke znanosti	8	3,1
Prirodne znanosti	18	7,0
Biomedicina i zdravstvo	30	11,7
Umjetničko područje	5	2,0
Interdisciplinarna područja	10	3,9
Ukupno	256	100

Izvor: izrada autorice

Kako je razvidno iz Tablice 5., u prvu je godinu studija upisano najviše ispitanika, njih 45,7%, slijedi potom peta godina s 20,3% ispitanika. Najmanje ispitanika upisano je na poslijediplomski studij i 6. godinu studija, njih 0,8%, odnosno 1,6%. Podaci Državnoga zavoda za statistiku dostupni su samo za studente prve godine studija. U prvu je 2021./2022. godinu upisano 55 511 studenata, tj. 35,8%. Bitno je također napomenuti kako ovo istraživanje uključuje i studente poslijediplomskih studija, dok Državni zavod za statistiku donosi zasebna statistička izvješća za prijediplomske, diplomске i integrirane studije te posebno za poslijediplomske studije.

Tablica 5. Zastupljenost prema studijskoj godini

Godina studija	F	%
1.	117	45,7
2.	37	14,5
3.	28	10,9
4.	16	6,3
5.	52	20,3
6.	4	1,6
Poslijediplomski studij	2	0,8
Ukupno	256	100

Izvor: izrada autorice

U Tablici 6. prikazani su podaci o satima provedenim na internetu po danu. Najviše ispitanika na internetu provodi više od 5 sati, njih 35,5%, a 3 do 5 sati provodi njih 34,0%. Potom, 2 do 3 sata na internetu provodi 22,3% ispitanika, 1 do 2 sata 7,8%. Samo je jedan ispitanik (0,39%) odgovorio kako internetu ne pristupa svakodnevno.

Tablica 6. Dnevno vrijeme provedeno na internetu

	f	%
Manje od 1 sat	0	0
1 – 2 sata	20	7,8
2 – 3 sata	57	22,3
3 – 5 sati	87	34,0
Više od 5 sati	91	35,5
Ne pristupaju internetu svakodnevno	1	0,4
Ukupno	256	100

Izvor: izrada autorice

10.5. Instrument prikupljanja podataka

Za potrebe ovoga istraživanja konstruiran je mjerni instrument, tj. *online* anketni upitnik izrađen na sustavu Google obrasci. Ispitanici su upoznati sa svrhom istraživanja i obaviješteni kako je istraživanje anonimno, dobrovoljno te da u svakom trenutku mogu odustati od ispunjavanja anketnoga upitnika. Na samom početku ispitanicima je dana i definicija elektroničkoga nasilja. Ispitanici su trebali potvrditi da su studenti u Republici Hrvatskoj te da su pročitali određenje elektroničkoga nasilja. Upitnik se nadalje sastojao od nekoliko cjelina, tj. tematskih blokova:

1. Sociodemografski podaci ispitanika
2. Doživljavanje elektroničkoga nasilja
3. Spol počinitelja elektroničkoga nasilja
4. Doživljavanje nasilja u različitim elektroničkim okruženjima
5. Reagiranje (odgovor) na elektroničko nasilje
6. Činjenje elektroničkoga nasilja
7. Svjedočenje elektroničkom nasilju
8. Reagiranje na promatrano elektroničko nasilje

Upitnik sociodemografskih obilježja (Odjeljak 1.) konstruiran je za potrebe ovoga istraživanja i sadrži osam pitanja kojima su prikupljeni podaci o spolu i dobi ispitanika, sveučilištu, području studiranja, godini studija, studijskom opredjeljenju, visokoškolskoj ustanovi ispitanika i broju sati provedenih na internetu po danu.

Skala doživljavanja i činjenja elektroničkoga nasilja konstruirana je za potrebe ovoga istraživanja, najvećim dijelom po uzoru na prilagođenu skalu autorica Buljan Flander, Dugić i

Handabaka (2015). Skala doživljavanja i činjenja elektroničkoga nasilja može se podijeliti na dvije subskale: Subskalu doživljavanja elektroničkoga nasilja (Odjeljak 2.) i Subskalu činjenja elektroničkoga nasilja (Odjeljak 6.). Skalom se ispituje učestalost doživljavanja odnosno činjenja elektroničkoga nasilja u posljednjih godinu dana. Svaka subskala ima 18 identičnih čestica, pri čemu su čestice Subskale doživljavanja elektroničkoga nasilja formulirane u ulozi žrtve (npr. *Primio sam uvredljive poruke, komentare ili pozive*), a čestice Subskale počinjavanja elektroničkoga nasilja u ulozi počinitelja (npr. *Slao sam uvredljive poruke, komentare ili pozive*). Ispitanici su trebali na Likertovoj skali od 4 stupnja označiti učestalost doživljavanja, odnosno činjenja različitih oblika elektroničkoga nasilja (0 – nikad, 1 – jednom, 2 – nekoliko puta, 3 – često). U ovom radu unutarnja konzistentnost Subskale doživljavanja elektroničkoga nasilja iznosi $\alpha=0.90$, a Subskale činjenja elektroničkoga nasilja $\alpha=0.89$. Ispitanici koji su označili da su barem jednom doživjeli najmanje jedno od ispitivanih ponašanja preusmjereni su na Odjeljak 3., 4. i 5.

U svrhu ispitivanja spola počinitelja elektroničkoga nasilja prema iskazima ispitanika (Odjeljak 3.) modificirala se Subskala doživljavanja elektroničkoga nasilja. Zadržano je 18 identičnih čestica, a format je odgovora promijenjen, tj. ponuđeno je 5 mogućnosti odgovora (*muškarci, jednako oba spola, žene, nepoznat, nisam doživio*).

Subskala doživljavanja elektroničkoga nasilja u elektroničkim okruženjima (Odjeljak 4.) prilagodba je upitnika iz diplomskoga rada I. Rusana (2020) temeljenoga na upitniku Hinduje i Patchinija (2015). Subskala broji ukupno 14 čestica, odnosno komunikacijskih modaliteta elektroničkoga nasilja (telefonski pozivi, tekstualne poruke, e-pošta, forum, blog, društvene mreže i instant poruke, sobe za razgovor, *online* igrice). Ispitanici su na Likertovoj skali od 4 stupnja trebali označiti u kojim su elektroničkim okruženjima doživjeli nasilje u posljednjih godinu dana (0 – nikad, 1 – jednom, 2 – nekoliko puta, 3 – često).

U svrhu ispitivanja reakcija na doživljena nasilna ponašanja (Odjeljak 5.) konstruirana je skala od 13 čestica (npr. *Povjerio sam se nekome*). Skalom se ispituje učestalost različitih načina reagiranja na doživljeno elektroničko nasilje u posljednjih godinu dana na Likertovoj skali od 3 stupnja (0 – nikad, 1 – ponekad, 2 – često).

Kako bi se ispitale uloge koje promatrači zauzimaju pri svjedočenju elektroničkom nasilju (Odjeljak 8.), konstruirala se skala kojom se mjeri učestalost različitih reakcija na promatrano elektroničko nasilje na Likertovoj skali od 3 stupnja (0 – nikad, 1 – ponekad, 2 – često). Skala se sastoji od 4 čestice na temelju kojih se ispitanike kategoriziralo s obzirom na tri, odnosno

četiri uloge: *online* branitelji (čestica 1: *Pomogao sam osobi koja je doživjela neugodna ponašanja odnosno podržao ju (npr. javno obranio, poslao privatnu poruku utjehe, lajkao komentar, prijavio komentare počinitelja)*), *online* pomoćnici (čestica 2: *Priključio sam se počinitelju (npr. također sam ismijavao/vrijeđao osobu)*), *online* pristaše (čestica 3: *Podržao sam počinitelja (npr. poslao sam počinitelju ohrabrujuću poruku ili komentar, lajkao komentar počinitelja)*) i *online* neangažirani (pasivni) promatrači (čestica 4: *Ništa nisam učinio*). Prosocijalna uloga obuhvaćena je česticom 1, a antisocijalna česticama 2 i 3. Prije nego su ispitanici preusmjereni na Odjeljak 8., trebali su odgovoriti jesu li svjedočili elektroničkom nasilju u posljednjih godinu dana (Odjeljak 7.) na temelju ponuđene definicije elektroničkoga nasilja. Pri ispitivanju svjedočenja elektroničkom nasilju kojemu je svrha bila eliminacijskoga karaktera u određenje nije uključen kriterij ponavljanja, u skladu s preporukom Alipan i sur. (2020).

10.6. Postupak provedbe istraživanja

Podaci su se prikupljali krajem srpnja i početkom kolovoza 2022. godine, točnije od 25. srpnja do 12. kolovoza anonimnom *online* anketom. Anketa je objavljena na društvenoj mreži Facebook, odnosno na različitim Facebook grupama i stranicama koje okupljaju studentsku populaciju diljem Hrvatske. Studente se na samom početku upoznalo sa svrhom istraživanja te su obaviješteni kako je istraživanje anonimno, potpuno dobrovoljno te da mogu odustati u bilo kojemu trenutku. Popunjavanja anketnoga upitnika trajalo je 10 do 15 minuta.

10.7. Obrada rezultata

Statistička se obrada podataka provodila u programu Exel i IBM SPSS Statistics Ver 20. Prvo je testirana normalnost distribucija Kolmogorov-Smirnovljevim testom te uvidom u grafičke prikaze distribucija. Pokazalo se kako se sve varijable ne distribuiraju normalno ($p < 0,05$). Deskriptivna je statistika prikazana postocima, frekvencijama i medijanama, a potom su testirane hipoteze primjenom neparametrijskih postupaka zbog nenormalnih distribucija kroz istraživanje.

11. Rezultati

11.1. Problem 1.

Najzastupljeniji oblici elektroničkoga nasilja

Prije procjene ukupne učestalosti doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja ispitali su se najučestaliji oblici elektroničkoga nasilja. U Tablici 7. prikazani su udjeli odgovora ispitanika na Skali doživljavanja i činjenja elektroničkoga nasilja.

Tablica 7. Frekvencije i postoci pojedinih oblika elektroničkoga nasilja na česticama Skale doživljavanja i činjenja elektroničkoga nasilja (N=256)

Doživljavanje elektroničkoga nasilja				Čestice	Počinjavanje elektroničkoga nasilja			
N (%)					N (%)			
Nikad	Jednom	Nekoliko puta	Često		Nikad	Jednom	Nekoliko puta	Često
156 (60,9)	35 (13,7)	54 (21,7)	11 (4,3)	1. Primanje/slanje uvredljivih poruka, komentara ili poziva	213 (83,2)	27 (10,5)	15 (5,9)	1 (0,4)
194 (75,8)	27 (10,5)	31 (12,1)	4 (1,6)	2. Primanje/slanje uvredljivih poruka, komentara ili poziva čak i nakon što je osoba zamolila za prestanak	242 (94,5)	6 (2,3)	6 (2,3)	2 (0,8)
149 (58,2)	36 (14,1)	63 (24,6)	8 (3,1)	3. Primanje/slanje neželjenih seksualnih poruka, komentara, fotografija i/ili videozapisa	252 (98,4)	2 (0,8)	1 (0,4)	1 (0,4)
212 (82,8)	23 (9,0)	16 (6,3)	5 (2,0)	4. Prisiljavanje na razgovor o seksu	251 (98,0)	1 (0,4)	3 (1,2)	1 (0,4)
245 (95,7)	9 (3,5)	1 (0,4)	1 (0,4)	5. Neovlašteno snimanje, prosljeđivanje i/ili objavljivanje seksualno eksplicitnih fotografija ili videozapisa bez pristanka osobe	252 (98,4)	3 (1,2)	0 (0,0)	1 (0,4)
210 (82,0)	27 (10,5)	16 (6,3)	3 (1,2)	6. Primanje/slanje prijetnji ili zastrašivanje	237 (92,6)	12 (4,7)	6 (2,3)	1 (0,4)
222 (86,7)	21 (8,2)	10 (3,9)	3 (1,2)	7. Ucjenjivanje	244 (95,3)	10 (3,9)	1 (0,4)	1 (0,4)
162 (63,3)	34 (13,3)	47 (18,4)	13 (5,1)	8. Širenje glasina ili ogovaranje	193 (75,4)	26 (10,2)	36 (14,1)	1 (0,4)
154 (60,2)	43 (16,8)	49 (19,1)	10 (3,9)	9. Širenje neistina	234 (91,4)	14 (5,5)	6 (2,3)	2 (0,8)
239 (93,4)	11 (4,3)	5 (2,0)	1 (0,4)	10. Uređivanje fotografija ili montiranje videozapisa na uvredljiv način	249 (97,3)	5 (2,0)	1 (0,4)	1 (0,4)
236 (92,2)	12 (4,7)	7 (2,7)	1 (0,4)	11. Objavljivanje tajni	251 (98,0)	2 (0,8)	2 (0,8)	1 (0,4)
241 (94,1)	12 (4,7)	1 (0,4)	2 (0,8)	12. Objavljivanje privatnih podataka (npr. adresa, broj mobilnog telefona)	253 (98,8)	2 (0,8)	0 (0,0)	1 (0,4)
227 (88,7)	12 (4,7)	15 (5,9)	2 (0,8)	13. Objavljivanje fotografija, videozapisa i/ili informacija s ciljem ismijavanja, nanošenja štete ugledu osobe ili povrjeđivanja	247 (96,5)	4 (1,6)	4 (1,6)	1 (0,4)
192 (75,0)	36 (14,1)	24 (9,4)	4 (1,6)	14. Namjerno ignoriranje, isključivanje ili izbacivanje iz <i>online</i> aktivnosti ili grupe kako bi se osobu izoliralo	223 (87,1)	24 (9,4)	7 (2,7)	2 (0,8)
225 (87,9)	18 (7,0)	12 (4,7)	1 (0,4)	15. Skrivanje identiteta ili kreiranje lažnoga mrežnog računa ili profila kako bi se osobi slalo uvredljive poruke ili druge sadržaje ili kako bi ju se na drugi način uznemirilo	247 (96,5)	7 (2,7)	1 (0,4)	1 (0,4)

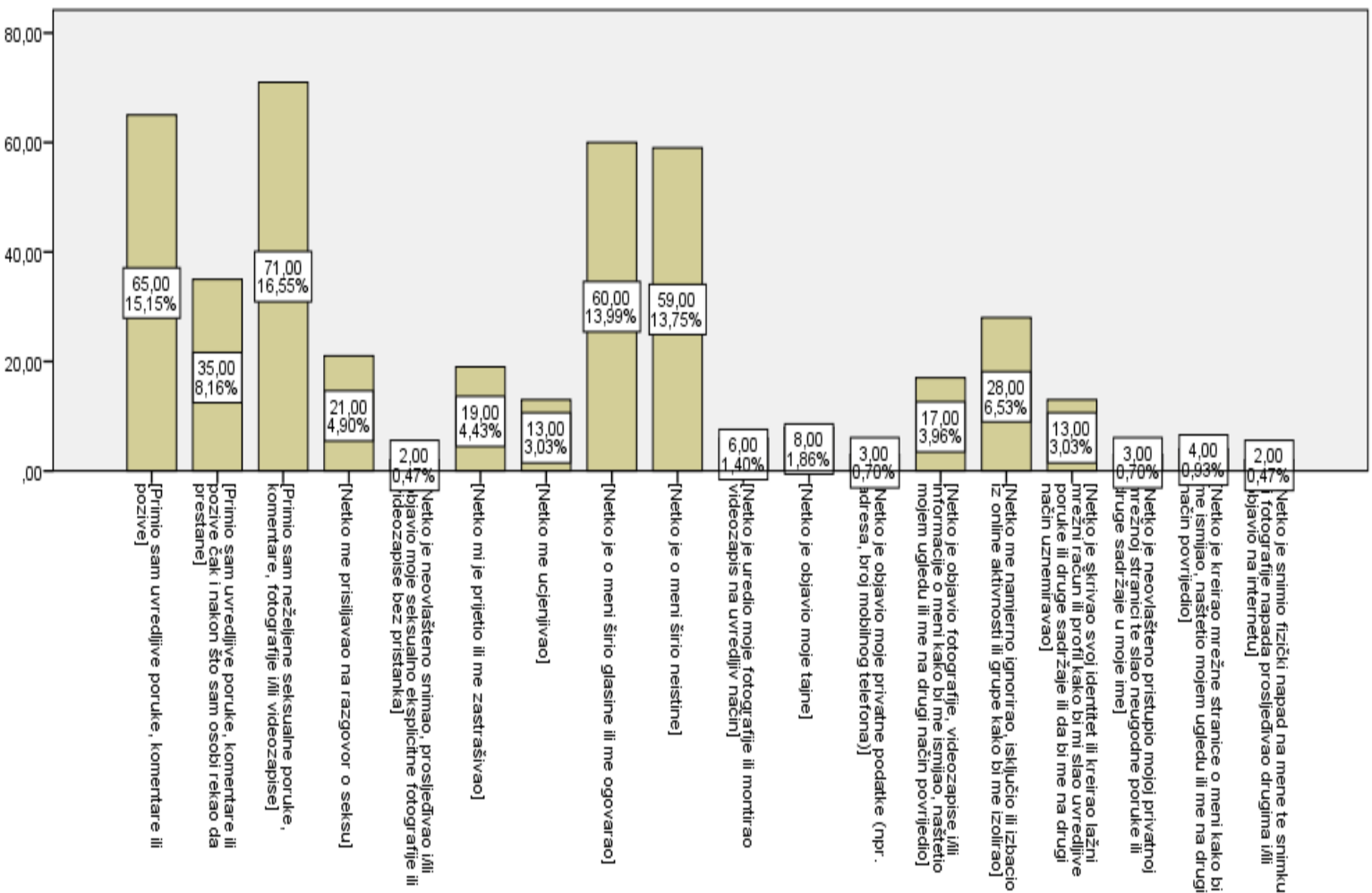
239 (93,4)	14 (5,5)	3 (1,2)	0 (0)	16. Neovlašteni pristup privatnoj mrežnoj stranici osobe te slanje neugodnih poruka ili drugih sadržaja u ime te osobe	253 (98,8)	1 (0,4)	1 (0,4)	1 (0,4)
248 (96,9)	4 (1,6)	3 (1,2)	1 (0,4)	17. Kreiranje mrežnih stranica o osobi kako bi ju se ismijalo, naštetilo njezinu ugledu ili ju se na drugi način povrijedilo	252 (98,49)	3 (1,2)	0 (0,0)	1 (0,4)
249 (97,3)	5 (2,0)	2 (0,8)	0 (0)	18. Snimanje fizičkoga napada na osobu te prosljeđivanje snimke ili fotografije napada drugima i/ili objava na internetu	251 (98,0)	4 (1,6)	0 (0,0)	1 (0,4)

Izvor: izrada autorice

Na Subskali doživljavanja elektroničkoga nasilja odgovori se ispitanika po česticama na stupnju *nikad* kreću od 97,3% na čestici 18 (videosnimanje napada) pa sve do 58,2% na čestici 3 (seksualno uznemiravanje). Nadalje, odgovori ispitanika na stupnju *jednom* kreću se od 16,8% na čestici 9 (širenje neistina) do 1,6% na čestici 17 (kreiranje mrežnih stranica), a na stupnju *nekoliko puta* od 24,6% na čestici 3 (seksualno uznemiravanje) do 0,4% na dvjema česticama: 5 (osvetnička pornografija i dijeljenje privatnih slika) i 12 (objava privatnih identifikacijskih podataka). Ako se usredotočimo na ozbiljnije slučajeve, na stupnju *često* odgovori ispitanika kretali su se u rasponu od 0% na čestici 18 (videosnimanje napada) do 5,1% na čestici 8 (širenje glasina) (Tablica 7.).

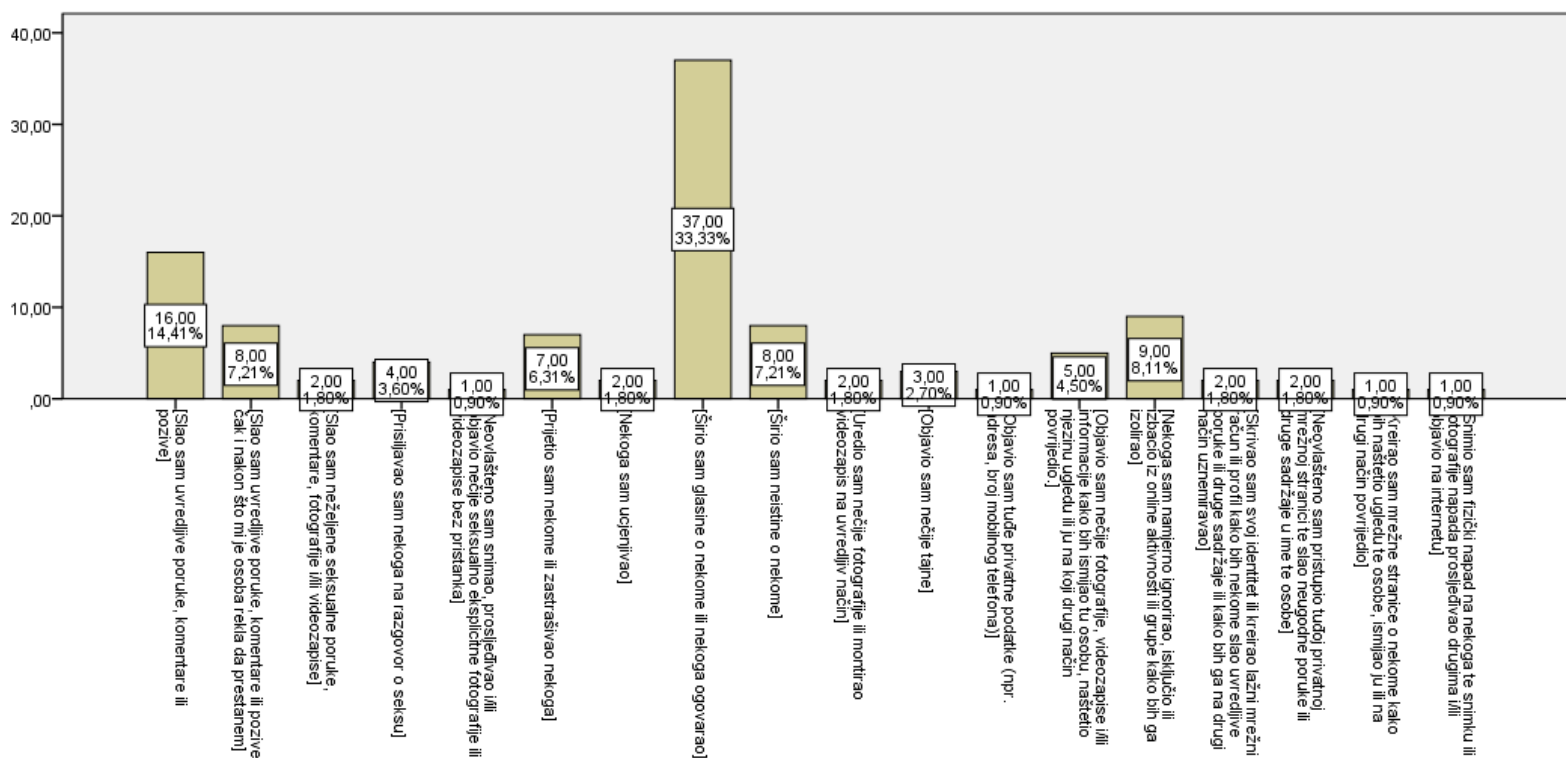
S druge strane, na Subskali činjenja elektroničkoga nasilja odgovori ispitanika po česticama na stupnju *nikad* kreću se od 98,8% na dvjema česticama: 12 (objava privatnih identifikacijskih podataka) i 16 (*fraping*) pa sve do 75,4% na čestici 8 (širenje glasina). Nadalje, na stupnju *jednom* odgovori ispitanika kreću se od 10,5% na čestici 1 (uvrede) do 0,4% na dvjema česticama: 4 (prisiljavanje na razgovor o seksu) i 16 (*fraping*), a na stupnju *nekoliko puta* od 14,1% na čestici 8 (širenje glasina) do 0% na četirima česticama: 5 (osvetnička pornografija i dijeljenje privatnih slika), 12 (objava privatnih identifikacijskih podataka), 17 (kreiranje mrežnih stranica) i 18 (videosnimanje napada). Na stupnju *često* frekvencije odgovora jesu 1 (0,4%) na 15 čestica ili 2 (0,8%) na trima česticama: 2 (uznemiravanje), 9 (širenje laži) i 14 (ostracizam) (Tablica 7.).

S obzirom na zadani kriterij od *nekoliko puta* ili *često*, učestalost doživljavanja i počinjavanja različitih oblika elektroničkoga nasilja ipak će se jasnije vidjeti na Slici 1. i Slici 2. koje sadrže grafički prikaz.

Slika 1. Oblici doživljenoga elektroničkoga nasilja s obzirom na učestalost (N=256) (izrada autorice)

Kako prikazuje Slika 1., ispitanici su se izjasnili kako najčešće doživljavaju seksualno uznemiravanje (16,5%), uvrede (15,2%), širenje glasina (14,0%) i neistina (13,8%). Te oblike s manjom učestalošću slijedi uznemiravanje (8,2%), potom ignoriranje (6,5%), prisiljavanje na razgovor o seksu (4,9%), prijetnje ili zastrašivanja (4,4%), objava fotografija, videozapisa ili informacija sa svrhom povrjeđivanja (4,0%), zatim ucjene (3,0%), maskiranje (3,8%) i dr. Najmanje učestali oblici elektroničkoga nasilja s frekvencijama 2 i 3 jesu videosnimanje napada (0,5%), osvetnička pornografija i dijeljenje privatnih slika (0,5%), objava u privatnih identifikacijskih podataka (0,7%), *fraping* (0,7%) i kreiranje mrežnih stranica (0,7%).

Slika 2. Oblici počinjenoga elektroničkoga nasilja s obzirom na učestalost (N=256) (izrada autorice)

Najučestaliji je oblik počinjenoga nasilja širenje glasina sa značajno najvećom prevalencijom (33,3%), a potom slanje uvreda (14,4%). Nešto manje učestali oblici jesu isključivanje (8,1%), širenje laži (7,2%), uznemiravanje (7,2%) te prijetnje ili zastrašivanja (6,3%). Oblici elektroničkoga nasilja s frekvencijama odgovora 1 ili 2 jesu osvetnička pornografija i dijeljenje privatnih slika (0,9%), objava privatnih identifikacijskih podataka (0,9%), kreiranje mrežnih stranica (0,9%), videosnimanje napada (0,9%), seksualno uznemiravanje (1,8%), ucjene (1,8%), uređivanje fotografija ili montiranje videozapisa (1,8%), maskiranje (1,8%) i *fraping* (1,8%) (Slika 2.).

Ukupna prevalencija doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja

Kako bi se ispitala ukupna prevalencija doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja, koristio se kriterij prema kojemu su ispitanici uključeni u elektroničko nasilje ako su doživjeli ili počinili barem jedno od ispitivanih ponašanja nekoliko puta ili često (npr. Buljan Flander, Dugić i Handabaka, 2015, Trbojević i Šikuten, 2022, Buelga i sur., 2015). Za ispitanike koji su na barem jednu česticu na pojedinoj subskali dali odgovor *često* uvedena je dodatna kategorija u svrhu razlikovanja umjerene od česte viktimizacije, odnosno umjerenoga od čestoga

nasilništva (npr. Álvarez-García i sur., 2015, Buelga i sur., 2015), što u većoj mjeri odgovara Olweusovu kriteriju ponavljanja tijekom vremena. Rezultati su prikazani u Tablici 8.

Tablica 8. Ukupna prevalencija doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja (N=256)

	Ukupno		Često	
	N	%	N	%
Doživljavanje elektroničkoga nasilja	126	49,2	26	10,2
Počinjavanje elektroničkoga nasilja	61	23,8	4	1,6

Izvor: izrada autorice

Kako je vidljivo iz Tablice 8., gotovo polovica ispitanika doživjela je elektroničko nasilje, njih 49,2%. S druge strane, učestalost počinjavanja elektroničkoga nasilja dvostruko je niža, s 23,8% ispitanika koji su počinili elektroničko nasilje, a obuhvaća gotovo četvrtinu ukupnoga uzorka. Promatrajući prevalenciju učestale viktimizacije i nasilništva, rezultati pokazuju kako 10,2% ispitanika često doživljava, a 1,6% često počinjava elektroničko nasilje. Elektroničko nasilje, prema tome, povremeno je doživljavalo 39,0% ispitanika, a povremeno činilo 22,2% ispitanika.

Nadalje, budući da se na temelju podataka o prevalencijama doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja ne dobivaju podaci o ukupnoj uključenosti u nasilje jer među ulogama postoje preklapanja, prikazala se i kategorizacija ispitanika s obzirom na četiri uloge: žrtva, nasilnik, žrtva-nasilnik i neuključeni u nasilje (npr. Kowalski i Limber, 2013, Menesini, Modena i Tani, 2009).

Tablica 9. Uloge u elektroničkog nasilju (N=256)

Uloge	Ukupno		Često	
	N	%	N	%
Žrtva	78	30,5	22	8,6
Nasilnik	13	5,1	0	0
Žrtva-nasilnik	48	18,6	4	1,6
Neuključeni	117	45,8	230	89,8

Izvor: izrada autorice

Kada se promatra ukupna uključenost u nasilje prema ulogama, u kategoriji žrtava nalazi se 30,5% ispitanika, u kategoriji nasilnika 5,1%, a u kategoriji žrtva-nasilnik 18,6% ispitanika. U elektroničko nasilje uključeno je nešto više od polovice ispitanika, njih 54,2%. Promatrajući učestalo doživljavanje i počinjavanje elektroničkoga nasilja, u kategoriju žrtvi svrstano je 8,6% ispitanika, a u kategoriju žrtve-nasilnika 1,6% ispitanika, dok nijedan ispitanik ne pripada kategoriji nasilnika. U učestalu viktimizaciju i nasilništvo uključeno je 10,2% ispitanika, odnosno nije uključeno 89,8% ispitanika (Tablica 9.).

11.2. Problem 2.

U okviru drugoga problema, namjera je bila ispitati spolne razlike u doživljavanju i počinjavanju elektroničkoga nasilja. U Tablici 10. prikazane su frekvencije i postoci ukupne prevalencije doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja s obzirom na spol ispitanika.

Tablica 10. Frekvencije i postoci ukupne prevalencije doživljavanja i činjenja elektroničkoga nasilja prema spolu ispitanika (N=256)

	Muško		Žensko	
	N	%	N	%
Doživljavanje elektroničkoga nasilja	38	48,7	89	50,0
Počinjavanje elektroničkoga nasilja	24	30,8	37	20,8

Izvor: izrada autorice

Na ispitivanom uzorku ukupne prevalencije doživljavanja elektroničkoga nasilja slično su raspodijeljene među muškim (48,7%) i ženskim (50%) ispitanicima, dok su vrijednosti prevalencija počinjavanja za trećinu više kod muških (30,8%) nego kod ženskih (20,8%) ispitanika (Tablica 10.). S obzirom na to da među ulogama postoje preklapanja, u Tablici 11. prikazana je spolna zastupljenost ispitanika prema ulogama.

Tablica 11. Uloge u elektroničkom nasilju prema spolu ispitanika (N=256)

Uloge	Muško		Žensko	
	N	%	N	%
Žrtva	19	24,4	60	33,7
Nasilnik	5	6,4	8	4,5
Žrtva-nasilnik	19	24,4	29	16,3
Neuključeni	35	44,9	81	45,5

Izvor: izrada autorice

Kako je vidljivo u Tablici 11., uloga je žrtve nešto zastupljenija među studenticama (33,7%) nego među studentima (24,4%), dok je uloga žrtve-nasilnika veća zastupljenost muških (24,4%) nego ženskih sudionika (16,3%). S druge strane, spolna je zastupljenost ispitanika u ulozi nasilnika (M=6,4%, Ž=4,5%) i neuključenih (M=44,9%, Ž=45,5%) vrlo slično raspodijeljena među spolovima.

Spolne razlike u doživljavanju elektroničkoga nasilja

Kako bi se ispitalo jesu li razlike među spolovima u ukupnoj prevalenciji doživljavanja elektroničkoga nasilja, kao i u pojedinim oblicima doživljenoga elektroničkog nasilja stvarne ili statistički značajne, provedeni su Mann-Whitney testovi utvrđivanja razlika među nezavisnim skupinama. Rezultati testa prikazani su u Tablici 12.

Tablica 12. Spolne razlike u prevalencijama doživljavanja elektroničkoga nasilja

	Spol	N	Mean Rank	Mann-Whitney	Z	p
Doživljeno elektroničko nasilje	Muško	78	124,60	6637,5	-0,601	0,548
	Žensko	178	130,21			
3. Primio sam neželjene seksualne poruke, komentare, fotografije i/ili videozapise.	Muško	78	112,25	5674,5	-2,623	0,009**
	Žensko	178	135,62			
4. Netko me prisiljavao na razgovor o seksu.	Muško	78	117,93	6117,5	-2,303	0,021*
	Žensko	178	133,13			
10. Netko je uredio moje fotografije ili montirao videozapis na uvredljiv način.	Muško	78	134,87	6445,0	-2,112	0,035*
	Žensko	178	125,71			
12. Netko je objavio moje privatne podatke (npr. adresa, broj mobilnog telefona)	Muško	78	137,40	6247,5	-3,130	0,002**
	Žensko	178	124,60			
18. Netko je snimio fizički napad na mene te snimku ili fotografije napada prosljeđivao drugima i/ili objavio na internetu.	Muško	78	134,81	6449,5	-3,197	0,001**
	Žensko	178	125,73			

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Izvor: izrada autorice

Kada se gledaju ukupni rezultati doživljavanja elektroničkoga nasilja, nema razlike među spolovima u doživljenom elektroničkom nasilju u posljednjih godinu dana ($p > 0,05$). Oba su spola u jednakoj mjeri u posljednjih godinu dana doživljavala elektroničko nasilje.

Gledano po specifičnim česticama, statistički značajne razlike pronađene su na pet čestica. Rezultati su pokazali kako studentice (Ž) češće od studenata (M) doživljavaju ponašanja obuhvaćena dvjema česticama: 3 (*Primio sam neželjene seksualne poruke, komentare, fotografije i/ili videozapise*; $p = 0,009^{**}$) i 4 (*Netko me prisiljavao na razgovor o seksu*; $p = 0,021$), dok su studenti (M) češće od studentica (Ž) doživljavali ponašanja na trima česticama: 10 (*Netko je uredio moje fotografije ili montirao videozapis na uvredljiv način*, $p = 0,035$), 12 (*Netko je objavio moje privatne podatke (npr. adresa, broj mobilnog telefona)*, $p = 0,002^{**}$) i 18 (*Netko je snimio fizički napad na mene te snimku ili fotografije napada prosljeđivao drugima i/ili objavio na internetu*, $p = 0,001^{**}$). Na ostalim česticama nema statistički značajnih razlika među spolovima.

Spolne razlike u počinjavanju elektroničkoga nasilja

Jednako tako, kako bi se testirala statistička značajnost spolnih razlika u ukupnoj prevalenciji počinjavanja elektroničkoga nasilja i pojedinim oblicima počinjenoga elektroničkog nasilja, provedeni su Mann-Whitney testovi utvrđivanja razlika među nezavisnim skupinama. Rezultati testiranja prikazani su Tablici 13.

Tablica 13. Spolne razlike u prevalencijama počinjavanja elektroničkoga nasilja

	Spol	N	Mean Rank	Mann-Whitney	Z	p
Počinjeno elektroničko nasilje	Muško	78	138,30	6177,5	-1,884	0,060
	Žensko	178	124,21			
1. Slao sam uvredljive poruke, komentare ili pozive.	Muško	78	153,68	4978,0	-5,540	0,000**
	Žensko	178	117,47			
2. Slao sam uvredljive poruke, komentare ili pozive čak i nakon što mi je osoba rekla da prestanem.	Muško	78	137,83	6214,0	-3,389	0,001**
	Žensko	178	124,41			
6. Prijetio sam nekome ili zastrašivao nekoga.	Muško	78	135,31	6411,0	-2,143	0,032*
	Žensko	178	125,52			
13. Objavio sam nečije fotografije, videozapise i/ili informacije kako bih ismijao tu osobu, naštetio njezinu ugledu ili ju na koji drugi način povrijedio.	Muško	78	133,86	6524,0	-2,403	0,016*
	Žensko	178	126,15			

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Izvor: izrada autorice

Kada se gledaju ukupni rezultati, nema statistički značajne razlike među spolovima u počinjenju elektroničkoga nasilja, tj. u jednakoj su mjeri oba spola činila elektroničko nasilje u posljednjih godinu dana.

Kada se gleda po specifičnim česticama, studenti (M) češće od studentica (Ž) čine ponašanja obuhvaćena četirima česticama: 1 (*Slao sam uvredljive poruke, komentare ili pozive*, $p=0,000^{**}$), 2 (*Slao sam uvredljive poruke, komentare ili pozive čak i nakon što mi je osoba rekla da prestanem*, $p=0,001^{**}$), 6 (*Prijetio sam nekome ili zastrašivao nekoga*, $p=0,032$) i 13 (*Objavio sam nečije fotografije, videozapise i/ili informacije kako bih ismijao tu osobu, naštetio njezinu ugledu ili ju na koji drugi način povrijedio*, $p=0,016$). Na ostalim česticama nema statistički značajnih razlika među spolovima.

11.3. Problem 3.

U okviru trećega problema, ispitivala se povezanost između doživljavanja i počinjanja elektroničkoga nasilja te spolne i dobne razlike u povezanosti.

Povezanost između doživljavanja i počinjanja elektroničkoga nasilja

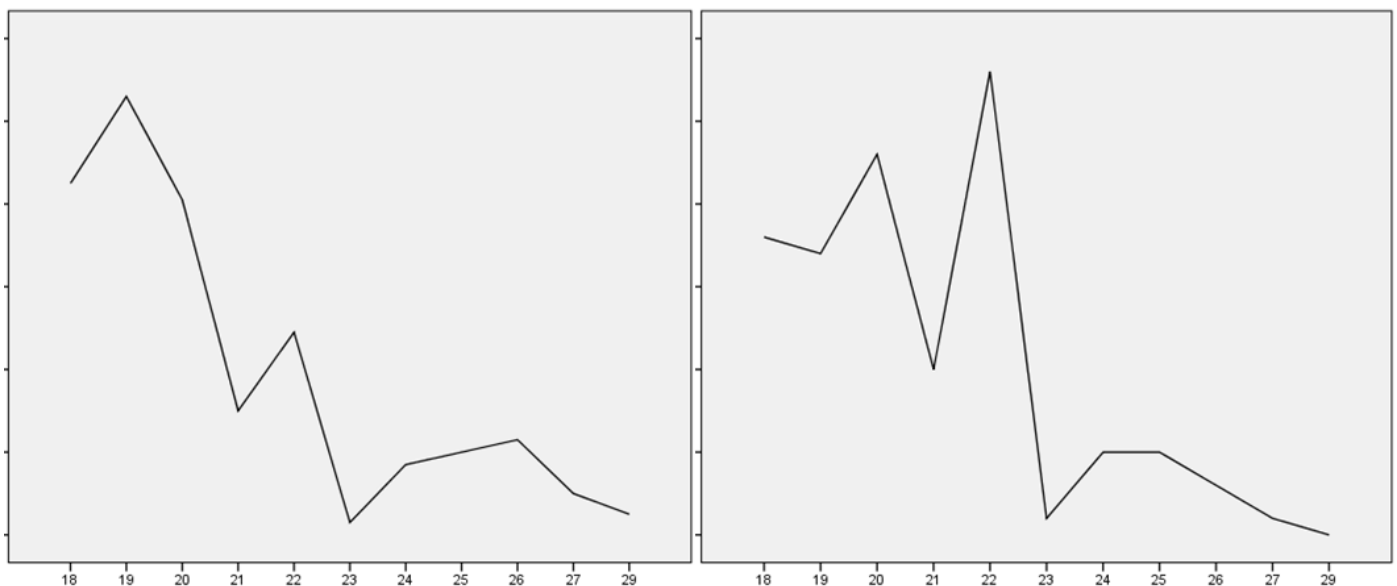
Kako bi se ispitala povezanost između elektroničke viktimizacije i nasilništva, tj. doživljenoga i počinjenoga elektroničkog nasilja, izračunati su Spearmanovi koeficijenti korelacije. Rezultati su pokazali da postoji statistički značajna pozitivna povezanost između doživljenoga i počinjenoga elektroničkog nasilja među studentima ($\rho=0,333$, $p<0,05$), odnosno studenti koji izražavaju da su češće doživljavali elektroničko nasilje, češće su se i ponašali nasilnički.

Spolne razlike u povezanosti između doživljavanja i počinjanja elektroničkoga nasilja

Ispitali su se potom Spearmanovi koeficijenti korelacije za sudionike muškoga i ženskoga spola. Rezultati pokazuju kako stupanj korelacije samo među muškim ispitanicima ($N=78$) iznosi $\rho=0,432$, $p<0,05$, a stupanj korelacije samo među ženskim ispitanicima ($N=178$) iznosi $\rho=0,291$, $p<0,05$. Prema tome, korelacija je jača za muški spol nego za ženski spol.

Povezanost dobi s doživljavanjem i počinjanjem elektroničkoga nasilja

Na Slici 3. prikazan je odnos dobi s doživljavanjem (Graf 1.) i počinjanjem (Graf 2.) elektroničkoga nasilja.

Slika 3. Učestalost doživljavanja i počinjanja elektroničkoga nasilja s obzirom na dob (izrada autorice)

Iz oba je grafička prikaza vidljivo kako je učestalost elektroničkoga nasilja manja među ispitanicima u dobi od 23 godine i više, međutim pad učestalosti elektroničkoga nasilja nije linearan, napose na drugom grafičkom prikazu koji prikazuje odnos dobi i počinjavanja elektroničkoga nasilja. Iz prvoga je grafa razvidno kako ispitanici elektroničko nasilje najčešće doživljavaju u dobi od 18 do 20 godina, kada se uočava kako prevalencije doživljavanja opadaju, iako ne sasvim linearno. S druge strane, počinjavanje elektroničkoga nasilja izuzetno naglo opada u dobi od 23 godine, dok su prevalencije među ispitanicima u dobi od 18 do 22 godine dosta promjenjive, tj. fluktuiraju znatno više u usporedbi s prevalencijama doživljavanja elektroničkoga nasilja među istom dobnom skupinom (Slika 3.).

Kako bi se testirala hipoteza prema kojoj se pretpostavljala negativna povezanost dobi s doživljavanjem i počinjavanjem elektroničkoga nasilja, koristio se Spearmanov koeficijent korelacije. Rezultati testiranja pokazali su negativnu povezanost između doživljavanja elektroničkoga nasilja i dobi ($\rho = -0,168$, $p < 0,05$), odnosno rezultati pokazuju kako doživljavanje elektroničkoga nasilja opada s dobi. S druge strane, rezultati pokazuju kako činjenje nasilja nije povezano s dobi ($\rho = -0,094$, $p > 0,05$).

11.4. Problem 4.

U skladu s četvrtim problemom, bilo je potrebno ispitati spolne razlike u doživljavanju elektroničkoga nasilja s obzirom na spol počinitelja. Spol počinitelja elektroničkoga nasilja prema iskazima žrtava nalazi se u Tablici 14. Prikazani su postoci za sve sudionike te odvojeno za muške i ženske ispitanike.

Tablica 14. Počinitelji elektroničkoga nasilja prema iskazima studenata ($N=159$)

Spol ispitanika	N	Nepoznati počinitelji %	Ženski počinitelji %	Muški počinitelji %	Oba spola podjednako %
Muški	49	13,3	14,5	46,9	25,3
Ženski	110	8,6	18,4	47,8	25,1
Ukupno	159	10,0	17,4	47,6	25,2

Izvor: izrada autorice

Kako je vidljivo u Tablici 14., odgovori studenata i studentica vrlo su slični, s tim da su studenti (13,3%) nešto češće od studentica (8,6%) doživljavali nasilje od anonimnih počinitelja. Jednako tako, studentice (18,4%) su nešto češće nego studenti (14,5%) doživljavale nasilje od drugih žena. Na kategorijama *muški počinitelji* i *oba spola podjednako* rezultati su vrlo slični

među studentima i studenticama, tj. razlikuju se tek za 0,9%, odnosno 0,1%. Također, i studenti (46,9%) i studentice (47,8%) elektroničko nasilje najčešće doživljavaju od muških počinitelja. Kako bi se provjerila hipoteza kojom se predviđa da će počinitelji elektroničkoga nasilja prema iskazima žrtava najčešće biti istoga spola kao i žrtve, pri čemu će studentice znatno češće doživljavati nasilje od osoba suprotnoga spola, provedeni su Wilcoxonovi testovi rangova i Mann-Whitney U-test.

Rezultati pokazuju kako studenti statistički značajno češće doživljavaju elektroničko nasilje od muških počinitelja ($Mdn=2,30$) nego od ženskih počinitelja ($Mdn=0,71$), $Z=-2,099$, $p<0,05$. Studentice također statistički značajno češće doživljavaju elektroničko nasilje od muških počinitelja ($Mdn=2,53$) nego od ženskih počinitelja ($Mdn=0,97$), $Z=-3,704$, $p<0,05$. Nadalje, kako bi se provjerilo doživljavaju li studentice elektroničko nasilje češće od počinitelja suprotnoga spola (muških počinitelji) nego studenti od ženskih počinitelja, proveo se Mann-Whitney U-test. Test ukazuje na statističku značajnost razlika ($U=1478,00$, $p<0,05$).

11.5. Problem 5.

U skladu s petim problemom, ispitivale su se spolne razlike u doživljavanju elektroničkoga nasilja u različitim elektroničkim okruženjima. U Tablici 15. prikazane su frekvencije i postoci odgovora ispitanika na primijenjenoj skali za sve sudionike ($N=159$) te posebno za ženske ($N=110$) i muške ($N=49$) ispitanike.

Tablica 15. Frekvencije i postoci odgovora ispitanika na česticama Skale doživljavanja elektroničkoga nasilja u elektroničkim okruženjima (*N* (%))

Čestice	Nikad			Jednom			Nekoliko puta			Često		
	Ukupno	Ženske	Muški	Ukupno	Ženske	Muški	Ukupno	Ženske	Muški	Svi	Ženske	Muški
1. Telefonski poziv	112 (70,4)	79 (71,8)	33 (67,3)	21 (13,2)	11 (10)	10 (20,4)	25 (15,7)	20 (18,2)	5 (10,2)	1 (0,6)	0 (0)	1 (2,0)
2. Tekstualne poruke	57 (35,8)	38 (34,5)	19 (38,8)	27 (17,0)	16 (14,5)	11 (22,4)	64 (40,3)	48 (43,6)	16 (32,7)	11 (6,9)	8 (7,3)	3 (6,1)
3. E-pošta	133 (83,6)	98 (89,1)	35 (71,4)	13 (8,2)	4 (3,6)	9 (18,4)	10 (6,3)	7 (6,4)	3 (6,1)	3 (1,9)	1 (0,9)	2 (4,1)
4. Forum	141 (88,7)	102 (92,7)	39 (79,6)	2 (1,3)	0 (0)	2 (4,1)	12 (7,5)	7 (6,4)	5 (10,2)	4 (2,5)	1 (0,9)	3 (6,1)
5. Blog	152 (95,6)	107 (97,3)	45 (91,8)	2 (1,3)	1 (0,9)	1 (2,0)	2 (1,3)	1 (0,9)	1 (2,0)	3 (1,9)	1 (0,9)	2 (4,1)
6. Facebook	115 (72,3)	81 (73,6)	34 (69,4)	18 (11,3)	10 (9,1)	8 (16,3)	21 (13,2)	15 (13,6)	6 (12,2)	5 (3,1)	4 (3,6)	1 (2,0)
7. Facebook Messenger	88 (55,3)	59 (53,6)	29 (59,2)	25 (15,7)	16 (14,5)	9 (18,4)	41 (25,8)	31 (28,2)	10 (20,4)	5 (3,1)	4 (3,6)	1 (2,0)
8. YouTube	140 (88,1)	103 (93,6)	37 (75,5)	5 (3,1)	2 (1,8)	3 (6,1)	10 (6,3)	5 (4,5)	5 (10,2)	4 (2,5)	0 (0)	4 (8,2)
9. Viber Messenger	142 (89,3)	98 (89,1)	44 (89,8)	10 (6,3)	6 (5,5)	4 (8,2)	7 (4,4)	6 (5,5)	1 (2,0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
10. TikTok	137 (86,2)	94 (85,5)	43 (87,8)	10 (6,3)	9 (8,2)	1 (2,0)	8 (5,0)	6 (5,5)	2 (4,1)	4 (2,5)	1 (0,9)	3 (6,1)
11. Snapchat	125 (78,6)	85 (77,3)	40 (81,6)	14 (8,8)	11 (10)	3 (6,1)	15 (9,4)	10 (9,1)	5 (10,2)	5 (3,1)	4 (3,6)	1 (2,0)
12. Neka druga društvena mreža	93 (58,5)	64 (58,2)	29 (59,2)	15 (9,4)	10 (9,1)	5 (10,2)	40 (25,2)	31 (28,2)	9 (18,4)	11 (6,9)	5 (4,5)	6 (12,2)
13. Sobe za razgovor (<i>chat rooms</i>)	142 (89,3)	101 (91,8)	41 (83,7)	2 (1,3)	2 (1,8)	0 (0)	9 (5,7)	5 (4,5)	4 (8,2)	6 (3,8)	2 (1,8)	4 (8,2)
14. Igrajući igrice na računalu, Xboxu, PlayStationu ili sličnim uređajima	126 (79,2)	99 (90,0)	27 (55,1)	6 (3,8)	1 (0,9)	5 (10,2)	14 (8,8)	6 (5,5)	8 (16,3)	13 (8,2)	4 (3,6)	9 (18,4)

Izvor: izrada autorice

Kada se promatraju elektronički modaliteti u kojima je doživljeno elektroničko nasilje neovisno o spolu ispitanika, odgovori na stupnju *nikad* javljaju se u rasponu od 95,6% na čestici 5 (*Blog*) pa sve do 35,8% na čestici 2 (*Tekstualne poruke*). Osim bloga, okruženja koja se najmanje pojavljuju jesu i ona na česticama 13 (*Sobe za razgovor (chat rooms)*), 9 (*Viber Messenger*) i 8 (*YouTube*), dok su, osim tekstualnih poruka, najzastupljenija elektronička okruženja i ona na česticama 7 (*Facebook Messenger*) i 12 (*Neka druga društvena mreža*). Na stupnju *jednom* odgovori ispitanika kreću se od 17% na čestici 2 (*Tekstualne poruke*) do 1,3% na trima česticama: 4 (*Forum*), 5 (*Blog*) i 13 (*Sobe za razgovor (chat rooms)*), na stupnju *nekoliko puta* od 40,3% na čestici 2 (*Tekstualne poruke*) do 1,3% na čestici 5 (*Blog*), a na stupnju *često* od 0% na čestici 9 (*Viber Messenger*) do 6,9% na čestici 12 (*Neka druga društvena mreža*) (Tablica 15.).

Kada se gledaju odgovori muških i ženskih ispitanika, studentice su na stupnju *nikad* dale odgovore u rasponu od 97,3% na čestici 5 (*Blog*) pa sve do 34,5% na čestici 2 (*Tekstualne poruke*), dok se rasponi odgovora muških ispitanika kreću od 91,8% pa do 38,8% na istim česticama. Druga okruženja koja su uz blog najmanje prevalentna među ženskim ispitanicima jesu okruženja na česticama 8 (*YouTube*), 4 (*Forum*), 13 (*Sobe za razgovor (chat rooms)*), 14 (*Igrajući igrice na računalu, Xboxu, PlayStationu ili sličnim uređajima*), 3 (*E-pošta*) i 9 (*Viber Messenger*). Za muške ispitanike to su, uz blog, okruženja na česticama 9 (*Viber Messenger*) i 10 (*TikTok*). S druge strane, među ženskim i muškim ispitanicima najčešća okruženja bila su, uz tekstualne poruke, i ona na česticama 7 (*Facebook Messenger*) i 12 (*Neka druga društvena mreža*), dok je za muške ispitanike još među najučestalijima bilo i ono na čestici 14 (*Igrajući igrice na računalu, Xboxu, PlayStationu ili sličnim uređajima*). Nadalje, na stupnju *jednom* studentice su odgovorile u rasponu od 14,5% na dvjema česticama: 2 (*Tekstualne poruke*) i 7 (*Facebook Messenger*) pa do 0% na čestici 4 (*Forum*), a muški ispitanici u rasponu od 22,4% na čestici 2 (*Tekstualne poruke*) do 0% na čestici 13 (*Sobe za razgovor (chat rooms)*). Na stupnju *nekoliko puta* studentice su dale odgovore od 43,6% na čestici 2 (*Tekstualne poruke*) do 0,9% na čestici 5 (*Blog*), a muškarci od 32,7% na čestici 2 (*Tekstualne poruke*) do 2,0% na dvjema česticama 5 (*Blog*) i 9 (*Viber Messenger*). Na posljednjem stupnju odgovori studentica kretali su se od 7,3% na čestici 2 do 0% na trima česticama: 1 (*Telefonski pozivi*), 8 (*YouTube*) i 9 (*Viber Messenger*), a muških ispitanika od 18,4% na čestici 14 (*Igrajući igrice na računalu, Xboxu, PlayStationu ili sličnim uređajima*) do 0% na čestici 9 (*Viber Messenger*) (Tablica 15.).

Kako bi se ispitalo postoje li spolne razlike u zastupljenosti nasilja u različitim elektroničkim okruženjima, provedeni su Mann-Whitneyjevi testovi, a rezultati su prikazani u Tablici 16.

Tablica 16. Razlike u učestalosti doživljavanja nasilja u elektroničkim okruženjima s obzirom na spol (N=159)

Čestice	Spol	N	Mean Rank	Mann-Whitney	Z	p
3. E-pošta	Muško	49	89,30	2239,5	-2,641	0,008**
	Žensko	110	75,86			
4. Forum	Muško	49	87,22	2341,0	-2,402	0,016*
	Žensko	110	76,78			
8. YouTube	Muško	49	90,20	2195,0	-3,312	0,001**
	Žensko	110	75,45			
14. Igrajući igrice na računalu, Xboxu, PlayStationu ili sličnim uređajima	Muško	49	99,08	1760,0	-4,927	0,000**
	Žensko	110	71,50			

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Izvor: izrada autorice

Rezultati pokazuju kako studenti češće od studentica doživljavaju nasilje u sljedećim okruženjima: e-pošta ($p=0,008^{**}$), forum ($p=0,016^{*}$), YouTube ($p=0,001^{**}$) i igrajući igrice ($p=0,000^{*}$) (Tablica 16.). U zastupljenosti nasilja u ostalim okruženjima nisu pronađene statistički značajne razlike među spolovima.

11.6. Problem 6.

U okviru šestoga problema, ispitale su se spolne razlike u reagiranju/odgovoru na doživljeno elektroničko nasilje. U Tablici 17. prikazane su frekvencije i postoci odgovora za sve sudionike ($N=159$) te posebno za ženske ($N=110$) i muške ispitanike ($N=49$) na česticama Skale reagiranja na doživljeno elektroničko nasilje.

Tablica 17. Frekvencije i postoci odgovora ispitanika na česticama Skale reagiranja na doživljeno elektroničko nasilje (N(%))

Čestice	Nikad			Ponekad			Često		
	Ukupno	Ženske	Muški	Ukupno	Ženske	Muški	Svi	Ženske	Muški
1. Nekome sam se povjerio	66 (41,5)	31 (28,2)	35 (71,4)	56 (35,2)	46 (41,8)	10 (20,4)	37 (23,3)	33 (30,0)	4 (8,2)
2. Rekao sam počinitelju da prestane	71 (44,7)	47 (42,7)	24 (49,0)	34 (21,4)	20 (18,2)	14 (28,6)	54 (34,0)	43 (39,1)	11 (22,4)
3. Vratio sam počinitelju istom ili sličnom mjerom	102 (64,2)	79 (71,8)	23 (46,9)	38 (23,9)	22 (20,0)	16 (32,7)	19 (11,9)	9 (8,2)	10 (20,4)
4. Prijavio sam komentare počinitelja	77 (48,4)	50 (45,5)	27 (55,1)	35 (12,0)	25 (22,7)	10 (20,4)	47 (29,6)	35 (31,8)	12 (24,5)
5. Prijavio sam događaj policiji	153 (96,2)	107 (97,3)	46 (93,9)	3 (1,9)	1 (0,9)	2 (4,1)	3 (1,9)	2 (1,8)	1 (2,0)
6. Blokirao sam počinitelja	42 (26,4)	23 (20,9)	19 (38,8)	36 (22,6)	21 (19,1)	15 (30,6)	81 (50,9)	66 (60,0)	15 (30,6)
7. Ignorirao sam događaj	37 (23,3)	25 (22,7)	12 (24,5)	61 (38,4)	41 (37,3)	20 (40,8)	61 (38,4)	44 (40,0)	17 (34,7)
8. Izbrisao sam poruke	65 (40,9)	35 (31,8)	30 (61,2)	38 (23,9)	28 (25,5)	10 (20,4)	56 (35,2)	47 (42,7)	9 (18,4)
9. Na neko vrijeme povukao sam se s društvenih mreža	127 (79,9)	85 (77,3)	42 (85,7)	22 (13,8)	17 (15,5)	5 (10,2)	10 (6,3)	8 (7,3)	2 (4,1)
10. Deaktivirao sam mrežni račun ili profil	141 (88,7)	100 (90,9)	41 (83,7)	11 (6,9)	6 (5,5)	5 (10,2)	7 (4,4)	4 (3,6)	3 (6,1)
11. Promijenio sam broj mobitela	146 (91,8)	102 (92,7)	44 (89,8)	7 (4,4)	4 (3,6)	3 (6,1)	6 (3,8)	4 (3,6)	2 (4,1)
12. Isključio sam mobitel/tablet/računalo	134 (84,3)	93 (84,5)	41 (83,7)	14 (8,8)	11 (10,0)	3 (6,1)	11 (6,9)	6 (5,5)	5 (10,2)
13. Dokumentirao sam događaj	100 (62,9)	65 (59,1)	35 (71,4)	24 (15,1)	19 (17,3)	5 (10,2)	35 (22,0)	26 (23,6)	9 (18,4)

Izvor: izrada autorice

Iz Tablice 17. vidljivo je kako na stupnju *nikad* ispitanici odgovaraju u rasponu od 96,2% na čestici 5 (*Prijavio sam događaj policiji*) do 23,3% na čestici 7 (*Ignorirao sam događaj*). Najmanje zastupljene reakcije na nasilje, osim prijavljivanja događaja policiji, jesu one na česticama 11 (*Promijenio sam broj mobitela*) i 10 (*Deaktivirao sam mrežni račun ili profil*). S druge strane, uz ignoriranje događaja, najzastupljenija reakcija ona je na čestici 6 (*Blokirao sam počinitelja*). Na stupnju *ponekad* odgovori se kreću od 38,4% na čestici 7 (*Ignorirao sam događaj*) do 1,9% na čestici 5 (*Prijavio sam događaj policiji*), a na stupnju *često* od 50,9% na čestici 6 (*Blokirao sam počinitelja*) pa sve do 1,9% na čestici 5 (*Prijavio sam događaj policiji*).

Gledajući zastupljenost među spolovima, studentice su na stupnju *nikad* dale odgovore u rasponu od 97,3% na čestici 5 (*Prijavio sam događaj policiji*) pa do 20,9% na čestici 6 (*Blokirao sam počinitelja*), dok su muški ispitanici odgovarali u rasponu od 93,9% na čestici 5 (*Prijavio sam događaj policiji*) do 24,5% na čestici 7 (*Ignorirao sam događaj*). Najmanje zastupljena reakcija uz prijavljivanje događaja policiji među muškim ispitanicima ona je na čestici 11 (*Promijenio sam broj mobitela*), a među studenticama na česticama 11 (*Promijenio sam broj mobitela*) i 10 (*Deaktivirao sam mrežni račun ili profil*). S druge strane, najčešće reakcije na nasilje među studenticama uz blokiranje počinitelja jesu reakcije na česticama 7 (*Ignorirao sam događaj*) i 1 (*Nekome sam se povjerio*). Kod muških ispitanika najučestalija reakcija na nasilje koja je slijedila ignoriranje događaja obuhvaćena je česticom 6 (*Blokirao sam počinitelja*). Na stupnju *ponekad* odgovori se za studentice kreću u rasponu od 41,8% na čestici 1 (*Nekome sam se povjerio*) do 0,9% na čestici 5 (*Prijavio sam događaj policiji*), a za muške ispitanike od 40,8% na čestici 7 (*Ignorirao sam događaj*) do 4,1% na čestici 5 (*Prijavio sam događaj policiji*). Na posljednjem su stupnju studentice dale odgovore u rasponu od 60% na čestici 6 (*Blokirao sam počinitelja*) do 1,8% na čestici 5 (*Prijavio sam događaj policiji*), a studenti od 2,0% na čestici 5 (*Prijavio sam događaj policiji*) do 34,7% na čestici 7 (Tablica 17.).

Kako bi se ispitalo postoje li razlike u odgovoru/reagiraju na doživljeno elektroničko nasilje među spolovima, provedeni su Mann-Whitney testovi. Rezultati se nalaze u Tablici 18.

Tablica 18. Spolne razlike u odgovoru/reagiraju na doživljeno nasilje (N=159)

	Spol	N	Mean Rank	Mann-Whitney	Z	p
Nekome sam se povjerio	Muško	49	54,72	1456,5	-4,947	0,000**
	Žensko	110	91,26			
Vratio sam počinitelju istom ili sličnom mjerom	Muško	49	94,46	1986,5	-3,113	0,002**
	Žensko	110	73,56			
Blokirao sam počinitelja	Muško	49	63,29	1876,0	-3,338	0,001**
	Žensko	110	87,45			
Izbrisao sam poruke	Muško	49	61,60	1793,5	-3,596	0,000**
	Žensko	110	88,20			

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Izvor: Izrada autorice

Pokazalo se kako studenti češće od studentica na elektroničko nasilje reagiraju tako da vraćaju počinitelju istom ili sličnom mjerom ($p=0,002^{**}$). S druge strane, studentice se češće od studenata povjeravaju nekome ($p=0,000^{**}$), blokiraju počinitelja ($p=0,001^{**}$) i brišu poruke ($p=0,000^{**}$) u susretu s elektroničkim nasiljem. U ostalim reakcijama nema statistički značajnih razlika s obzirom na spol.

11.7. Problem 7.

U okviru sedmoga problema, bilo je potrebno ispitati spolne razlike u ulogama promatrača elektroničkoga nasilja. Prije nego su usmjereni na odjeljak „Reagiranje/odgovor na elektroničko nasilje“, ispitanicima je ponuđena definicija elektroničkoga nasilja iz perspektive promatrača na koju su trebali odgovoriti s „da“ ili „ne“, ovisno o tome jesu li u posljednjih godinu dana svjedočili elektroničkom nasilju. Od ukupno 257 ispitanika, njih 149 (58,2%) svjedočilo je elektroničkom nasilju u posljednjih godinu dana, od toga 42 (53,8%) muških ispitanika i 107 ženskih ispitanika (60,1%), stoga oni čine ispitivani poduzorak u ovom dijelu. U Tablici 19. prikazane su frekvencije i postoci odgovora ispitanika na česticama Skale uloga promatrača elektroničkoga nasilja, ukupno ($N=149$) te posebno za muške ($N=42$) i ženske ispitanike ($N=107$).

Tablica 19. Odgovori ispitanika na Skalu uloga promatrača elektroničkoga nasilja (N (%))

Uloge	Ukupno			Muški			Ženski		
	Nikad	Ponekad	Često	Nikad	Ponekad	Često	Nikad	Ponekad	Često
<i>Online</i> branitelji	20 (13,4)	69 (46,3)	60 (40,3)	6 (14,3)	25 (59,5)	11 (26,2)	14 (13,1)	44 (41,1)	49 (45,8)
<i>Online</i> pomoćnici počinitelja	136 (91,3)	11 (7,4)	2 (1,3)	32 (76,2)	8 (19,0)	2 (4,8)	104 (97,2)	3 (2,8)	0 (0,0)
<i>Online</i> pristaše počinitelja	134 (89,9)	12 (8,1)	3 (2,0)	35 (83,3)	6 (14,3)	1 (2,4)	99 (92,5)	6 (5,6)	2 (1,9)
<i>Online</i> neangažirani promatrači	51 (34,2)	65 (43,6)	33 (22,1)	14 (33,3)	19 (45,2)	9 (21,4)	37 (34,6)	46 (43,0)	24 (22,4)

Izvor: izrada autorice

Iz Tablice 19. vidljivo je kako među ulogama postoje preklapanja. Radi jasnoće i lakše interpretacije, napravila se kategorizacija prema ulogama u Tablici 20.

Tablica 20. Kategorizacija s obzirom na uloge promatrača (%)

Uloge	Ukupno	Muški	Ženski
<i>Online</i> branitelji	53,5%	45,2%	57,0%
<i>Online</i> pomoćnici	4,2%	11,5%	1,2%
<i>Online</i> pristaše	5,1%	7,7%	4,0%
<i>Online</i> neangažirani promatrači	37,1%	35,6%	37,8%

Izvor: izrada autorice

Iz Tablice 20. vidljivo je kako je u posljednjih godinu dana 37,1% ispitanika zauzimalo ulogu neangažiranih (pasivnih) promatrača u procesu elektroničkoga nasilja, tj. ponekad ili često nisu reagirali na elektroničko nasilje kojemu su svjedočili, od toga 35,6% muških ispitanika te 37,8% ženskih ispitanika. *Online* branitelja bilo je 53,5%, a zastupljenost je ženskih ispitanika (57,0%) u ulozi branitelja veća u odnosu na zastupljenost muških ispitanika (45,2%) u toj ulozi. Razlike među spolovima također se mogu uočiti u ulozi *online* pomoćnika s većom zastupljenosti studenata (11,5%) nego studentica (1,2%), dok su u ulozi *online* pristaša razlike nešto manje izražene (M=7,7%, Ž=4,0%). Također, najmanje zastupljene uloge na ispitivanom uzorku jesu uloga *online* pristaše i *online* pomoćnika (antisocijalna uloga), dok je

najzastupljenija uloga *online* branitelja (prosocijalna uloga). Taj trend jednako vrijedi i za raspodjelu prema spolovima.

Kako bi se testiralo jesu li navedene razlike stvarne, tj. statistički značajne, provedeni su Mann-Whitney testovi utvrđivanja razlika među nezavisnim skupinama. Rezultati su prikazani u Tablici 21.

Tablica 21. Spolne razlike u ulogama promatrača elektroničkoga nasilja ($N=149$)

Uloge	Spol	N	Mean Rank	Mann-Whitney	Z	P
<i>Online</i> branitelji	Muško	42	65,54	1849,5	-1,838	0,066
	Žensko	107	78,71			
<i>Online</i> pomoćnici	Muško	42	86,31	1772,0	-4,098	0,000**
	Žensko	107	70,56			
<i>Online</i> pristaše	Muško	42	79,85	2043,5	-1,646	0,100
	Žensko	107	73,10			
<i>Online</i> neangažirani promatrači	Muško	42	75,17	2240,0	-0,032	0,975
	Žensko	107	74,93			
Antisocijalna uloga	Muško	42	85,74	1796,0	-3,089	0,002**
	Žensko	107	70,79			

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Izvor: izrada autorice

Rezultati Mann-Whitney testa pokazuju kako postoje spolne razlike u zauzimanja antisocijalne uloge, s većom zastupljenošću muških ispitanika ($p=0,002^{**}$). Analizom potkategorija, te su razlike pronađene samo u zauzimanja uloge *online* pomoćnika u smjeru toga da muški sudionici češće zauzimaju tu ulogu od ženskih sudionika ($p=0,000^{**}$), no nema statistički značajnih razlika među spolovima po pitanju zauzimanja uloge *online* pristaša ($p > 0,05$), kao ni uloge *online* branitelja ($p > 0,05$) i neangažiranih promatrača ($p > 0,05$) u slučaju svjedočenja elektroničkom nasilju.

12. Rasprava

Ovim se istraživanjem nastojala ispitati ukupna prevalencija doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja i pojedinih oblika elektroničkoga nasilja među studentima u posljednjih godinu dana i spolne razlike u prevalencijama. Nadalje, željela se ispitati povezanost te spolne i dobne razlike u povezanosti između doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja, kao i spolne razlike u doživljavanju elektroničkoga nasilja s obzirom na spol počinitelja i elektroničko okruženje. Ispitale su se i spolne razlike u odgovoru ispitanika na doživljeno elektroničko nasilje, tj. u bihevioralnim strategijama nošenja s elektroničkim nasiljem te u ulogama koje zauzimaju kao promatrači elektroničkoga nasilja.

12.1. Problem 1.

Prevalencija doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja

Hipotezom 1a predviđalo se sljedeće: *Očekuje se da će se ukupna prevalencija doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja kretati prema višim vrijednostima prevalencija identificiranim u literaturi, od 27,9% do 55,3% za doživljavanje i od 19,7% do 33,6% za činjenje elektroničkoga nasilja. S obzirom na to da su rezultati pokazali kako je 49,2% ispitanika doživjelo, a njih 23,8% počinilo elektroničko nasilje, zaključuje se da je H1a potvrđena.*

Počinjavanje elektroničkoga nasilja manje je zastupljeno od doživljavanja elektroničkoga nasilja, što je u skladu s drugim istraživanjima (npr. Chapin i Coleman, 2017, Buljan Flander, Dugić, Handabaka, 2015, Hinduja i Patchin, 2022, Dilmac, 2009), iako neke studije pokazuju sličan ili suprotan trend (npr. Kowalski i Limber, 2013, Kokkinos, Antoniadou i Markos, 2014, Camacho i sur., 2022). Prevalencije se također kreću prema višim vrijednostima prevalencija identificiranim u literaturi, kako se hipotetiziralo, pri čemu ne prelaze određenu gornju granicu. S obzirom na to da je korišten instrument za ispitivanje učestalosti doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja konstruiran prema uzoru na instrument primijenjen u istraživanju Buljan Flander, Dugić i Handabaka (2015), zajedno s istim kriterijem uključenosti, dobivene rezultate prvo valja usporediti s njihovima. Naime, na uzorku 208 učenika od prvoga do trećega razreda srednje škole dobile su se prevalencije doživljavanja elektroničkoga nasilja od 55,3%, a počinjenja od 30,3%. Prevalencije elektroničkoga nasilja u njihovu su istraživanju više za približno 6%. Uzevši u obzir da je skala koja se konstruirala za potrebe istraživanju sadržavala više čestica, tj. budući da se ispitivao

nešto veći broj ponašanja, spomenute su razlike moguće i nešto izraženije. Vrlo slične prevalencije našima dobivene su u studiji González-Calatayud i Espinosa (2021) provedenoj na adolescentima gdje je 49,3% ispitanika doživjelo, a 23,3% počinilo elektroničko nasilje. Kada se promatra populacija studenata, na uzorku studenata u Hrvatskoj, koliko nam je poznato, nije provedeno ni jedno istraživanje, pa takva usporedba nije moguća. No, dobivene prevalencije slične su prevalencijama dobivenim u istraživanju Dilmac (2009). Naime, Dilmac (2009) je proveo istraživanje na uzorku od 696 studenata u Turskoj te pronašao kako je 22,5% studenata počinilo, a njih 55,3% doživjelo elektroničko nasilje, što je slično prevalencijama koje je dobio Aricak (2009), i to redom: 19,7%, 54,4%. Prevalencije doživljavanja elektroničkoga nasilja u istraživanju Dilmac (2009) identične su onima koje su dobile Buljan Flander, Dugić i Handabaka (2015). Također, slične prevalencije doživljavanja (53,9%) i počinjavanja (24,1%) elektroničkoga nasilja kao u našem istraživanju dobivene su u studiji Agbaje i Adeyemi (2020), kao i u studiji Sergent i sur. (2016) provedenoj na uzorku N=341 studenata prve godine prijediplomskoga studija u kojoj se ispitala učestalost doživljavanja elektroničkoga nasilja (49,0%). Balakrishnan (2018) je dobila slične stope počinjenja kao u našem istraživanju (23,2%), ali niže stope elektroničke viktimizacije (33,8%).

S druge strane, neka su istraživanja pronašla znatno veće prevalencije elektroničkoga nasilja (npr. Poole, 2017, Musharraf i Anis-ul-Hague, 2018), a druga znatno niže (npr. Macdonald i Roberts-Pittman, 2010, Sheikh, Hossan i Menih, 2023, Vejmelka i Matković, 2021, Kowalski i Limber, 2013, Hinduja i Patchin, 2022, Schenk, Fremouw i Keelan, 2013, Schenk i Fremouw, 2012). U literaturi se prevalencije elektroničkoga nasilja razlikuju od studije do studije i znatno variraju, što se donekle može objasniti upotrebom različitih metoda i instrumenata, definicija i kriterija za identifikaciju počinitelja i žrtava, kao i razlikama u karakteristikama grupe uzorka (Jeong i sur., 2022) te različitim vremenskim rasponima u okviru kojih se ispituje nasilništvo i viktimizacija.

Osim toga, bitno je istaći kako je ovo istraživanje provedeno u srpnju 2022. godine, a predmet je interesa, između ostaloga, bilo ispitivanje prevalencija za posljednjih godinu dana, što, strogo gledano, obuhvaća razdoblje od srpnja 2021. do srpnja 2022. Uslijed pandemije koronavirusa djeca i mladi više su vremena provodili na internetu te su stoga bili u povećanom riziku izloženosti elektroničkom nasilju. Istraživanja dosljedno pokazuju kako je učestalost provođenja vremena na internetu značajan prediktor viktimizacije i nasilništva (Vejmelka, Matković i Rajter, 2022), pa je za očekivati povećane stope elektroničkoga nasilja. Istraživanje Kee, Al-Anesi i Al-Anesi (2022) pokazalo je tako povećanje učestalosti elektroničkoga nasilja

u pandemijskom periodu na uzorku ispitanika u Maleziji u dobi od 18 do 25 godine. Navedeno je potvrdila i studija Barlett i sur. (2021) provedena na odraslima u SAD-u. No, neka druga istraživanja nisu pronašla razlike ili pak pokazuju suprotan trend, tj. smanjenje prevalencija u pandemijskom razdoblju. Konkretno za Hrvatsku, studija Vejmelka, Matković i Rajter (2022) na uzorku srednjoškolaca pokazala je pad prevalencije elektroničkoga nasilja. Isto potvrđuju i neke druge studije. Zanimljivo je u tom smislu spomenuti istraživanje Bacher-Hicks i sur. (2022). Naime, oni su pokazali kako je učestalost elektroničkoga nasilja opala u proljeće 2020. godine, da bi se povratkom na nastavu „licem u lice“ ona vraćala na pretpandemijske stope. Iako se naše istraživanje nije bavilo usporedbom prevalencija elektroničkoga nasilja prije i za vrijeme pandemije, odnosno za vrijeme i poslije pandemije, što znači da se na temelju ovoga istraživanja ne može tvrditi kako je pandemija utjecala na njegovu zastupljenost, pandemija nije tek usputna stavka i nužno je spomenuti bilo kakav mogući učinak na dobivenu zastupljenost ispitivanoga fenomena, bilo u pogledu povećanja ili smanjenja njegove učestalosti. Nadalje, bez obzira na spomenute razlike u prevalencijama, prethodna istraživanja, tako i ovo, upućuju na to da je elektroničko nasilje dosta zastupljeno među studentskom populacijom, što ukazuje na potrebu provođenja takvih istraživanja na populaciji studenata u Hrvatskoj, još više što takvih istraživanja nema.

Prevalencija učestalogo doživljavanja i činjenja elektroničkoga nasilja

Rezultati su nadalje pokazali kako je prevalencija učestalogo doživljavanja elektroničkoga nasilja 10,2%, a počinjenoga 1,6%. Prevalencije su povremenoga/umjerenoga doživljavanja elektroničkoga nasilja 39,0%, a činjenja 22,2%, stoga se zaključuje da je H1b koja glasi *Očekuje se da će prevalencije učestalogo doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja biti barem dvostruko niže od prevalencija povremenoga doživljavanja i počinjavanja koje će se dobiti u istraživanju.* potvrđena.

Dobivene prevalencije usporedive su s nekim istraživanjima provedenim na populaciji studenata koja primjenjuju strože kriterije, npr. s istraživanjem Sheikh, Hossan i Menih (2023) gdje se pronašlo kako je 13,6% ispitanika doživjelo, a 2,4% počinilo elektroničko nasilje, s istraživanjem Yubero i sur. (2017) gdje su prevalencije doživljavanja elektroničkoga nasilja bile 9,8% ili s istraživanjem Schenk i Fremouw (2012) s 8,6% studenata koji su doživjeli elektroničko nasilje. Rezultati su također u skladu s prevalencijama identificiranim u sustavnom pregledu istraživanja u Španjolskoj autora Zych, Ortega-Ruiz i Marín-López (2016) na adolescentima, iako se kreću prema nižim vrijednostima, posebno prevalencije počinjavanja.

Rezultati ukazuju na to da primjena strožega kriterija rezultira nižim stopama učestalosti, a zadani je kriterij u većoj mjeri u skladu s Olweusovim kriterijem ponavljanja tijekom vremena. Međutim, kako i proizlazi iz teorijskoga pregleda, neki autori osporavaju takvu konceptualizaciju ponavljanja u slučaju elektroničkoga nasilja ističući kako ne uzima u obzir specifičnosti *online* okruženja (npr. Langos, 2012, Grigg, 2010, Alipan i sur., 2020). Tako neki oblici elektroničkoga nasilja zahtijevaju ponavljanje u tradicionalnom smislu, a drugi ne, tj. primjena kriterija ponavljanja shvaćenoga u tradicionalnom smislu ovisi o tome je li ponašanje izravno ili neizravno, odnosno je li počinjeno ili doživljeno u privatnoj ili javnoj sferi, što je distinkcija koju predlaže Langos (2012). Iako se Lagnos (2012) navedenom kategorizacijom donekle dotiče pitanje ozbiljnosti *online* nasilnih ponašanja, pored te distinkcije smatra se korisnim učiniti i distinkciju prema ozbiljnosti unutar tih kategorija (npr. uvrede na Facebooku teško da su jednako ozbiljne i štetne kao osvetnička pornografija) ili pak tome dodati neki drugi kriterij kojim bi se bolje vrednovala ozbiljnost *online* nasilnih ponašanja, kao i pitanje anonimnosti. Procjena ozbiljnosti može se ispitivati i iz perspektive žrtve (npr. na tragu: Hinduja i Patchin, 2008, Hinduja i Patchin, 2018). U tom smislu, ukazuje se tako i na jedno od ograničenja konstruiranoga i korištenoga instrumenta, pa se za procjenu ozbiljnosti primijenio isključivo kriterij ponavljanja, kao što se činilo i u drugim istraživanjima (npr. Álvarez-García i sur., 2015, Ortega i sur., 2009), no iz empirijskih se razloga nije uzimala u obzir u kasnijoj analizi.

Najučestaliji oblici elektroničkoga nasilja

Hipoteza 1c formulirana je kako slijedi: *Očekuje se da će najčešći oblici doživljenoga i počinjenoga elektroničkog nasilja biti uvrede te širenje glasina.* Rezultati su pokazali kako su primanje neželjenih seksualnih sadržaja, uvredljivih poruka, komentara i/ili poziva, širenje glasina te širenje neistina najučestaliji oblici doživljenoga elektroničkoga nasilja. Najučestaliji oblici počinjenoga nasilja bili su uvrede i širenje glasina. Zaključuje se stoga da je H1c djelomično potvrđena.

Primanje neželjenih seksualnih sadržaja jedan je od najučestalijih oblika doživljenoga elektroničkog nasilja, a tako visoka prevalencija može se, barem donekle, objasniti time da je u istraživanju sudjelovao disproporcionalno veći broj ženskih sudionika (69,5%). Tu pretpostavku potvrđuju drugi rezultati u studiji gdje se pronašlo kako studentice znatno češće od studenata doživljavaju taj oblik elektroničkoga nasilja ($p < 0,01$). Selkie, Kota i Moreno (2017) proveli su istraživanje na uzorku studentica, pri čemu je najčešći oblik elektroničke

viktimizacije bilo seksualno uznemiravanje. U istraživanju Buljan Flander, Dugić i Handabaka (2015) ispitanici su se izjasnili kako najčešće doživljavaju da im netko šalje uvrede, širi laži o njima te potiče druge da o njima ružno govore, što je uglavnom u skladu s rezultatima dobivenim u ovoj studiji, s iznimkom primanja neželjenih seksualnih sadržaja, iako je ono u njihovu istraživanju slijedilo, no sa znatno manjom prevalencijom. Što se tiče počinjavanja, rezultati se također slični, iako se nešto razlikuju od rezultata dobivenih u ovom istraživanju. Točnije, sudionici su se izjasnili kako su najčešće slali uvredljive poruke i komentare te objavljivali stvari o nekome s ciljem ismijavanja. Najučestaliji oblici elektroničkoga nasilja koji su dobiveni u ovom istraživanju jesu oni za koje nisu potrebne napredne tehnološke vještine, što je također u skladu s drugim istraživanjima. Preciznije, rezultati dobiveni u ovom istraživanju u skladu su s istraživanjima koja pokazuju kako se primanje uvreda i širenje glasina nalaze među najzastupljenijim oblicima doživljenoga (npr. Pilkey, 2011, Hinduja i Patchin, 2018, Francisco i sur., 2015, González-Calatayud i Espinosa, 2021, António, Guerra i Moleiro, 2023), odnosno počinjenoga (npr. Hag, Raihana i Purwandari, 2016, Trbojević i Šikuten, 2022, Vejmelka, Matković i Rajter, 2022, Dehue, Bolman i Völlink, 2008, Kokkinos, Antoniadou i Markos, 2014) elektroničkog nasilja.

12.2. **Problem 2.**

Spolne razlike u doživljavanju elektroničkoga nasilja

Hipotezom 2a predviđalo se sljedeće: *Očekuje se da ne postoje statistički značajne razlike u doživljavanju elektroničkoga nasilja među spolovima.*, a pratila ju je pomoćna (vezana) hipoteza kako slijedi: *Očekuje se da postoje statistički značajne razlike u doživljavanju pojedinih oblika elektroničkoga nasilja među spolovima.*

Gledajući spolne razlike u ukupnoj prevalenciji doživljavanja elektroničkoga nasilja, statistički značajne razlike među spolovima nisu pronađene. Dobiveni rezultati u skladu su s većinom istraživanja u pregledu koja pokazuju kako među spolovima ne postoje razlike u ukupnoj prevalenciji doživljavanja elektroničkoga nasilja (Serrano Garcia i sur., 2021, Felipe-Castaño i sur., 2019, Yubero i sur., 2017, Ozden i Icelliglu, 2014, Sheikh, Hossan i Menih, 2023, Arıcak, 2009, MacDonald i Roberts-Pittman, 2010, Wright i Wachs, 2023, Balakrishnan, 2015, Wozencroft i sur., 2015, Kraft i Wang, 2010). S druge strane, rezultati nisu u skladu s istraživanjima koja su pronašla spolne razlike, bilo da pokazuju kako su studentice češće žrtve elektroničkoga nasilja (Musharraf i sur., 2019, Dilmac, 2009, Zalaquett i Chatters, 2014, Zsila

i sur., 2018) ili studenti (Zhan, Yang i Lian, 2022, Akbulut i Eristi, 2011, Francisco i sur., 2015, Ocel Collen i Onan, 2021, Kokkinos, Antoniadou i Markos, 2014).

Boljem razumijevanju spolnih razlika u doživljavanju elektroničkoga nasilja pridonijet će njihovo promatranje na razini pojedinačnih ponašanja te omogućiti konačne zaključke o dobivenim rezultatima. Gledano po specifičnim česticama, pronađene su spolne razlike u doživljavanju elektroničkoga nasilja na pet čestica, točnije na dvjema za studentice, a na trima za studente. Naime, studentice su češće od studenata primale neželjene seksualne poruke, komentare, fotografije i/ili videozapise te su češće prisiljavane na razgovor o seksu, dok su studenti češće od studentica doživljavali uređivanje fotografija ili montiranje videozapisa na uvredljiv način, videosnimanje napada i objavljivanje njihovih privatnih identifikacijskih podataka. Zaključuje se kako je H2a u cijelosti potvrđena. Broj je pronađenih razlika na česticama slično raspoređen među spolovima, što dodatno potvrđuje postavljenu hipotezu.

Rezultati upućuju na to da se rizik od doživljavanja pojedinih oblika elektroničkoga nasilja razlikuje među spolovima, što potvrđuju i druga istraživanja. Točnije, rezultati su u skladu s istraživanjima koja su pronašla kako žene češće od muškaraca doživljavaju seksualne oblike elektroničkoga nasilja (npr. Mishna, 2010) te kako muškarci češće doživljavaju da netko objavljuje videozapise ili slike o njima s ciljem ismijavanja ili sramoćenja, tj. vizualna ponašanja (npr. De Pasquale i sur., 2021), ali, proizlazi, s iznimkom seksualnih oblika nasilja, bilo da su vizualna ili verbalno-pismena, koja su češća kod studentica. Seksualno uznemiravanje također služi generiranju hijerarhijskih odnosa između muškosti i ženskosti, a ono se prenosi i na virtualni svijet.

Spolne razlike u počinjavanju elektroničkoga nasilja

Hipoteza 2b formulirana je kako slijedi: *Očekuje se da će studenti češće biti počinitelji elektroničkoga nasilja od studentica.*, zajedno s pomoćnom hipotezom: *Očekuje se da postoje statistički značajne razlike u počinjavanju pojedinih oblika elektroničkoga nasilja među spolovima.*

Gledajući razlike u ukupnoj prevalenciji počinjavanja elektroničkoga nasilja, nisu pronađene statistički značajne razlike među spolovima. Dobiveni su rezultati u skladu s nekim drugim istraživanjima provedenim na uzorku studenata koja nisu pronašla razlike među spolovima (Serrano Garcia i sur., 2021, Kee, Al-Anesi i Al-Anesi, 2022, MacDonald i Roberts-Pittman, 2010, Wright i Wachs, 2023, Balakrishnan, 2015, Wozencroft i sur., 2015). S druge strane, rezultati su u suprotnosti s velikim brojem studija koje su pokazale kako su studenti

češće od studentica počinitelji elektroničkoga nasilja (Erdur-Baker, Tanrikulu i Topcu, 2016, Zhan, Yang i Lian, 2022, Akbulut i Eristi, 2011, Jeong i sur., 2022, Musharraf i sur., 2019, Dilmac, 2009, Felipe-Castaño i sur., 2019, Donat, Willisich i Wolgast, 2022, Ozden i Icelliglu, 2014, Sheikh, Hossan i Menih, 2023, Arıcak, 2009, Francisco i sur., 2015, Zsila i sur., 2018, Kokkinos, Antoniadou i Markos, 2014), dok se studije koje pokazuju veću zastupljenost studentica u počinjenje elektroničkoga nasilja ne pronalaze. Donošenje konačnih zaključaka o tome odbacuje li se u cijelosti postavljena hipoteza moguće je tek kada se sagledaju razlike na razini pojedinačnih ponašanja.

Razlike među spolovima pronađene su na razini pojedinačnih ponašanja, u skladu s predviđanjima. Muškarci su prijavili počinjenje većega broja ponašanja, točnije prijavili su značajno veće vrijednosti na četirima česticama: slanje uvredljivih poruka, komentare i/ili pozive, slanje uvredljivih poruka, komentara ili poziva čak i nakon što ih je druga osoba zamolila za prestanak, slanje prijetnji ili zastrašivanje drugih te objava fotografija, videozapisa i/ili informacija u svrhu ismijavanja, nanošenja štete ugledu druge osobe ili neke druge povrede. Na ostalim česticama nisu pronađene statistički značajne razlike. Prema tome, iako *a priori* nisu pronađene značajne razlike među spolovima, tj. premda nije pronađeno kako muškarci u ukupnoj prevalenciji češće počinjavaju elektroničko nasilje, analizom su čestica one potvrđene u korist muških ispitanika, pa se zaključuje da je hipoteza 2b djelomično potvrđena.

Dobiveni rezultati u skladu su s istraživanjima koja su pokazala kako muškarci češće šalju uvrede (Saladino i sur., 2020, Álvarez-García, Barreiro-Collazo i Pérez, 2017), češće prijete i zastrašuju druge (Álvarez-García, Barreiro-Collazo i Pérez, 2017), tj. češće počinjavaju verbalno-pismene oblike elektroničkoga nasilja (De Pasquale i sur., 2021) te češće objavljuju videozapise ili slike o nekome s ciljem sramoćenja ili ismijavanja (De Pasquale i sur., 2021, Álvarez-García, Barreiro-Collazo i Pérez, 2017). Treba imati na umu ograničenja ovakve usporedbe jer su istraživanja primjenjivala različite ljestvice. Od ukupno četiri ponašanja, prve tri čestice na kojima su pronađene razlike izravni su oblici elektroničkoga nasilja. U skladu je to s većinom istraživanja koja su ispitivala spolne razlike u tradicionalnom nasilju te pokazala kako su muškarci češće počinitelji direktnih oblika nasilja, dok u indirektnim oblicima nisu pronašla spolne razlike (npr. Olweus, 2013, Ortega i sur. 2009, Artz, Nicholson i Magnuson, 2008, Casper i Card, 2017), pa se čini kako se taj trend nastavlja i u slučaju elektroničkoga nasilja. U svezi s tim, Barlett i Coyine (2014) u meta-analizi o spolnim razlikama u elektroničkom nasilju sugeriraju kako razlike među spolovima u relacijskoj i indirektnoj

agresiji postoje u ranoj i srednjoj adolescenciji te kako nestaju u razdoblju nadolazeće odraslosti.

12.3. Problem 3.

Hipoteza 3a kojom se predviđala pozitivna povezanost između elektroničke viktimizacije i nasilništva u ovom je istraživanju potvrđena. Dobiveni rezultati u skladu su s drugim istraživanjima (npr. npr. Dou i sur., 2020, Zhan, Yang i Lian, 2022, Antoniadou, Kokkinos i Markos, 2016, Akbulut i Eristi, 2011, Chan i Wong, 2020, Balakrishnan, 2015, Whittaker i Kowalski, 2015, Olasanmi, Agbaje i Adeyemi, 2020). Rezultati su potvrdili polaznu pretpostavku u istraživanju Camacho i sur. (2022) o inverziji uloga, ovdje u procesu elektroničkoga nasilja, prema kojoj će pojedinci uključeni u jednu ulogu vjerojatnije biti uključeni i u drugu ulogu. Neka od mogućih objašnjenja jesu da elektronička viktimizacija, zbog osjećaja ljutnje i frustracija koji ju prate, kod žrtava može izazvati želju za osvetom ili odmazdom (Zhan, Yang i Lian, 2022). S druge strane, nasilnici mogu učiniti sebi neprijateljima one snažnije od sebe i tako postati mete zlostavljanja (Malamut i sur., 2022., prema Camacho i sur., 2022), pa tako i mete onih koje su zlostavljali. U ovom se istraživanju nisu ispitivali uzročno-posljedični odnosi, pa se ne može tvrditi predviđa li doživljavanje nasilja njegovo činjenje ili obrnuto, što je svakako preporuka za druga istraživanja.

Rezultati su nadalje pokazali kako je povezanost između doživljavanja i počinjanja elektroničkoga nasilja jača kod ispitanika muškoga nego ženskoga spola, pa se zaključuje kako je hipoteza 3b (*Očekuje se da će povezanost između elektroničke viktimizacije i elektroničkoga nasilništva biti jača kod studenata nego kod studentica.*) potvrđena. Dobiveni rezultati u skladu su sa studijama koje pokazuju jaču povezanost između doživljavanja i počinjanja elektroničkoga nasilja među muškarcima (npr. Chan i Wong, 2020, Souza i sur., 2022, Akbulut i Eristi, 2011), odnosno s istraživanjima koja pokazuju kako muškarci u elektroničkom nasilju češće imaju dvostruku ulogu (npr. Schultze-Krumbholz i sur., 2018, Musharaff i Anis-ul-Hague, 2018, Li, 2006, Donat, Willisich i Wolgast, 2022). Rezultati upućuju stoga na to da je inverzija uloga u procesu elektroničkoga nasilja češća kod ispitanika muškoga spola. Moguće je izvesti paralelu s drugim rezultatima ovoga istraživanja. Studenti statistički značajno češće od studentica na elektroničku viktimizaciju reagiraju uzvraćanjem počinitelju istom ili sličnom mjerom. U svezi s tim, istraživanja pokazuju kako je vjerojatnije da će muškarci biti počinitelji elektroničkoga nasilja ako su prethodno bili elektronički viktimizirani (Zsila i sur., 2018, Chan i Wong, 2020) te kako su skloniji eksternalizaciji od žena (Menesini, Modena i Tani, 2009).

Međutim, kao i za prethodno, budući da se nisu ispitivali uzročno-posljedični odnosi, nije moguće donositi konačne zaključke o smjeru, već samo ponuditi moguća objašnjenja.

Hipoteza 3c predviđala je negativnu povezanost dobi s počinjavanjem i doživljavanjem elektroničkoga nasilja, tj. očekivalo se da će prevalencije doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja opadati s povećanjem dobi. Rezultati su pokazali kako učestalost doživljavanja elektroničkoga nasilja među studentima opada s povećanjem dobi, što je u skladu s drugim istraživanjima (npr. Kraft i Wang, 2010, Zalaguet i Chatters, 2014, Wang i sur., 2019, Musharraf i sur., 2019, Ševčíková i Šmahel, 2009, Papatsimouli i sur., 2021), a u suprotnosti s nekim drugim studijama koje nisu pokazale opadanje učestalosti doživljavanja elektroničkoga nasilja s dobi (npr. Balakrishnan, 2015, Brack i Caltabiano, 2014). Moguće je kako su stariji studenti vještiji u izbjegavanju potencijalno štetnih situacija te da pribjegavaju boljim mehanizmima samozaštite, odnosno da u većoj mjeri poduzimaju protumjere. S druge strane, rezultati nisu pokazali negativnu povezanost između dobi i činjenja elektroničkoga nasilja, što je suprotno očekivanim rezultatima. Takvi su rezultati u skladu s nekim drugim studijama koje nisu pronašle da počinjavanje elektroničkoga nasilja opada s dobi (npr. Balakrishnan, 2015, Brack i Caltabiano, 2014), a u suprotnosti s istraživanjima koja su pokazala opadanje prevalencija počinjavanja elektroničkoga nasilja s obzirom na dob (Barlett i Chamberlin, 2017, Kırcaburun i sur., 2019, Ševčíková i Šmahel, 2009, Papatsimouli i sur., 2021). Prema tome, H3c (*Očekuje se negativna povezanost dobi s doživljavanjem i počinjavanjem elektroničkoga nasilja*) djelomično je potvrđena. Ističe se kako je usporedba s rezultatima drugih istraživanja suviše pojednostavljena. Naime, rezultati ovoga istraživanja pokazuju kako prevalencije počinjavanja znatno i naglo opadaju nakon određene dobi. Taj se nagli pad događa već od 23 godine, tj. tijekom srednjih i kasnih dvadesetih, u usporedbi s ranim dvadesetima kada su prevalencije počinjavanja znatno promjenjivije i kada je rizik od počinjavanja, ali i doživljavanja elektroničkoga nasilja znatno veći. Osim toga, u ovom su istraživanju uzorak činili sudionici u dobi od 18 do 29 godina, dok druge studije uzimaju iste ili slične, uže ili šire dobne intervale.

12.4. **Problem 4.**

U okviru četvrtoga istraživačkog problema pretpostavljalo se sljedeće: *Očekuje se da će počinitelji elektroničkoga nasilja prema iskazima ispitanika najčešće biti osobe istoga spola, pri čemu će studentice značajno češće doživljavati elektroničko nasilje od osoba suprotnoga spola nego studenti.* S obzirom na to da su rezultati pokazali kako muški i ženski ispitanici

elektroničko nasilje najčešće doživljavaju od muških počinitelja te kako studentice elektroničko nasilje češće doživljavaju od osoba suprotnoga spola nego studenti, zaključuje se da je H4 djelomično potvrđena.

Gledajući istraživanja na punoljetnoj populaciji, dobiveni rezultati u skladu su s izvješćem INEGI (2021) koje je također pronašlo kako muškarci i žene elektroničko nasilje uglavnom doživljavaju od muških počinitelja. S druge strane, rezultati su u suprotnosti sa studijom Faucher, Jackson i Cassidy (2014) koja je pokazala kako studenti elektroničko nasilje češće doživljavaju od osoba istoga spola. Iako se istraživanje Turan i sur. (2011) nije bavilo ispitivanjem spolnih razlika, njihovi rezultati također sugeriraju kako su počinitelji prema iskazima žrtava najčešće muškarci, suprotno studiji Francisco i sur. (2015) koja ukazuje na podjednaku zastupljenost muških i ženskih počinitelja. Uočava se kako studije koje pokazuju kako su prema iskazima žrtava muškarci češće počinitelji elektroničkoga nasilja ne traže od ispitanika da označe je li nasilje počinjeno samostalno ili u grupi s obzirom na spol počinitelja (npr. *jedan dječak, grupa dječaka* itd.), kao što se nije ispitivalo ni u ovom istraživanju, dok studije koje ukazuju na podjednaku zastupljenost među spolovima, odnosno koje pokazuju da se elektroničko nasilje najčešće odvija u istospolnim dijadama spomenuto ispituju, pa i o tome treba voditi računa. Nadalje, druge studije provedene na populaciji adolescenata, npr. istraživanja Vieira i sur. (2016) te Sourander i sur. (2010) pokazuju kako adolescenti elektroničko nasilje češće doživljavaju od osoba istoga spola, što je suprotno rezultatima naše studije, no oba pokazuju kako su djevojčice znatno rjeđe činile elektroničko nasilje prema osobama suprotnoga spola nego dječaci, što je u skladu s dobivenim rezultatima kao i s istraživanjima o tradicionalnom nasilju.

Moguće je pretpostaviti i kako se trend zabilježen kod adolescenata, u smislu da se elektroničko nasilje uglavnom odvija u istospolnim dijadama, mijenja kada je riječ o studentima, barem za studentice i ako je suditi na temelju rezultata dobivenih u ovoj studiji, no potrebno je provesti dodatna istraživanja (te pri tome voditi računa o tome kako se postavlja istraživanje). Nadalje, djeca su češće mete nasilja svojih vršnjaka, dok se s porastom dobi interakcije sve manje ograničavaju na skupinu vršnjaka. Stoga, dobiveni nalazi mogu upućivati na to da su muškarci generalno, nadilazeći dakle populaciju studenata, znatno češće počinitelji elektroničkoga nasilja od žena. Svakako, potrebna su dodatna istraživanja na reprezentativnim uzorcima, i to ona usmjerena na populaciju odraslih u Hrvatskoj za izvođenje bilo kakvih zaključaka. Osim toga, agresija se društveno percipira negativnijom kada je usmjerena prema osobama ženskoga spola nego prema osobama muškoga spola (Fox i sur., 2014, prema

Dytham, 2018), posebno kada ju muškarci usmjeravaju prema ženama zbog uočene i/ili percipirane nejednakosti snaga među spolovima (O'Brien, 2011, prema Dytham, 2018). Iako istraživanja dosljedno pokazuju kako su muškarci agresivniji prema osobama suprotnoga spola nego žene, ta razlika, zbog anonimnosti koju internet pruža, može postati još izraženija. *Online* okruženje počiniteljima pruža veći stupanj percipirane anonimnosti, a posljedice su kršenja socijalnih normi koja upravljaju ponašanjem u izvanmrežnom svijetu manje ili nikakve. Riječju, virtualni prostor zbog učinka *online* dezinhibicije dovodi do toga da osobe koje se u izvanmrežnom svijetu ne bi upustile u takva ponašanja, to čine u virtualnom okruženju.

Nadalje, Rodkin i Berger (2008) ispitivali su ulogu socijalnoga statusa u tradicionalnom vršnjačkom nasilju te su pokazali kako se nasilje uglavnom odvija u istospolnim dijadama, gdje popularni učenici zlostavljaju nepopularne vršnjake istoga spola. Iznimka su bili nepopularni, odbačeni i agresivni dječaci koji su zlostavljali osobe suprotnoga spola, tj. djevojčice relativno višega socijalnog statusa, što upućuje na to da su motivacije počinitelja koji targetiraju žrtve istoga spola i onih koji targetiraju osobe suprotnoga spola različite. Moguće je kako muškarci koji su odbačeni od strane suprotnoga spola skloniji targetirati žene kao pokušaj kompenzacije. No, valjalo bi empirijski ispitati razlike u motivacijama, što može poslužiti unaprjeđenju programa prevencije elektroničkoga nasilja. Zaključno, iako se nije ispitivalo u ovom istraživanju, u svrhu boljšega razumijevanje razlika među spolovima informativnije bi bilo ispitati spol počinitelja prema iskazima žrtava na razini pojedinačnih ponašanja, tj. spolne razlike u navedenom.

12.5. **Problem 5.**

Hipotezom 5 predviđalo se sljedeće: *Očekuje se da postoje statistički značajne razlike među spolovima u vrsti elektroničkih okruženja u kojima je doživljeno elektroničko nasilje. S obzirom na to da su rezultati pokazali kako studenti češće od studentica doživljavaju nasilje putem e-pošte, foruma, YouTubea i igrajući igrice, zaključuje se kako je H5 potvrđena.*

Rezultati su ovoga istraživanja u skladu sa studijama koje su pronašle veću izloženost muških ispitanika nasilju putem e-pošte (Vieira i sur., 2016), foruma (Faucher, Jackson i Cassidy, 2016), *online* igrice (Faucher, Jackson i Cassidy, 2016, Borka Balas i sur., 2023) i na YouTubeu (Borka Balas i sur., 2023). S obzirom na to da se učestalost upotrebe različitih tehnoloških platformi odražava na najčešće modalitete elektroničkoga nasilja (Whittaker i Kowalski, 2015), pronađene se razlike među spolovima mogu tumačiti različitostima u preferencijama pojedinih elektroničkih okruženja.

12.6. Problem 6.

Studenti na elektroničko nasilje češće reagiraju uzvraćanjem počinitelju istom ili sličnom mjerom, dok su se studentice značajno češće povjerile nekome, blokirale počinitelja ili brisale poruke, pa se zaključuje da je hipoteza 6 (*Očekuje se da će studentice češće nego studenti na elektroničko nasilje reagirati povjeravanjem drugima, dok će studenti češće od studentica reagirati uzvraćanjem počinitelju istom ili sličnom mjerom.*) djelomično potvrđena.

Dobiveni rezultati u skladu su s istraživanjima koja su pronašla kako žene na elektroničko nasilje češće reagiraju povjeravanjem drugima ili traženjem pomoći (Wright, 2015, Li, 2006, Moretti i Herkovits, 2021, Sesar, Šimić i Barišić, 2011, Hango, 2023, Orel i sur., 2017), odnosno blokiranjem počinitelja (Wright, 2015, Hango, 2023, Orel i sur., 2017), a muškarci uzvraćanjem počinitelju, osvetom ili odmazdom (Erišti i Akbulut, 2019, Orel i sur., 2017, Sittichai i Smith, 2018). Također, nalazi su u skladu s istraživanjima koja pokazuju kako muškarci imaju veću sklonost izravnoj agresiji i sukobima kada se suoče sa stresnim događajem (Zsila i sur., 2018) ili veću sklonost eksternalizaciji (Menesini, Modena i Tani, 2009), dok se žene više usmjeravaju na njegovanje i jačanje društvenih veza (Zsila i sur., 2018) te su sklonije pasivnije reagirati na nasilje u usporedbi s muškarcima (Sittichai i Smith, 2018), npr. brisanjem poruka ili blokiranjem počinitelja.

U svezi s učinkovitosti strategija, istraživanja pokazuju kako socijalna podrška štiti žrtve od internaliziranja (npr. anksiozno-depresivnih) simptoma (Orel i sur., 2017). S druge strane, studenti se rjeđe od studentica povjeravaju drugima, vjerojatno kao posljedica socijalizacije, odnosno rodni normi u skladu s kojima se traženje pomoći percipira kao znak slabosti i povezuje s femininim, što također može dovesti do eksternalizacije kao mehanizmom nošenja. Istraživanje Sittichai i Smith (2018) ukazalo je na razlike među spolovima u percepciji učinkovitosti pojedinih strategija, pri čemu su mladići u većoj mjeri uzvraćanje počinitelju smatrali učinkovitom strategijom, u odnosu na djevojke koje su više isticale socijalnu podršku, na što također sugerira i istraživanje Orel i sur. provedeno na studentima (2017). Može se stoga pretpostaviti kako pronađene spolne razlike dijelom proizlaze iz razlika u percepciji o učinkovitosti strategija te da nije nužno u pitanju veća razina impulzivnosti, što je potrebno dalje ispitati. Kada se uzme u obzir da muškarci uzvraćanje počinitelju poimaju kao jednu od učinkovitih strategija te da se njome u većoj mjeri služe nego žene, to može dovesti do daljnje perpetuacije nasilja. Spomenuto je iznimno bitno uzeti u obzir pri osmišljavanju ili unaprjeđenju programa prevencije elektroničkoga nasilja. Što se tiče blokiranja, mišljenja su stručnjaka o učinkovitosti te strategije podijeljena. S jedne strane, kako navode Orel i sur.

(2017), blokiranje je korisno jer može odmah zaustaviti nasilje, no budući da se ono može nastaviti i drugim modalitetima, neki autori ističu ju kao neučinkovitu. Svakako, istraživanja pokazuju kako ju učenici i studenti navode kao jednu od najučinkovitijih strategija (Orel i sur., 2017, Price i Dalgliesh, 2010, prema Orel i sur., 2017, Smith i sur., 2008), a žrtve joj pribjegavaju kako bi ograničile kontakt s nasilnikom (Orel i sur., 2017). Rezultati sugeriraju kako studentice i studenti u određenoj mjeri pribjegavaju različitim strategijama nošenja pri doživljavanju elektroničkoga nasilja.

12.7. Problem 7.

Hipotezom 7 predviđalo se sljedeće: *Očekuje se da se će studentice statistički značajno češće od studenata zauzimati prosocijalnu ulogu (ulogu online branitelja), a studenti antisocijalnu ulogu (ulogu online pristaša i pomoćnika)*. Rezultati su pokazali kako muški ispitanici češće zauzimaju antisocijalnu ulogu u elektroničkom nasilju, a analiza potkategorija to je potvrdila samo za ulogu *online* pomoćnika, što se ujedno smatra informativnijim. U drugim se ulogama nisu pronašle značajne razlike među spolovima (*online* pristaše, branitelj i neangažirani promatrači). Prema tome, postavljena je hipoteza djelomično potvrđena.

Dobiveni rezultati u skladu su s istraživanjima koja nisu pronašle razlike među spolovima u ulozi *online* neangažiranih promatrača (Baker, 2014, Quirk i Campbell, 2015, Panumaporn i sur., 2020, Schultze-Krumbholz i sur., 2008, Song i Oh, 2018, Van Cleemput, Vandebosch i Pabian, 2014), u ulozi *online* branitelja (Erreygers i sur., 2016) te u ulozi *online* pristaša (Baker, 2014, Quirk i Campbell, 2015, Song i Oh, 2018, Van Cleemput, Vandebosch i Pabian, 2014), kao i s istraživanjima koja su pronašla kako su muškarci češće *online* pomoćnici (Quirk i Campbell, 2015, Panumaporn i sur., 2020, Schultze-Krumbholz i sur., 2008). Također, rezultati su u skladu i sa studijama koje su pokazale veću zastupljenost muških ispitanika u antisocijalnoj ulozi, npr. negativna ponašanja i sl. (npr. Bastiaensens i sur., 2014, Levy i Sela-Shayovitz, 2020). S druge strane, rezultati nisu u skladu s istraživanjima koja su pronašla kako su u ulozi *online* branitelja zastupljenije žene (Baker, 2014, Bastiaensens i sur., 2014, DeSmet i sur., 2016, Quirk i Campbell, 2015, Sjögren i sur., 2021, Jeong i sur., 2022, Levy i Sela-Shayovitz, 2020, Olenik-Shemesh, Heiman i Eden, 2015, Panumaporn i sur., 2020), odnosno muškarci (Schultze-Krumbholz i sur., 2008), kako su muškarci češće *online* pristaše (Bastiaensens i sur., 2014, Sjögren i sur., 2021, Jeong i sur., 2022) te kako su neangažirani promatrači češće žene (Levy i Sela-Shayovitz, 2020), odnosno muškarci (Sjögren i sur., 2021, Jeong i sur., 2022), kao i s istraživanjima koja pokazuju kako nema razlika među spolovima u

ulozi *online* pomoćnika (Baker, 2014, Song i Oh, 2018, Van Cleemput, Vandebosch i Pabian, 2014).

U svezi s tumačenjem dobivenih rezultata, istraživanja su pokazala kako muškarci imaju pozitivnije stavove prema nasilju nego žene (Baker, 2014, Pabian i sur., 2016) te da nasilje doživljavaju manje ozbiljnim i manje štetnim od žena (Ozden I Icellioglu, 2014, Marr i Duell, 2020, Sobba i sur., 2019, Bastiaensens i sur., 2014, Jenkins i Nickerson, 2016). U svezi s tim, Bastiaensens i sur. (2014) pokazali su kako je namjera osnaživanja nasilnika posredovana percepcijom ozbiljnosti incidenta. Stoga se veća zastupljenost muških ispitanika u ulozi *online* pomoćnika možda može objasniti time da ne uviđaju ozbiljnost i štetnost situacije kojoj svjedoče, zajedno s manje negativnim stavovima prema nasilju, pa se odluče priključiti počinitelju. Rezultati se također mogu dijelom objasniti i većim razinama moralne neangažiranosti kod muškaraca (Knauf, Eschenbeck i Hock, 2018) ili možda konkretnije, istraživanja pokazuju kako muškarci češće pripisuju krivnju žrtvama nasilja (Holfeld, 2014, Marr i Duell, 2020), pa to može biti jedan od motiva za priključivanje počiniteljima. Zanimljivo bi bilo u našem nacionalnom kontekstu ispitati i razlike među spolovima u ulogama promatrača elektroničkoga nasilja s aspekta moralne neangažiranosti, kao i u razlozima ignoriranja elektroničkoga nasilja, također s aspekta moralne neangažiranosti. Svakako, i studenti i studentice imaju najveće rezultate po pitanju zauzimanja uloge *online* branitelja (prosocijalna uloga), što je potrebno sagledavati u pozitivnom svijetlu.

13. Ograničenja i mogući nedostaci istraživanja

Iako rezultati ovoga istraživanja pružaju vrijedne i važne doprinose u razumijevanje elektroničkoga nasilja među studentima, posebno u pogledu dobnih i spolnih razlika, potrebno je uzeti u obzir neka ograničenja i moguće nedostatke istraživanja.

U istraživanju su obuhvaćeni studenti sa svih sveučilišta u Hrvatskoj, no s obzirom na to da su podaci dobiveni na prigodnom uzorku te da je uzorak istraživanja nešto manji ($N=256$), mogućnosti su generalizacije dobivenih rezultata ograničene. Ti se nedostaci smatraju glavnim ograničenjima istraživanja. Nedostatak istraživanja jest i znatno veća zastupljenost ženskih sudionika u istraživanju. Sljedeća istraživanja trebala bi stoga obuhvatiti reprezentativni uzorak, s većom zastupljenošću muških ispitanika. Također, istraživanje je provedeno *online* anketom. Prema tome, podaci se nisu prikupljali u kontroliranim uvjetima, što može imati utjecaj na valjanost podataka. U istraživanju je primijenjena metoda samoprocjene koja ima određenih nedostataka, iako – metoda se prikupljanja podataka na temelju samoiskaza često primjenjuje u ovakvim istraživanjima. Naime, odgovori ispitanika mogu biti obilježeni subjektivnošću i postoji mogućnost davanja socijalno poželjnih odgovora. Osim toga, procjena može biti pod utjecajem trenutnoga afektivnog stanja ispitanika i može doći do zaboravljanja nekih doživljenih ili počinjenih ponašanja i sl. (Reić Ercegovac, 2016).

Iako instrument kojim se ispitivalo doživljavanje i počinjavanje elektroničkoga nasilja ima i više nego zadovoljavajuću unutarnju konzistentnost na zahvaćenom uzorku ($\alpha=0,90$; $\alpha=0,89$), bitno je istaći kako se oblici elektroničkoga nasilja razvijaju sa sve bržim napretkom tehnologije, što otežava stvaranje standardiziranih upitnika kojima bi se u cijelosti zahvatila iskustva mladih u elektroničkom okruženju, pa je moguće kako se skalom nisu obuhvatila sva ponašanja koja obuhvaćaju elektroničko nasilje (Buljan Flander, Dugić i Handabaka, 2015), kao ni „mjesta“, tj. komunikacijski modaliteti u kojima se elektroničko nasilje pojavljuje ($\alpha=0,79$). Upotreba različitih određenja elektroničkoga nasilja među studijama otežava usporedbu dobivenih rezultata s rezultatima drugih istraživanja. Otežanoj usporedbi doprinose i razlike među studijama u vremenskim razdobljima u okviru kojih se ispituje elektroničko nasilje, upotrebi različitih metoda i instrumenata, kriterija uključenosti, karakteristika uzorka (npr. dob, spol, zemlja) i dr., što posljedično može imati utjecaj na dobivene rezultate.

14. Implikacije

Dobiveni rezultati imaju implikacije na primjenu i buduća istraživanja. Studenti su populacija koja se uvelike oslanja na tehnologiju i jako puno vremena provodi na internetu, no često su zanemareni u istraživanjima i literaturi o elektroničkom nasilju (Schenk, 2011). Rezultati ovoga istraživanja doprinose postojećim spoznajama o elektroničkom nasilju, napose istraživanjima koja su se bavila populacijom studenata te ispitivanjem dobnih i spolnih razlika u elektroničkom nasilju. Rezultati su pružili dokaze o prisutnosti elektroničkoga nasilja među hrvatskim studentima i ukazuju na značajnu ulogu spola i dobi u elektroničkom nasilju, što naposljetku može doprinijeti njegovu boljem razumijevanju.

Varijacije, tj. nedosljednosti u rezultatima brojnih istraživanja elektroničkoga nasilja, napose pri ispitivanju dobnih i spolnih razlika, svakako upućuje na potrebu provedbe dodatnih istraživanja (Zalaquett i Chatters, 2014). Potreba za provedbom dodatnih istraživanja o elektroničkom nasilju na uzorku hrvatskih studenata proizlazi i iz činjenice da takva istraživanja u Hrvatskoj, koliko nam je poznato, nisu provedena. Veći broj istraživanja, i kvalitativnih i kvantitativnih, kao i longitudinalnih, posljedično će omogućiti dublje i cjelovitije razumijevanje prirode elektroničkoga nasilja. Istraživanja koja se u našem nacionalnom kontekstu bave elektroničkim nasiljem uglavnom uključuju populaciju djece i adolescenata, no rezultati se tih istraživanja ne mogu generalizirati na druge dobne skupine. Valjalo bi stoga ispitati i razlike u elektroničkom nasilju među učenicima hrvatskih osnovnih i srednjih škola te studenata. Povrh toga, uzevši u obzir ubrzani razvoj tehnologije i sve veći broj njezinih korisnika, javlja se i sve veća potreba za provedbom istraživanja na starijoj populaciji.

Ovo je istraživanje, osim dokaza o zastupljenosti elektroničkoga nasilja među studentima u Hrvatskoj, pružilo i dokaze o zastupljenosti svih oblika elektroničkoga nasilja među studentima te ukazuje na to da se rizik od doživljavanja i počinjavanja pojedinih oblika elektroničkoga nasilja razlikuje među spolovima. Pronašlo se kako postoji negativna povezanost između dobi i doživljavanja elektroničkoga nasilja. Studenti u dobi od 18 do 22 godine u znatno su većem riziku od doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja nego studenti u srednjim i kasnim dvadesetima, stoga bi programi prevencije trebali biti najvećim dijelom usmjereni na tu dobnu skupinu. Doživljavanje elektroničkoga nasilja pokazalo se pozitivno povezano s njegovim počinjenjem, pri čemu je taj odnos jači kod ispitanika muškoga spola. S obzirom na to da se bavilo ispitivanjem korelacija, nije moguće govoriti o tome predviđa li doživljavanje nasilja njegovo činjenje ili obrnuto, stoga bi se buduća istraživanja

trebala usmjeriti na ispitivanje uzročno-posljedičnih odnosa. Dodatno se pokazalo kako postoje razlike među spolovima u načinima reagiranja na elektroničko nasilje. Primjerice, muškarci su na nasilje češće reagirali uzvraćanjem počinitelju istom ili sličnom mjerom, što dovodi do daljnje perpetuacije nasilja i treba imati snažne implikacije na razvoj, implementaciju i unaprjeđenje programa prevencije elektroničkoga nasilja. Ističe se kako bi ova razlika mogla proizlaziti i iz spolnih razlika u percepcijama učinkovitosti pojedinih strategija reagiranja, pa bi to valjalo dodatno ispitati. Nadalje su pruženi dokazi o postojanju spolnih razlika u izloženosti nasilju u pojedinim elektroničkim okruženjima te u ulogama elektroničkih promatrača, s većom zastupljenošću muških ispitanika u ulozi *online* pomoćnika. U svrhu dubljega razumijevanja uloge *online* promatrača, potrebno je ispitati razlike u motivacijama s obzirom na različite uloge promatrača, kao i u razlozima nereagiranja na elektroničko nasilje, što bi bilo korisno sagledavati kroz prizmu teorije o moralnoj neangažiranosti. Također je pronađeno kako su prema navodima studenata i studentica počinitelji elektroničkoga nasilja najčešće osobe muškoga spola, odnosno kako se nasilje ne odvija u istospolnim dijadama, barem u slučaju studentica. Te bi razlike informativnije bilo promotriti na razini pojedinačnih ponašanja, kao i empirijski ispitati postoje li razlike u motivacijama počinitelja koji targetiraju osobe istoga spola, s jedne strane, i različitoga spola, s druge.

Implikacije rezultata istraživanja trebale bi ići u smjeru razvoja, implementacije i unaprjeđenja programa za prevenciju elektroničkoga nasilja među studentima. Programi bi se u većoj mjeri trebali usmjeriti na studente u ranim dvadesetima, tj. rizičnu skupinu, te u obzir uzeti i pojedine razlike među spolovima. Apostrofira se tako potreba za razvojem i implementacijom programa koji će biti usmjereni na populaciju studenata, s ciljem podizanja svijesti o elektroničkom nasilju i njegovim štetnim posljedicama, potom educiranja o učinkovitim protumjerama i načinima na koje promatrači mogu intervenirati te djelotvornim strategijama nošenja s elektroničkim nasiljem, uzimajući dakle u obzir i specifičnosti određene populacije u mjeri u kojoj je to potrebno. Žrtvama elektroničkoga nasilja također je nužno osigurati potrebnu podršku. Intervencije i programi trebali bi najvećim dijelom biti osmišljeni u smjeru mijenjanja pozitivnih ili neutralnih stavova prema nasilju u negativne stavove (Walware, 2012, prema Vieira i sur., 2016). Navedeni pristup dodatno podržavaju istraživanja koja su pokazala kako su stavovi o nasilju snažan prediktor njegova počinjenja. Programi trebaju posvetiti pozornost i ulozi promatrača elektroničkoga nasilja i razvijanju svijesti o tome kako je ignoriranje nasilja moralno pogrešno i neprihvatljivo, posebno uzevši u obzir

specifičnosti elektroničkoga okruženja koje pruža brojne mogućnosti za diskretnije intervencije.

15. Zaključak

Provedenim se istraživanjem željela ispitati pojavnost te spolne i dobne razlike u pojavnosti i prirodi elektroničkoga nasilja na uzorku hrvatskih studenata u dobi od 18 do 29 godina. Preciznije, cilj je istraživanja bio ispitati prevalenciju i spolne razlike u prevalencijama doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja i njegovih oblika u posljednjih godinu dana te ispitati povezanost između doživljavanja i činjenja elektroničkoga nasilja te dobne i spolne razlike u povezanosti. Željele su se nadalje ispitati spolne razlike u spolu počinitelja elektroničkoga nasilja prema iskazima studenata, u elektroničkim okruženjima u kojima je doživljeno elektroničko nasilje, u reakcijama ili odgovoru na elektroničko nasilje i u ulogama koje zauzimaju kao promatrači elektroničkoga nasilja. U sljedećim pasusima navode se temeljni nalazi istraživanja.

Ukupna prevalencija elektroničkoga nasilja među studentima kretala se prema višim vrijednostima prevalencija identificiranim u literaturi. U posljednjih je godinu dana elektroničko nasilje doživjelo 49,2% ispitanika, što je gotovo polovina ispitivanoga uzorka, a počinilo 23,8% ispitanika, tj. skoro jedna četvrtina ispitanika. S druge strane, prevalencije učestaloga doživljavanja bile su 10,2%, a učestaloga počinjavanja 1,6%. Rezultati upućuju na zastupljenost elektroničkoga nasilja na ispitivanom uzorku hrvatskih studenata. Najučestaliji oblici elektroničkoga nasilja bili su širenje glasina i laži, tj. najučestaliji oblici doživljenoga nasilja bili su primanje neželjenih seksualnih sadržaja, uvrede, širenje neistina i glasina, a slanje uvreda i širenje glasina bili su najučestaliji oblici počinjenoga nasilja.

U ukupnoj prevalenciji doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja spolne razlike nisu pronađene, no razlike su pronađene na razini pojedinačnih čestica, što navodi na zaključak da se rizik od doživljavanja i počinjavanja pojedinih oblika elektroničkoga nasilja razlikuje među spolovima. Broj je pronađenih razlika u slučaju doživljavanje elektroničkoga nasilja na česticama primijenjene subskale slično raspoređen među studenticama (primanje neželjenih seksualnih sadržaja i prisiljavanje na razgovor o seksu) i studentima (uređivanje fotografija ili montiranje videozapisa na uvredljiv način, objava fotografija ili videozapisa napada „licem u lice“ i objava privatnih identifikacijskih podataka). S druge strane, muški su ispitanici češće od studentica počinjavali ponašanja na četirima česticama (uvrede, uznemiravanje, prijete ili zastrašivanja te objava fotografija, videozapisa i/ili informacija o

drugima s ciljem ismijavanja ili povrjeđivanja), pa rezultati upućuju na nešto veću uključenost muških ispitanika u počinjenje elektroničkoga nasilja, tj. na razini pojedinačnih ponašanja, iako te razlike *a priori* nisu bile potvrđene.

Utvrđena je pozitivna povezanost između doživljavanja i počinjavanja elektroničkoga nasilja, što potvrđuje proces inverzije uloga u elektroničkom nasilju, a ta se povezanost pokazala jačom kod ispitanika muškoga spola. Također, negativna je povezanost pronađena između doživljavanja elektroničkoga nasilja i dobi, no taj odnos nije potvrđen i za počinjavanja elektroničkoga nasilja. Međutim, učestalost činjenja elektroničkoga nasilja naglo opada u srednjim dvadesetima, tj. u dobi od 23 godine, što se nastavlja do kasnih dvadesetih. Ispitanici u dobi od 18 do 22 godine u znatno su većem riziku od doživljavanja i činjenja elektroničkoga nasilja od starijih dobnih skupina.

Počinitelji elektroničkoga nasilja prema iskazima i studenata i studentica najčešće su osobe muškoga spola. Rezultati su također pokazali kako studenti češće od studentica doživljavaju elektroničko nasilje putem e-pošte, foruma, YouTubea i igrajući *online* igrice, tj. u većem su riziku da elektroničko nasilje dožive u navedenim okruženjima u odnosu na studentice. Također je pronađeno kako se studenti i studentice u određenoj mjeri služe različitim strategijama reagiranja na elektroničko nasilje. Riječju, studentice su se češće povjeravale drugima, blokirale počinitelja ili brisale poruke, a studenti su češće uzvraćali počinitelju istom ili sličnom mjerom. Potonje dovodi do toga, posljedično, da se krug elektroničkoga nasilja nastavlja. U slučaju svjedočenja elektroničkom nasilju studenti češće od studentica imaju antisocijalnu ulogu, a analizom potkategorija razlike su pronađene samo u ulozi *online* pomoćnika. S druge strane, u ulozi *online* branitelja (prosocijalna uloga), pristaša i neangažiranih promatrača razlike među spolovima nisu pronađene.

Rezultati istraživanja upućuju na to da je elektroničko nasilje učestala pojava među studentskom populacijom te kako je spol zajedno s dobi bitna varijabla koja može pomoći u njegovu dubljem razumijevanju. Ovim se radom apostrofirala i važnost uloge promatrača u procesu elektroničkoga nasilja te se ukazalo i na problematiku određenja elektroničkoga nasilja. Ističe se kako postoji potreba za osiguranjem adekvatne podrške studentima koji su žrtve elektroničkoga nasilja te za razvojem programa prevencije elektroničkoga nasilja koji će biti usmjereni na populaciju studenata, što ukazuje na nužnost provedbe dodatnih istraživanja.

16. Popis literature

1. Aboujaoude, E., Savage, M. (2023). Cyberbullying: next-generation research. *World Psychiatry*, 22 (1): 45–46. <https://doi.org/10.1002/wps.21040>.
2. Akbulut, Y., Erişti, B. (2011). Cyberbullying and victimization among Turkish university students. *Australasian Journal of Educational Technology*, 27 (7): 1155–1170. <https://doi.org/10.14742/ajet.910>.
3. Alipan, A., Skues, J. L., Theiler, S., Wise, L. (2019). Defining Cyberbullying: a Multifaceted Definition Based on the Perspectives of Emerging Adults. *International Journal of Bullying Prevention*, 2: 79–92. <https://doi.org/10.1007/s42380-019-00018-6>.
4. Alipan, A., Skues, J. L., Theiler, S. (2021). They Will Find Another Way to Hurt You: Emerging Adults' Perceptions of Coping With Cyberbullying. *Emerging Adulthood*, 9 (1): 22–34. <https://doi.org/10.1177/2167696818816896>.
5. Álvarez-García, D., Barreiro-Collazo, A., Pérez, J. C. N. (2017). Cyberaggression among Adolescents: Prevalence and Gender Differences. *Comunicar*, 25 (50): 89–97. <https://doi.org/10.3916/C50-2017-08>.
6. Álvarez-García, D., Pérez, J. C. N., González, A. D., Pérez, C. R. (2015). Risk factors associated with cybervictimization in adolescence. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 15 (3): 226–235. <https://doi.org/10.1016/j.ijchp.2015.03.002>.
7. Amalina, Y. N., Chinniah, M., Othman, A. A., Shamala, P. (2022). Cyberbullying: A Systematic Literature Review on the Definitional Criteria. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 12 (3): 265–280. <http://dx.doi.org/10.6007/IJARBSS/v12-i3/12042>.
8. Antoniadou, N., Kokkinos, C. M. (2015). Cyber and school bullying: same or different phenomena? *Aggression and Violent Behavior*, 25 (B): 363–372. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2015.09.013>.
9. Antonio, R. D., Guerra, R., Moleiro, C. (2023). Cyberbullying during COVID-19 lockdowns: prevalence, predictors, and outcomes for youth. *Current Psychology*, 18, 1–17. <https://doi.org/10.1007/s12144-023-04394-7>.
10. Arıcak, O. T. (2009). Psychiatric Symptomatology as a Predictor of Cyberbullying among University Students. *Egitim Arastirmalari-Eurasian Journal of Educational Research*, 34, 167–184.
11. Arnett J. J. (2007). Emerging adulthood: What is it, and what is it good for? *Child Development Perspectives*, 1 (2): 68–73.

12. Arnett, J. J. (2004). *Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens Through the Twenties*. 2nd Edition. New York: Oxford University Press.
13. Arnett, J. J. (2020). Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55 (5): 469–480.
14. Arnett, J. J. (2021). *Adolescence and emerging adulthood: A cultural approach*. 6th Edition. New Jersey: Pearson.
15. Artz, S., Nicholson, D., Magnuson, D. (2008). Examining Sex Differences in the Use of Direct and Indirect Aggression. *Gender Issues*, 25 (4), 267–288. [10.1007/s12147-008-9065-5](https://doi.org/10.1007/s12147-008-9065-5).
16. Athanasiades, C., Kamariotis, T., Psalti, A., Baldry, A., Sorrentino, A. (2015). Internet use and cyberbullying among adolescent students in Greece: the „TABBY“ project. *Hellenic Journal of Psychology*, 12: 14–39.
17. Bacher-Hicks, A., Goodman, J., Green, J. G., Holt, M. (2021). The COVID-19 Pandemic Disrupted Both School Bullying and Cyberbullying. *American Economic Review: Insights*, 4 (3): 353–370. [10.3386/w29590](https://doi.org/10.3386/w29590).
18. Baker, M. J. (2014). *Cyberbullying and the bystander: what promotes or inhibits adolescent participation?* PhD Thesis. University of Exeter. Preuzeto s <http://skr.rs/zire> [21/9/2023].
19. Balakrishnan, V. (2015). Cyberbullying among Young Adults in Malaysia: The Roles of Gender, Age and Internet Frequency. *Computers in Human Behavior*, 46: 149–157. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.01.021>.
20. Balakrishnan, V. (2018). Actions, emotional reactions and cyberbullying – from the lens of bullies, victims, bully-victims and bystanders among Malaysian young adults. *Telematics Informatics*, 35 (5): 1190–1200. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2018.02.002>.
21. Barlett, C. P., Chamberlin, K. G. (2017). Examining cyberbullying across the lifespan. *Computers in Human Behavior*, 71: 444–449. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.02.009>.
22. Barlett, C. P., Coyne, S. M. (2014). A meta-analysis of sex differences in cyber-bullying behavior: the moderating role of age. *Aggressive behavior*, 40 (5): 474–488. <https://doi.org/10.1002/ab.21555>.
23. Barlett, C. P., Gentile, D. A., Chew, C. (2016). Predicting Cyberbullying From Anonymity. *Psychology of Popular Media Culture*, 5 (2): 171–180. <https://doi.org/10.1037/ppm0000055>.

24. Barlett, C. P., Simmers, M. M., Roth, B., Gentile, D. (2021). Comparing cyberbullying prevalence and process before and during the COVID-19 pandemic. *The Journal of Social Psychology*, 161 (4): 408–418. 10.1080/00224545.2021.1918619.
25. Baroni, A., Feder, M. A., Castellanos, F. X., Li, J., Shatkin, J. (2023). Internet use 101 in college: Do undergraduates want to learn healthier internet use? *Public Health in Practice*, 23 (6): 100411. <https://doi.org/10.1016/j.puhip.2023.100411>.
26. Bashir Shaikh, F., Rehman, M., Amin, A. (2020). Cyberbullying: A Systematic Literature Review to Identify the Factors Impelling University Students Towards Cyberbullying. *IEEE Access*, 8: 148031–148051. 10.1109/ACCESS.2020.3015669.
27. Bastiaensens, S., Vandebosch, H., Poels, K., Van Cleemput, K., DeSmet, A., De Bourdeaudhuij, I. (2014). Cyberbullying on social network sites: an experimental study into bystanders' behavioral intentions to help the victim or reinforce the bully. *Computers in Human Behavior*, 31: 259–271. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.10.036>.
28. Baumann, S., Bernhard, A., Martinelli, A., Ackermann, K., Herpertz-Dahlmann, B., Freitag, C., Konrad, K., Kohls, G. (2022). Perpetrators and victims of cyberbullying among youth with conduct disorder. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 32 (9): 1643–1653. 10.1007/s00787-022-01973-0.
29. Betts, L. R. (2016). *Cyberbullying: Approaches, Consequences and Interventions. Palgrave studies in Cyberpsychology*. First edition. London, UK: Palgrave Macmillan.
30. Bilić, V. (2012). Značenje nekih aspekata morala i moralnog opravdavanja u razumijevanju nasilja prema vršnjacima u realnom i virtualnom svijetu. *Nova prisutnost*, 10 (3): 459–476. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/93177> [21/9/2023].
31. Bilić, V. (2013). Nasilje među vršnjacima: uloga branitelja žrtava, pomoćnika i pristaša počinitelja nasilja te pasivnih promatrača. *Život i škola*, 59 (30): 193–209. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/131981> [21/9/2023].
32. Borka Balas, R., Meliř, L. E., Sarkozi, D., Ghiga, D. V., Mărginean, C. O. (2023). Cyberbullying in teenagers – a true burden in the era of online socialization. *Medicine*, 102 (25): e34051. 10.1097/MD.00000000000034051.
33. Brack, K., Caltabiano, N. (2014). Cyberbullying and self-esteem in Australian adults. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 8 (2). <https://doi.org/10.5817/cp2014-2-7>.
34. Brandtzæg, P. B., Staksrud, E., Hagen, I., Wold, T. (2009). Norwegian Children's Experiences of Cyberbullying When Using Different Technological Platforms. *Journal of Children and Media*, 3 (4): 349—365.

35. Buelga, S., Cava, M. J., Musitu, G., Torralba, E. (2015). Cyberbullying aggressors among Spanish secondary education students: an exploratory study. *Interactive Technology and Smart Education*, 12 (2): 100–115. 10.13140/RG.2.1.2764.5283.
36. Buljan Flander, G., Dugić, S., Handabaka, I. (2015). Odnos elektroničkog nasilja, samopoštovanja i roditeljskih čimbenika kod adolescenata. *Klinička psihologija*, 8 (2): 167–180. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/169741> [21/9/2023].
37. Bussey, K., Luo, A., Fitzpatrick, S., Allison, K. (2020). Defending victims of cyberbullying: The role of self-efficacy and moral disengagement. *Journal of school psychology*, 78: 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.03.017>.
38. Calvete, E., Orue, I., Estévez, A., Villardón, L., Padilla, P. (2010). Cyberbullying in adolescents: Modalities and aggressors' profile. *Computers in Human Behavior*, 26 (5): 1128–1135. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.03.017>.
39. Camacho, A., Runions, K., Ortega-Ruiz, R., Romera, E. M. (2022). Bullying and Cyberbullying Perpetration and Victimization: Prospective Within-Person Associations. *Journal of Youth and Adolescence*, 52 (2): 406–418. <https://doi.org/10.1007/s10964-022-01704-3>.
40. Carbone-López, K. C., Esbensen, F., Brick, B. T. (2010). Correlates and Consequences of Peer Victimization: Gender Differences in Direct and Indirect Forms of Bullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 8 (4): 332–350. <https://doi.org/10.1177/1541204010362>.
41. Casper, D. M., Card, N. A. (2017). Overt and Relational Victimization: A Meta-Analytic Review of Their Overlap and Associations With Social-Psychological Adjustment. *Child development*, 88 (2): 466–483. <https://doi.org/10.1111/cdev.12621>.
42. Cava, M.-J., Tomás, I., Buelga, S., Carrascosa, L. (2020). Loneliness, Depressive Mood and Cyberbullying Victimization in Adolescent Victims of Cyber Dating Violence. *Int J Environ Res Public Health*, 17 (12): 4269. <https://doi.org/10.3390/ijerph17124269>.
43. Cederborg, A. C., Sylwander, K. R., Blom, K. A. (2016). Research Expanding Current Understandings of Bullying in Sweden. *Pensamiento Psicológico*, 14 (1): 131–146. <https://doi.org/10.11144/Javerianacali.PPSI14-1.recu>.
44. Chan, H. C., Wong, D. S. (2020). The overlap between cyberbullying perpetration and victimization: exploring the psychosocial characteristics of Hong Kong adolescents. *Asia Pacific Journal of Social Work and Development*, 30 (3): 164–180. <https://doi.org/10.1080/02185385.2020.1761436>.

45. Chan, S., Khader, M., Ang, J., Tan, E., Khoo, K., Chin, J. (2011). Understanding „happy slapping“. *International Journal of Police Science and Management*, 14 (1): 42–57. <https://doi.org/10.1350/ijps.2012.14.1.252>
46. Chang, V. (2021). Inconsistent Definitions of Bullying: A Need to Examine People's Judgments and Reasoning about Bullying and Cyberbullying. *Human Development*, 65 (3): 144–159. <https://doi.org/10.1159/000516838>.
47. Chapin, J., Coleman, G. (2017). The cycle of cyberbullying: Some experience required. *The Social Science Journal*, 54 (3): 314–318. <https://doi.org/10.1016/j.soscij.2017.03.004>.
48. Chen, M., Cheung, A. S., Chan, K. L. (2019). Doxing: What Adolescents Look for and Their Intentions. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16 (2): 218. <https://doi.org/10.3390/ijerph16020218>.
49. Corcoran, L., Mc Guckin, C., Prentice, G. (2015). Cyberbullying or Cyber Aggression?: A Review of Existing Definitions of Cyber-Based Peer-to-Peer Aggression. *Societies*, 5 (2): 245–255. <https://doi.org/10.3390/soc5020245>.
50. Cosma, A., Bjereld, Y., Elgar, F. J., Richardson, C., Bilz, L., Craig, W., Augustine, L., Molcho, M., Malinowska-Cieřlik, M., Walsh, S. D. (2022). Gender Differences in Bullying Reflect Societal Gender Inequality: A Multilevel Study With Adolescents in 46 Countries. *The Journal of adolescent health: official publication of the Society for Adolescent Medicine*, 71 (5): 601–608. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2022.05.015>.
51. Cross, D., Lester, L., Barnes, A. (2015). A longitudinal study of the social and emotional predictors and consequences of cyber and traditional bullying victimization. *International Journal of Public Health*, 60 (2): 207–217. <https://doi.org/10.1007/s00038-015-0655-1>.
52. DataReportal (2022). *Digital 2022: Global Overview Report*. Preuzeto s <https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report> [21/9/2023].
53. De Pasquale, C., Martinelli, V., Sciacca, F., Mazzone, M., Chiappedi, M., Dinaro, C., Hichy, Z. (2021). The role of mood states in cyberbullying and cybervictimization behaviors in adolescents. *Psychiatry Research*, 300: 113908. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2021.113908>.
54. Dehue, F., Bolman, C. A., Völlink, T. (2008). Cyberbullying: Youngsters' Experiences and Parental Perception. *Cyberpsychology & behavior: the impact of the Internet, multimedia and virtual reality on behavior and society*, 11 (2): 217–223. <https://doi.org/10.1089/cpb.2007.0008>.

55. DeSmet, A., Bastiaensens, S., Van Cleemput, K., Poels, K., Vandebosch, H., Cardon, G., De Bourdeaudhuij, I. (2016). Deciding whether to look after them, to like it, or leave it: A multidimensional analysis of predictors of positive and negative bystander behavior in cyberbullying among adolescents. *Computers in Human Behavior*, 57 (4): 398–415. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.12.051>.
56. Dilmac, B. (2009). Psychological Needs as a Predictor of Cyber Bullying: A Preliminary Report on College Students. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 9 (3): 1307–1325. Preuzeto s <https://eric.ed.gov/?id=EJ858926> [14/9/2023].
57. Domínguez-Hernández, F., Bonell, L., Martínez-González, A. (2018). A systematic literature review of factors that moderate bystanders' actions in cyberbullying. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 12 (4). <https://doi.org/10.5817/CP2018-4-1>.
58. Donat, M., Willisch, A., Wolgast, A. (2022). Cyber-bullying among university students: Concurrent relations to belief in a just world and to empathy. *Current Psychology*, 42 (2), 7883–7896. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-03239-z>.
59. Dooley, J. J., Pyzalski, J., Cross, D. (2009). Cyberbullying Versus Face-to-Face Bullying. A Theoretical and Conceptual Review. *Journal of Psychology*, 217 (4): 182–188. <https://doi.org/10.1027/0044-3409.217.4.182>.
60. Dordolo, N. (2014). The Role of Power Imbalance in Cyberbullying. *Inklblot The Undergraduate Journal of Psychology*, 3: 35–41. Preuzeto s <https://inkblotuoft.files.wordpress.com/2015/05/nicole.pdf> [14/9/2023].
61. Dou, G., Xiang, Y., Sun, X., Chen, L. (2020). Link Between Cyberbullying Victimization and Perpetration Among Undergraduates: Mediating Effects of Trait Anger and Moral Disengagement. *Psychology Research and Behavior Management*, 13: 1269–1276. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S286543>.
62. Doumas, D. M, Midgett, A. (2020). Witnessing Cyberbullying and Internalizing Symptoms among Middle School Students. *Eur J Investig Health Psychol Educ*, 10 (4): 957–966. <https://doi.org/10.3390/ejihpe10040068>.
63. Doumas, D. M., Midgett, A. (2021). The Association Between Witnessing Cyberbullying and Depressive Symptoms and Social Anxiety Among Elementary School Students. *Psychology in the Schools*, 58 (3): 622–637. <https://doi.org/10.1002/pits.22467>.
64. Dytham, S. (2018). The role of popular girls in bullying and intimidating boys and other popular girls in secondary school. *British Educational Research Journal*, 44 (2): 212–229. <https://doi.org/10.1002/berj.3324>.

65. DZS (2023). *Studenti u akademskoj godini 2021./2022.* Zagreb: Državni zavod za statistiku Republika Hrvatske. Preuzeto s <http://skr.rs/zirw> [14/9/2023].
66. Đuraković, S. J., Šincek, D., Tomašić Humer, J. (2014). Prikaz skale doživljavanja/činjenja nasilja preko interneta i rezultata primjene te skale na vinkovačkim srednjoškolicima. *Život i škola*, 60 (32): 61–73. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/131208> [14/9/2023].
67. Erdur-Baker, Ö. (2010). Cyberbullying and its correlation to traditional bullying, gender and frequent and risky usage of internet-mediated communication tools. *New Media & Society*, 12 (1): 109–125. <https://doi.org/10.1177/1461444809341260>.
68. Erdur-Baker, Ö., Tanrikulu, I., Topcu, C. (2016). Gender differences in cyberbullying perpetration: The role of moral disengagement and aggression. U: Wright, F. W. (ur.), *A Social-Ecological Approach to Cyberbullying*, New York: Nova Science Publishers, Inc, 77–96.
69. Erişti, B. (2019). Reactions victims display against cyberbullying: a cross-cultural comparison. *International Journal of Contemporary Educational Research*, 6 (2), 426–437. <https://doi.org/10.33200/ijcer.624623>.
70. Erişti, B., Akbulut, Y. (2019). Reactions to cyberbullying among high school and university students. *The Social Science Journal*, 56 (1): 10–20. <https://doi.org/10.1016/j.sosci.2018.06.002>.
71. Erreygers, S., Pabian, S., Vandebosch, H., Baillien, E. (2016). Helping behavior among adolescent bystanders of cyberbullying: The role of impulsivity. *Learning and Individual Differences*, 48: 61–67. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2016.03.003>.
72. Faucher, C., Jackson, M., Cassidy, W. E. M. (2014). Cyberbullying among University Students. Gendered Experiences, Impacts, and Perspectives. *Education Research International*, 2014: 1–10. 10.1155/2014/698545.
73. Felipe-Castaño, E., León-del-Barco, B., Polo-del-Río, M. I., Mendo-Lázaro, S., Gómez-Carroza, T., Fajardo-Bullón, F. (2019). Differential Analysis of Psychopathological Impact of Cyberbullying in University Students. *Frontiers in Psychology*, 10: 1620. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01620>.
74. Fluck, J. (2018). Investigating the Comparability of Two Multi-Item-Scales for Cyber Bullying Measurement. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15 (11): 2356. <https://doi.org/10.3390/ijerph15112356>.

75. Francisco, S. M., Simão, A. M. V., Ferreira, P. C., das Dores Martins, M. J. (2015). Cyberbullying: The hidden side of college students. *Computers in Human Behavior*, 43: 167–182. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.10.045>.
76. Galanaki, E., Leontopoulou, S. (2017). Criteria for the Transition to Adulthood, Developmental Features of Emerging Adulthood, and Views of the Future Among Greek Studying Youth. *Europe's Journal of Psychology*, 13 (3): 417–440.
77. Garrett, L. (2014). The Student Bullying of Teachers: An Exploration of the Nature of the Phenomenon and the Ways in which it is Experienced by Teachers. *Aigne*, 5: 19–40.
78. Gohal, G., Alqassim, A., Eltyeb, E., Rayyani, A., Hakami, B., Al Faqih, A., Hakami, A., Qadri, A., Mahfouz, M. (2023). Prevalence and related risks of cyberbullying and its effects on adolescent. *BMC Psychiatry*, 23 (39): 2–10. <https://doi.org/10.1186/s12888-023-04542-0>.
79. González-Calatayud, V., Espinosa, M. P. P. (2021). Role-Based Cyberbullying Situations: Cybervictims, Cyberaggressors and Cyberbystanders. *Int J Environ Res Public Health*, 18 (16): 8669. <https://doi.org/10.3390/ijerph18168669>.
80. Goodine, P. (2016). Exploring and Mitigating the Impact of Cyberbullying on Adolescents' Mental Health. *BU Journal of Graduate Studies in Education*, 8 (1): 19–24.
81. Gradinger, P., Strohmeier, D., Spiel, C. (2010). Definition and Measurement of Cyberbullying. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 4 (2). Preuzeto s <https://cyberpsychology.eu/article/view/4235> [14/9/2023].
82. Grigg, D. W. (2010). Cyber-Aggression: Definition and Concept of Cyberbullying. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 20 (2): 143–156. <https://doi.org/10.1375/ajgc.20.2.143>.
83. Guerin, S., Hennessey, E. (2002). *Aggression and bullying*. Oxford, UQ: Blackwell Publishers.
84. Hag, A. H., Raihana, P. A., Purwandari, E. (2016). *Exploring cyberbullying among high school students in Surakarta*. U: Proceedings 2016 ISETH (The 2nd International Conference on Science, Technology, and Humanity), Yogyakarta, Indonesia, 286–296.
85. Hango, D. (2023). *Online harms faced by youth and young adults: The prevalence and nature of cybervictimization*. Preuzeto s <http://skr.rs/zirg> [14/9/2023].
86. Heiman, T., Olenik-Shemesh, D., Frank, G. (2019). Patterns of Coping With Cyberbullying: Emotional, Behavioral, and Strategic Coping Reactions Among Middle School Students. *Violence and Victims*, 34 (1): 28–45. 10.1891/0886-6708.VV-D-16-00141.

87. Heirman, W., Walrave, M. (2012). Predicting adolescent perpetration in cyberbullying: an application of the theory of planned behavior. *Psicothema*, 24 (4): 614–620.
88. Hinduja, S., Patchin, J. W. (2007). Offline consequences of online victimization: School violence and delinquency. *Journal of School Violence*, 6 (3), 89–112. https://doi.org/10.1300/J202v06n03_06.
89. Hinduja, S., Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behavior*, 29 (2), 129–156. <https://doi.org/10.1080/01639620701457816>.
90. Hinduja, S., Patchin, J. W. (2010). Bullying, Cyberbullying, and Suicide. *Arch Suicide Res*, 14 (3): 206–221. <https://doi.org/10.1080/13811118.2010.494133>.
91. Hinduja, S., Patchin, J. W. (2018). Connecting Adolescent Suicide to the Severity of Bullying and Cyberbullying. *Journal of School Violence*, 18 (3): 333–346. <https://doi.org/10.1080/15388220.2018.1492417>.
92. Holfeld, B. (2014). Perceptions and attributions of bystanders to cyber bullying. *Computers in Human Behavior*, 38: 1–7. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.05.012>.
93. Hortensius, R., de Gelder, B. (2018). From Empathy to Apathy: The Bystander Effect Revisited. *Current Directions in Psychological Science*, 27 (4): 249–256. <https://doi.org/10.1177/0963721417749653>.
94. INEGI (2021). *Módulo Sobre Ciberacoso*. MOCIBA 2021. Instituto Nacional de Estadística y Geografía (INEGI). Preuzetos <https://www.inegi.org.mx/programas/mociba/2021/> [14/9/2023].
95. Iqbal, S., Jami, H. (2022). Exploring Definition of Cyberbullying and its Forms From the Perspective of Adolescents Living in Pakistan. *Psychological Studies*, 67: 514–523. <https://doi.org/10.1007/s12626-022-00689-0>.
96. Jenaro, C., Flores, N., Frías, C. P. (2018). Systematic review of empirical studies on cyberbullying in adults: What we know and what we should investigate. *Aggression and Violent Behavior*, 38: 113–122. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2017.12.003>.
97. Jenkins, L. N, Nickerson A. B. (2016). Bullying participant roles and gender as predictors of bystander intervention. *Aggressive Behavior*, 43 (3): 281–290. <https://doi.org/10.1002/ab.21688>.
98. Jeong, R., Gilbertson, M., Riffle, L. N., Demaray, M. K. (2022). Participant Role Behavior in Cyberbullying: an Examination of Moral Disengagement Among College Students. *Int Journal of Bullying Prevention*, 1: 1–13. <https://doi.org/10.1007/s42380-022-00137-7>.

99. Jia, Y., Wu, Y., Jin, T., Zhang, L. (2022). How Are Bystanders Involved in Cyberbullying? A Latent Class Analysis of the Cyberbystander and Their Characteristics in Different Intervention Stages. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19 (23): 16083. <https://doi.org/10.3390/ijerph192316083>.
100. Katzer, C., Fetchenhauer, D., Belschak, F. (2009). Cyberbullying: Who Are the Victims? *Journal of Media Psychology: Theories, Methods, and Applications*, 21: 25–36. 10.1027/1864-1105.21.1.25.
101. Kee, D. M. H., Al-Anesi, M. A. L., Al-Anesi, S. A. L. (2022). Cyberbullying on social media under the influence of COVID-19. *Global Business and Organizational Excellence*, 41 (6): 11–22. <https://doi.org/10.1002/joe.22175>.
102. Kircaburun, K., Kokkinos, C.M., Demetrovics, Z., Király, O., Griffiths, M. D., Çolak, T. S. (2019). Problematic Online Behaviors among Adolescents and Emerging Adults: Associations between Cyberbullying Perpetration, Problematic Social Media Use, and Psychosocial Factors. *International Journal of Mental Health Addiction*, 17: 891–908. <https://doi.org/10.1007/s11469-018-9894-8>
103. Knauf, R.-K., Eschenbeck, H., Hock, M. (2018). Bystanders of bullying: Social-cognitive and affective reactions to school bullying and cyberbullying. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 12 (4). <http://dx.doi.org/10.5817/CP2018-4-3>.
104. Kokkinos, C. M., Antoniadou, N., Markos, A. (2014). Cyber-bullying: An investigation of the psychological profile of university student participants. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 35 (3): 204–214. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2014.04.001>.
105. Kowalski, R. M., Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *The Journal of adolescent health*, 41 (6): S22-S30. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2007.08.017>.
106. Kowalski, R. M., Limber, S. P. (2013). Psychological, physical, and academic correlates of cyberbullying and traditional bullying. *The Journal of adolescent health*, 53 (1): S13-S20. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2012.09.018>.
107. Kowalski, R. M., Limber, S. P., Agatston, P. W. (2008). *Cyber Bullying: Bullying in the Digital Age*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
108. Kowalski, R. M., Morgan, C. A., Limber, S. P. (2012). Traditional bullying as a potential warning sign of cyberbullying. *School Psychology International*, 33 (5): 505–519. <https://doi.org/10.1177/0143034312445244>.

109. Kraft, E., Wang, J. (2010). An Exploratory Study of the Cyberbullying and Cyberstalking Experiences and Factors Related to Victimization of Students at a Public Liberal Arts College. *International Journal of Technoethics*, 1 (4): 74–91. <https://doi.org/10.4018/jte.2010100106>.
110. Krug, E. G., Dahlberg, L. L., James, A., Mercy, A. B. Z., Lozano, R. (2002). *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization. Preuzeto s https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf [14/9/2023].
111. Langos, C. (2012). Cyberbullying: the challenge to define. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15 (6): 285–289. <https://doi.org/10.1089/cyber.2011.0588>.
112. Ledwell, M, King, V. (2015). Bullying and Internalizing Problems: Gender Differences and the Buffering Role of Parental Communication. *Journal of Family Issues*, 36 (5): 543–566. <https://doi.org/10.1177/0192513X13491410>.
113. Levy, M., Sela-Shayovitz, R. (2020). Cyberaggression: the Effect of Parental Monitoring on Bystander Roles. *International Journal of Child Youth and Family Studies*, 11 (4.2): 13–36. <https://doi.org/10.18357/ijcyfs114.2202019986>.
114. Li, C., Wang, P., Martin-Moratinos, M., Bella-Fernández, M., Blasco-Fontecilla, H. (2022). Traditional bullying and cyberbullying in the digital age and its associated mental health problems in children and adolescents: a meta-analysis. *European child & adolescent psychiatry*. <https://doi.org/10.1007/s00787-022-02128-x>.
115. Li, Q. (2006). Cyberbullying in Schools. *School Psychology International*, 27 (2), 157–170. <https://doi.org/10.1177/0143034306064547>.
116. Lo Moro, G., Scaioli, G., Martella, M., Pagani, A., Colli, G., Bert, F., Siliquini, R. (2023). Exploring Cyberaggression and Mental Health Consequences among Adults: An Italian Nationwide Cross-Sectional Study. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 20 (4): 3224. <https://doi.org/10.3390/ijerph20043224>.
117. Macaulay, P. J., Betts, L. R., Stiller, J., Kellezi, B. (2022). Bystander responses to cyberbullying: The role of perceived severity, publicity, anonymity, type of cyberbullying, and victim response. *Computers in Human Behavior*, 131: 107238. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2022.107238>.
118. Macdonald, C. D., Roberts-Pittman, B. (2010). Cyberbullying among college students: prevalence and demographic differences. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 9: 2003–2009. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.12.436>.

119. Machackova, H., Dedkova, L., Mezulanikova, K. (2015). Brief report: The bystander effect in cyberbullying incidents. *Journal of Adolescence*, 43: 96–99. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2015.05.010>.
120. Machimbarrena, J., Garaigordobil, M. (2018). Prevalence of Bullying and Cyberbullying in the Last Stage of Primary Education in the Basque Country. *The Spanish Journal of Psychology*, 21: 1–10. 10.1017/sjp.2018.41.
121. Marcum, C. D., Higgins, G. E., Freiburger, T. L., Ricketts, M. (2012). Battle of the sexes: An examination of male and female cyberbullying. *International Journal of Cyber Criminology*, 6 (1): 904–911.
122. Marr, K. L., Duell, M. N. (2020). Cyberbullying and cybervictimization: Does gender matter? *Psychological Report*, 124 (2): 1–19. <https://doi.org/10.1177/0033294120916868>.
123. Martínez-Monteaquedo, M. C., Delgado, B., Inglés, C. J., García-Fernández, J. M. (2019). Cyberbullying in the university setting. Relationship with family environment and emotional intelligence. *Computers in Human Behavior*, 91: 220–225. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.10.002>.
124. Martinjak, D., Korda, M., Ovčar, I. (2019). Prevalencija i spolne razlike u iskustvu vršnjačkog nasilja u virtualnom svijetu. *Napredak*, 160 (3–4): 221–240. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/231160> [14/9/2023].
125. Menesini, E., Modena, M., Tani, F. (2009). Bullying and Victimization in Adolescence: Concurrent and Stable Roles and Psychological Health Symptoms. *The Journal of Genetic Psychology*, 170 (2): 115–134. 10.3200/GNTP.170.2.115-134.
126. Menesini, E., Nocentini, A., Palladino, B. A., Frisén, A., Berne, S., Ortega-Ruiz, R., Calmaestra, J., Scheithauer, H., Schultze-Krumbholz, A., Luik, P., Naruskov, K., Blaya, C., Berthaud, J., Smith, P. K. (2012). Cyberbullying definition among adolescents: a comparison across six European countries. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15 (9): 455–463. <https://doi.org/10.1089/cyber.2012.0040>.
127. Mihaljević, K., Tukara Komljenović, J. (2017). #REAGIRAJ – Elektroničko seksualno nasilje nad i među djecom i mladima. Zagreb: Ženska soba.
128. Mishna, F., Cook, C., Gadalla, T., Daciuk, J., Solomon, S. (2010). Cyber bullying behaviors among middle and high school students. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80 (3): 362–374. 10.1111/j.1939-0025.2010.01040.x.

129. Modecki, K. L., Minchin, J., Harbaugh, A. G., Guerra, N. G., Runions, K. C. (2014). Bullying prevalence across contexts: A meta-analysis measuring cyber and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health, 55* (5): 602–611.
130. Moretti, C., Herkovits, D. (2021). Victims, perpetrators, and bystanders: a meta-ethnography of roles in cyberbullying. *Cadernos de saúde pública, 37* (4): e00097120. <https://doi.org/10.1590/0102-311X00097120>.
131. Murray, J. L., Arnett, J. J. (2019). Introduction. U: Murray, J. L., Arnett, J. J. (ur.), *Emerging Adulthood and Higher Education. A New Student Development Paradigm*, Abingdon, Oxon; New York: Routledge, 1–11.
132. Musharraf, S., Anis-ul-Haque, M. (2018). Cyberbullying in Different Participant Roles: Exploring Differences in Psychopathology and Well-being in University Students. *Pakistan Journal of Medical Research, 57* (1): 33–39.
133. Musharraf, S., Bauman, S., Anis-ul-Hague, M., Malik, A. J. (2019). General and ICT Self-Efficacy in Different Participants Roles in Cyberbullying/Victimization Among Pakistani University Students. *Frontiers in Psychology, 10*: 1098. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01098>.
134. Myers, C., Cowie, H. (2019). Cyberbullying across the Lifespan of Education: Issues and Interventions from School to University. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 16* (7): 1217. <https://doi.org/10.3390/ijerph16071217>.
135. Nikstat, A., Riemann, R. (2020). On the etiology of internalizing and externalizing problem behavior: A twin-family study. *PLoS ONE, 15* (3): e0230626. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0230626>.
136. Nocentini, A., Calmaestra, J., Schultze-Krumbholz, A., Scheithauer, H., Ortega, R., Menesini, E. (2010). Cyberbullying: Labels, Behaviors and Definition in Three European Countries. *Australian Journal of Guidance and Counselling, 20* (2): 129–142. [10.1375/ajgc.20.2.129](https://doi.org/10.1375/ajgc.20.2.129).
137. Oblad, T. (2019). Cyberbullying among Emerging Adults: Exploring Prevalence, Impact, and Coping Methods. *International Journal of Criminology and Sociology, 8*: 45–54. <https://doi.org/10.6000/1929-4409.2019.08.06>.
138. Ocel Collen, H., Onan, N. (2021). Cyberbullying and Well-being Among University Students: The Role of Resilience. *International Journal of Caring Sciences, 14* (1): 632–641.

139. Olasanmi, O. O., Agbaje, Y. T., Adeyemi, M. O. (2020). Prevalence and Prevention Strategies of Cyberbullying among Nigerian Students. *Open Journal of Applied Sciences*, 10 (6): 351–363. [10.4236/ojapps.2020.106026](https://doi.org/10.4236/ojapps.2020.106026).
140. Olenik-Shemesh, D., Heiman, T., Eden, S. (2015). Bystanders' Behavior in Cyberbullying Episodes: Active and Passive Patterns in the Context of Personal-Socio-Emotional Factors. *Journal of Interpersonal Violence*, 32 (1): 23–48. <https://doi.org/10.1177/0886260515585531>.
141. Olweus, D., Limber, P. (2018). Some Problems With Cyberbullying Research. *Current Opinion in Psychology*, 19: 139–143. <https://doi.org/10.1016/j.copsy.2017.04.012>.
142. Olweus, D. (1993). *Bullying at School. What we know and what we can do*. Oxford: Basil Blackwell.
143. Olweus, D. (2013). School Bullying: Development and Some Important Challenges. *Annual Review of Clinical Psychology*, 9 (1): 751–780. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-050212-185516>.
144. Orel, A., Campbell, M., Wozencroft, K., Leong, E., Kimpton, M. (2017). Exploring University Students' Coping Strategy Intentions for Cyberbullying. *Journal of Interpersonal Violence*, 32 (3): 446–462. <https://doi.org/10.1177/0886260515586363>.
145. Ortega, R., Elipe, P., Mora-Merchán, J. A., Calmaestra, J., Vega, E. (2009). The emotional impact on victims of traditional bullying and cyberbullying: A study of Spanish adolescents. *Zeitschrift Fur Psychologie / Journal of Psychology*, 217 (4): 197–204. <https://doi.org/10.1027/0044-3409.217.4.197>.
146. Ozden, M. S., Icelliglu, S. (2014). The Perception of Cyberbullying and Cybervictimization by University Students in Terms of their Personality Factors, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 116: 4379–4383. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.951>.
147. Pabian, S., Vandebosch, H., Poels, K., Van Cleemput, K., Bastieansens, S. (2016). Exposure to cyberbullying as a bystander: An investigation of desensitization effects among early adolescents. *Computers in Human Behavior*, 62: 480–487. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.04.022>.
148. Panumaporn, J., Hongsanguansri, S., Atsariyasing, W., Kiatrungrit, K. (2020). Bystanders' behaviors and associated factors in cyberbullying. *General Psychiatry*, 33 (3): e100187. <http://dx.doi.org/10.1136/gpsych-2019-100187>.

149. Papatsimouli, M., Tavoultzidou, S., Saprikis, V., Lozaridis, L. Michailidi, E., Skordas, I., Fragulis, G. F. (2021). Cyberbullying and Traditional Bullying in Greece: An Empirical Study. *SHS Web of Conferences*, 102. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110204012>.
150. Patchin, J. W., Hinduja, S. (2015). Measuring Cyberbullying: Implications for Research. *Aggression and Violent Behavior*, 23 (4): 69–74. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2015.05.013>.
151. Patchin, J. W., Hinduja, S. (2022). Cyberbullying Among Tweens in the United States: Prevalence, Impact, and Helping Behaviors. *The Journal of Early Adolescence*, 42 (3): 414–430. <https://doi.org/10.1177/02724316211036740>.
152. Peebles, E. (2014). Cyberbullying: Hiding behind the screen. *Paediatrics & child health*, 19 (10): 527–528. <https://doi.org/10.1093/pch/19.10.527>.
153. Peter, I.-K., Petermann, F. (2018). Cyberbullying: A concept analysis of defining attributes and additional influencing factors. *Computers in Human Behavior*, 86: 350–366. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.05.013>.
154. Pieschl, S., Kuhlmann, C., Porsch, T. (2015). Beware of Publicity! Perceived Distress of Negative Cyber Incidents and Implications for Defining Cyberbullying. *Journal of School Violence*, 14 (1): 111–132. <https://doi.org/10.1080/15388220.2014.971363>.
155. Pilkey, J. K. (2011) *The Nature and Impact of Cyberbullying on the Middle School Student*. PhD Thesis. Walden Dissertations and Doctoral Studies. Preuzeto s <https://scholarworks.waldenu.edu/dissertations/916> [21/9/2023].
156. Poole, S. P. (2017). *The Experience of Victimization as the Result of Cyberbullying Among College Students: A study of Demographics, Self-Esteem, and Locus of Control*. Electronic Theses and Dissertations. Stephen F. Austin State University. Preuzeto s <https://scholarworks.sfasu.edu/etds/115/> [21/9/2023].
157. Popovac, M. (2016). *Safe to hurt? Cyberbullying, online risk and parental mediation*. PhD Thesis. University of Buckingham. Preuzeto s <http://skr.rs/zijC> [21/9/2023].
158. Popović-Ćitić, B. (2009). Vršnjačko nasilje u sajber prostoru. *Temida*, 12 (3): 43–62. 10.2298/TEM0903043P.
159. Quirk, R., Campbell, M. A. (2015). On standby? A comparison of online and offline witnesses to bullying and their bystander behavior. *Educational Psychology*, 35 (4): 430–448. <https://doi.org/10.1080/01443410.2014.893556>.

160. Randa, R., Nobles, M., Reynolds, B. W. (2015). Is Cyberbullying a Stand Alone Construct? Using Quantitative Analysis to Evaluate a 21st Century Social Question. *Societies*, 5 (1): 171–186. 10.3390/soc5010171.
161. Reić Ercegović, I. (2016). Doživljeno vršnjačko nasilje: relacije s dobi, spolom, razrednim ozračjem i školskim uspjehom. *Školski vjesnik*, 65 (2): 251–271. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/177992> [21/9/2023].
162. Rigby, K. (2007). *Bullying in Schools and What to Do about it*. Camberwell: ACER.
163. Rodkin, P. C., Berger, C. (2008). Who bullies whom? Social status asymmetries by victim gender. *International Journal of Behavioral Development*, 32 (6): 473–485. <https://doi.org/10.1177/0165025408093667>.
164. Runcan, R. (2020). Conflict Solution in Cyberbullying. *Revista de Asistentă Socială*, 19 (2): 45–57.
165. Rusan, I. (2020). *Učestalost elektroničkog nasilja među srednjoškolcima*. Diplomski rad. Rijeka: Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci. Preuzeto s <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffri:2486> [21/9/2023].
166. Saladino, V., Eleuteri, S., Verrastro, V., Petruccelli, F. (2020). Perception of Cyberbullying in Adolescence: A Brief Evaluation Among Italian Students. *Frontiers in Psychology*, 11: 607225. 10.3389/fpsyg.2020.607225.
167. Schenk, A. M., Fremouw, W. J. (2012). Prevalence, Psychological Impact, and Coping of Cyberbully Victims Among College Students. *Journal of School Violence*, 11: 21–37. 10.1080/15388220.2011.630310.
168. Schenk, A. M., Fremouw, W. J., Keelan, C. M. (2013). Characteristics of college cyberbullies. *Computers in Human Behavior*, 29 (6): 2320–2327. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.05.013>.
169. Schultze-Krumbholz, A., Hess, M., Pfetsch, J., Scheithauer, H. (2018). Who is involved in cyberbullying? Latent class analysis of cyberbullying roles and their associations with aggression, self-esteem, and empathy. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 12 (4). <https://doi.org/10.5817/CP2018-4-2>.
170. Selkie, E. M., Kota, R., Moreno, M. (2016). Cyberbullying behaviors among female college students: witnessing, perpetration, and victimization. *College Student Journal*, 50 (2): 278–287.
171. Sergent, K. S., Krauss, A., Jouriles, E., McDonald, R. (2016). Cyber Victimization, Psychological Intimate Partner Violence, and Problematic Mental Health Outcomes

- Among First-Year College Students. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 19 (9): 545–550. 10.1089/cyber.2016.0115.
172. Serrano García, C., Royo Garcia, P., Laorden Gutiérrez, C., Giménez Hernández, M. (2021). Cyberbullying en una muestra universitaria española / Cyberbullying in a Spanish university sample. *REOP – Revista Española De Orientación Y Psicopedagogía*, 32 (2): 132–149. <https://doi.org/10.5944/reop.vol.32.num.2.2021.31283>.
173. Sesar, K., Šimić, N., Barišić, M. (2011). Vršnjačko nasilje i strategije suočavanja kod djece osnovnoškolske dobi. *Klinička psihologija*, 4 (1-2): 23–39. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/158509> [21/9/2023].
174. Shariatpanahi, G., Tahouri, K., Asadabadi, M., Moienafshar, A., Nazari, M., Sayarifard, A. (2021). Cyberbullying and Its Contributing Factors Among Iranian Adolescents. *International Journal of High Risk Behaviors and Addiction*, 10 (3): e112178. <https://doi.org/10.5812/ijhrba.112178>.
175. Sheikh, M. M. R., Hossan, M. R., Menih, H. (2023). Cyberbullying victimization and perpetration among university students in Bangladesh: prevalence, impact and help-seeking practices. *Journal of School Violence*, 22 (2): 198–214. 10.1080/15388220.2023.2168681.
176. Sittichai, R., Smith, P. (2018). Bullying and cyberbullying in Thailand: coping strategies and relation to age, gender, religion and victim status. *Journal of New Approaches in Educational Research*, 7 (1): 24–30. <https://doi.org/10.7821/naer.2018.1.254>.
177. Sjögren, B., Thornberg, R., Wänström, L., Gini, G. (2021). Bystander behavior in peer victimization: moral disengagement, defender self-efficacy and student-teacher relationship quality. *Research Papers in Education*, 36 (5): 588–610. 10.1080/02671522.2020.1723679.
178. Slonje, R., Smith, P. K. (2008). Cyberbullying: another main type of bullying? *Scand J Psychol*, 49 (2): 147–154. 10.1111/j.1467-9450.2007.00611.x.
179. Slonje, R., Smith, P. K., Frisé, A. (2012). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior*, 29 (1): 26–32. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.05.024>.
180. Smith, P. K., del Barrio, C., Tokunaga, R. (2013). Definitions of bullying and cyberbullying: How useful are the terms? U: Bauman, S., Walker, J., Cross, D. (ur.), *Principles of cyberbullying research: Definition, methods, and measures*, New York, London: Routledge, 64–86.

181. Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russel, S., Tippett, N. (2008). Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines*, 49 (4): 376 –385. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x>.
182. Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Tippett, N. (2006). *An investigation into cyberbullying, its forms, awareness and impact, and the relationship between age and gender in cyberbullying: A Report to the Anti-Bullying Alliance*. London: Goldsmith College, University of London.
183. Sobba, K. N., Prochaska, B. F., Radu, M. B., Gass, W. M., Glidden, M. D. (2019). College students' perceptions of cyberbullying on a nontraditional campus: An assessment of victims and witnesses. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 57: 116–125. <https://doi.org/10.1016/j.ijlcrj.2019.03.006>.
184. Song, J., Oh, I. (2018). Factors influencing bystanders' behavioral reactions in cyberbullying situations. *Computers in Human Behavior*, 78: 273–282. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.10.008>.
185. Sourander, A., Brunstein Klomek, A., Ikonen, M., Lindroos, J., Luntamo, T., Koskelainen, M., Ristkari, T., Helenius, H. (2010). Psychosocial risk factors associated with cyberbullying among adolescents: a population-based study. *Archives of General Psychiatry*, 67 (7): 720–728. [10.1001/archgenpsychiatry.2010.79](https://doi.org/10.1001/archgenpsychiatry.2010.79).
186. Souza, S. B., Ferreira, P. C., Veiga Simão, A. M., Falla, D. (2022). The dynamic of cyberbullying in university students: moderating effects of gender and culture. *REMIE – Multidisciplinary Journal of Educational Research*, 12 (3): 323–348. <http://dx.doi.org/10.447/remie.8999>.
187. Sticca, F., Perren, S. (2013). Is Cyberbullying Worse than Traditional Bullying? Examining the Differential Roles of Medium, Publicity, and Anonymity for the Perceived Severity of Bullying. *Journal of Youth and Adolescence*, 42 (5), 739–750. [10.1007/s10964-012-9867-3](https://doi.org/10.1007/s10964-012-9867-3).
188. Strabić, N., Tokić Milaković, A. (2016). Cyberbullying among children and its comparison to traditional forms of peer violence. *Criminology and Social Integration Journal*, 24 (2): 184–201. Preuzeto s <https://doi.org/10.31299/ksi.24.2.9> [21/9/2023].
189. Ševčíková, A., Šmahel, D. (2009). Online harassment and cyberbullying in the Czech Republic: Comparison across age groups. *Zeitschrift für Psychologie / Journal of Psychology*, 217 (4): 227–229. <https://doi.org/10.1027/0044-3409.217.4.227>.

190. Tanrikulu, I., Erdur-Baker, Ö. (2019). Motives Behind Cyberbullying Perpetration: A Test of Uses and Gratifications Theory. *Journal of Interpersonal Violence*, 36 (13-14): 1–26. <https://doi.org/10.1177/0886260518819882>.
191. Thomas, H. J., Connor, J. P., Scott, J. G. (2015). Integrating Traditional Bullying and Cyberbullying: Challenges of Definition and Measurement in Adolescents – a Review. *Educational Psychology Review*, 27 (1): 135–152. <https://doi.org/10.1007/s10648-014-9261-7>.
192. Thornberg, R., Tenenbaum, L, Varjas, K, Meyers, J, Jungert, T, Vanegas, G. (2012). Bystander motivation in bullying incidents: to intervene or not to intervene? *The Western Journal of Emergency Medicine*, 13 (3): 247–252. 10.5811/westjem.2012.3.11792.
193. Thornberg, R., Jungert, T. (2013). Bystander behavior in bullying situations: Basic moral sensitivity, moral disengagement and defender self-efficacy. *Journal of Adolescence*, 36 (3): 475–483. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2013.02.003>.
194. Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26 (3): 277–287. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2009.11.014>.
195. Trbojević, F., Šikuten, L. (2022). Prevalence, Forms, and Predictors of Cyberbullying Perpetration. *Medijska istraživanja*, 28 (1): 133–154. Preuzeto s <https://doi.org/10.22572/mi.28.1.6> [21/9/2023].
196. Turan, N., Polat, O., Karapirli, M., Uysal, C., Gokce Turan, S. (2011). The new violence type of the era: Cyber bullying among university students: Violence among university students. *Neurology, Psychiatry and Brain Research*, 17 (1): 21–26. <https://doi.org/10.1016/j.npbr.2011.02.005>.
197. Van Cleemput, K., Vandebosch, H., Pabian, S. (2014). Personal characteristics and contextual factors that determine "helping," "joining in," and "doing nothing" when witnessing cyberbullying. *Aggress Behav*, 40 (5): 383–396. 10.1002/ab.21534.
198. Vandebosch, H., Van Cleemput, K. (2008). Defining cyberbullying: a qualitative research into the perceptions of youngsters. *Cyberpsychology & behavior: the impact of the Internet, multimedia and virtual reality on behavior and society*, 11 (4), 499–503. 10.1089/cpb.2007.0042.
199. Vejmelka, L., Matković, R. (2021). Online Interactions and Problematic Internet Use of Croatian Students during the COVID-19 Pandemic. *Information*, 12 (10): 399. <https://doi.org/10.3390/info12100399>.

200. Vejmelka, L., Matković, R., Rajter, M. (2022). Cyberbullying in COVID-19 Pandemic Decreases? Research of Internet Habits of Croatian Adolescents. *Information*, 13 (12): 586. <https://doi.org/10.3390/info13120586>.
201. Velki, T., Kuterovac Jagodić, G. (2014). Individualni i kontekstualni činitelji dječjeg nasilničkog ponašanja prema vršnjacima. *Ljetopis socijalnog rada*, 21 (1): 33–64. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/127998> [10/9/2023].
202. Vieira, C. C., Matos, A., Amado, J., Freire, I., Margarida Veiga, A. (2016). Boys' and girls' cyberbullying behaviors in Portugal: Exploring sex differences in adolescence using gender lenses. *Ex aequo*, 34: 143–159. <https://doi.org/10.22355/exaequo.2016.34.10>.
203. Wadian, T., Jones, T., Sonnentag, Barnett, M. (2016). Cyberbullying: Adolescents' Experiences, Responses, and Their Beliefs about Their Parents' Recommended Responses. *Journal of Educational and Developmental Psychology*, 6 (2): 47–52. 10.5539/jedp.v6n2p47.
204. Wang, M-J., Yogeewaran, K., Andrews, N. P., Hawi, D. R., Sibley, C. G. (2019). How Common Is Cyberbullying Among Adults? Exploring Gender, Ethnic, and Age Differences in the Prevalence of Cyberbullying. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 22 (11): 736–741. <https://doi.org/10.1089/cyber.2019.0146>.
205. Whittaker, E., Kowalski, R. M. (2015). Cyberbullying Via Social Media. *Journal of School Violence*, 14 (1): 11–29. 10.1080/15388220.2014.949377.
206. Willard, N. (2007). *Cyberbullying and Cyberthreats: Responding to the Challenge of Online Social Aggression, Threats, and Distress*. Preuzeto s <http://skr.rs/zirO> [21/9/2023].
207. Wongchinsri, T., Chaiudomsom, K., Piyavhatkul, N., Piyawattanametha, S., Bunpromma, W. (2022). Transcultural Translation and Reliability of Cyberbullying and Online Aggression Survey Instrument: Thai Version. *JPSS - Journal of Population and Social Studies*, 30: 640–651. 10.25133/JPSSv302022.036.
208. Wozencroft, K., Campbell, M., Orel, A., Kimpton, M., Leong, E. (2015). University students' intentions to report cyberbullying. *Australian Journal of Educational & Developmental Psychology*, 15: 1–12.
209. Wright, M. F. (2015). Emerging Adults' Coping Strategies: Longitudinal Linkages to their Involvement in Cyber Aggression and Cyber Victimization. *International Journal of Cyber Behavior Psychology and Learning*, 5 (2): 1–14. 10.4018/ijcbpl.2015040101.
210. Wright, M. F., Wachs, S. (2023). Cyberbullying Involvement and Depression among Elementary School, Middle School, High School, and University Students: The Role of

- Social Support and Gender. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20 (4): 2835. 10.3390/ijerph20042835.
211. Wright, M. F., Wachs, S., Harper, B. D. (2018). The moderation of empathy in the longitudinal association between witnessing cyberbullying, depression, and anxiety. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 12 (4). <https://doi.org/10.5817/CP2018-4-6>.
212. Yubero, S., Navarro, R., Elche, M., Larrañaga, E., Ovejero, A. (2017). Cyberbullying victimization in higher education: An exploratory analysis of its association with social and emotional factors among Spanish students. *Computers in Human Behavior*, 75: 439–449. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.05.037>.
213. Zalaquett, C. P., Chatters, S. J. (2014). Cyberbullying in College: Frequency, Characteristics, and Practical Implications. *SAGE Open*, 4: 1–8. 10.1177/2158244014526721.
214. Zečević, I. (2010). *Priručnik: Program prevencije vršnjačkog nasilja u školama*. Banja Luka: Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini.
215. Zenzerović Šloser, I., Jurman, L. (2014). *Nasilje ostavlja tragove – zvoni za nenasilje!* Zagreb: Centar za mirovne studije.
216. Zhan, J., Yang, Y., Lian, R. (2022). The relationship between cyberbullying victimization and cyberbullying perpetration: The role of social responsibility. *Frontiers in Psychiatry*, 13: 995937. 10.3389/fpsy.2022.995937.
217. Zhu, C., Huang, S., Evans, R., Zhang, W. (2021). Cyberbullying Among Adolescents and Children: A Comprehensive Review of the Global Situation, Risk Factors, and Preventive Measures. *Frontiers in Psychiatry*, 9: 634909. 10.3389/fpubh.2021.634909.
218. Zsila, Á., Urbán, R., Griffiths, M. D., Demetrovics, Z. (2018). Gender Differences in the Association Between Cyberbullying Victimization and Perpetration: The Role of Anger Rumination and Traditional Bullying Experiences. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 17: 1252–1267. <https://doi.org/10.1007/s11469-018-9893-9>.
219. Zych, I., Ortega-Ruiz, R., Marín-López, I. (2016). Cyberbullying: a systematic review of research, its prevalence and assessment issues in Spanish studies / Cyberbullying: revisión sistemática de la investigación y aspectos relativos a su prevalencia y evaluación en los estudios españoles. *Psicología educativa / Educational Psychology*, 22 (1): 5–18. 10.1016/j.pse.2016.03.002.

220. Žilić, M. (2016). Nasilje. *Socijalne teme*, 1 (3): 67–87. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/176988> [21/9/2023].